

ISSN 2076-1333 (Print)
ISSN 2312-1130 (Online)

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ЧАСОПИС

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ

ВИПУСК 27

Заснований 2005 року

Харків
2019

Міжрегіональний збірник наукових праць «Часопис соціально-економічної географії» розглядає сучасні проблеми суспільства, що вирішуються економічною та соціальною географією, і відображає результати новітніх досліджень у цій галузі. У збірнику розкриваються питання теорії та практичного застосування досліджень соціально-економічної географії в різних регіонах України та у світі. Для викладачів вищих закладів освіти, науковців і фахівців у цій галузі.

Збірник є фаховим виданням у галузі географічних наук (Наказ Міністерства освіти і науки України № 261 від 06.03.2015 р.).

Журнал зареєстрований у міжнародних наукометричних базах *Index Copernicus*, *DOAJ*, *Ulrich's Periodicals Directory*, *Google Scholar*, *ResearchBible*, *ERIH PLUS*, *InfoBase Index*, *Scientific Indexing Services*, *OAJI*.

Inter-regional journal «Human Geography Journal» is devoted to modern problems of society that could be solved with the methods of social-economic geography. It enlightens the latest studies in this field. There are different questions concerning the theory and practical use of the results of social-economic geography researches in different Ukraine regions and all over the world. It is recommended for high school lectures, scientists and specialists in this subject.

The journal is a professional edition in the field of geographical sciences (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 261, 06.03.2015).

The journal is registered in the international databases *Index Copernicus*, *DOAJ*, *Ulrich's Periodicals Directory*, *Google Scholar*, *ResearchBible*, *ERIH PLUS*, *InfoBase Index*, *Scientific Indexing Services*, *OAJI*.

Межрегиональный сборник научных трудов «Часопис соціально-економічної географії» рассматривает современные проблемы общества, решаемые социально-экономической географией, и освещает результаты новейших исследований в этой области. В сборнике раскрываются вопросы теории и практического использования исследований социально-экономической географии в различных регионах Украины и в мире. Для преподавателей вузов, научных работников и специалистов в этой области.

Сборник является профессиональным изданием в области географических наук (Приказ Министерства образования и науки Украины № 261 от 06.03.2015 г.).

Журнал зарегистрирован в международных наукометрических базах *Index Copernicus*, *DOAJ*, *Ulrich's Periodicals Directory*, *Google Scholar*, *ResearchBible*, *ERIH PLUS*, *InfoBase Index*, *Scientific Indexing Services*, *OAJI*.

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 12 від 25.11.2019 р.).

Редакційна колегія: Немець Л.М. – д. геогр. н., професор – голова редакційної колегії (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Олійник Я.Б. – д. екон. н., професор, академік НАПН України – шеф-редактор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), Костриков С.В. – д. геогр. н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Мезенцев К.В. – д. геогр. н., професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), Немець К.А. – д. геогр. н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Пересадько В.А. – д. геогр. н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Руденко В.П. – д. геогр. н., професор (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича), Сегіда К.Ю. – д. геогр. н., доцент (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Топчієв О.Г. – д. геогр. н., професор (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова), Шаблій О.І. – д. геогр. н., професор (Львівський національний університет імені Івана Франка), Кандиба Ю.І. – к. геогр. н., доцент, технічний секретар (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна).

Міжнародна редакційна рада: Антіпова К.А. – д. геогр. н., професор (Білоруський державний університет, Білорусь); Арісой Я. – доктор філософії (цивільна інженерія), професор (Університет Докуз Ейлюл, Туреччина); Джентіле М. – доктор філософії (географічні науки), професор (Університет Осло, Норвегія); Карачоні Д. – доктор філософії (географічні науки), науковий співробітник (Географічний інститут, Угорська академія наук, Угорщина); Лі Вей – доктор філософії (географічні науки), професор (Університет штату Аризона, США); Михненко В. – доктор філософії (політична економія) (Університет Оксфорд, Великобританія); Морар Ч. – доктор філософії (географічні науки), доцент (Університет Орадя, Румунія); Нетзбанд М. – доктор наук (природничі науки), науковий співробітник (Рурський університет, Німеччина); Нюсупова Г. – д. геогр. н., професор (Казахський національний університет ім. Аль-Фарабі, Казахстан); Станайтіс С. – доктор наук (соціальні науки), професор (Литовський університет освітніх наук, Литва); Субірос Дж.В. – доктор філософії (географічні науки), професор (Університет Жирони, Іспанія); Шиманьська Д. – доктор наук (географічні науки), професор (Університет Миколи Коперника, Польща).

Адреса редакційної колегії: Кафедра соціально-економічної географії і регіоназнавства, факультет геології, географії, рекреації і туризму, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна; тел.: +38(057)707-52-74;

e-mail: chseg@karazin.ua; офіційний веб-сайт: <http://hgi.univer.kharkov.ua>, <https://periodicals.karazin.ua/socecongeo>

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, власних імен тощо.

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 10768 від 21.12.2005.

З М І С Т

Горизонти науки

<i>Vladimir Osipov, Anna Gramatik, Alexander Palariev</i> Clustering in the context of inclusive development of the regions	5
<i>Olha Suptelo</i> Methodological levels of research the post-industrial development of the city.....	13
<i>Maryna Lohvynova</i> To the methodology of socio-geographical research of the internal displacement of the population	20
<i>Костянтин Нємець, Катерина Сєгіда, Людмила Нємець, Катерина Кравченко, Євгенія Телебенєва, Людмила Ключко, Володимир Рєдін</i> Дослідження міських агломерацій в аспекті реалізації адміністративно-територіальної реформи в Україні (на прикладі Харківської області)	28
<i>Роман Сливка</i> Вразливість півостровів щодо прояву територіально-політичних конфліктів	40

Наукові повідомлення

<i>Roman Lozynskyi</i> Rethinking the role of land privatization in peri-urban transformations in Ukraine: the case study of Sokilnyky, Lviv oblast	48
<i>Анатолій Корнус, Олеся Корнус, Сергій Сюткін, Олена Данильченко</i> Географія вирощування зернових та зернобобових культур у Сумській області	60
<i>Ганна Кучерява, Тетяна Козак</i> Розвиток туризму у Великій Британії: особливості та перспективи	70
<i>Людмила Мельник, Світлана Батиченко</i> Демографічна ситуація в регіонах України як передумова формування та розвитку трудового потенціалу	81
Правила оформлення та подання статей	90

CONTENTS

Science Skylines

<i>Vladimir Osipov, Anna Gramatik, Alexander Palariev</i> Clustering in the context of inclusive development of the regions	5
<i>Olha Suptelo</i> Methodological levels of research the post-industrial development of the city.....	13
<i>Maryna Lohvynova</i> To the methodology of socio-geographical research of the internal displacement of the population	20
<i>Kostiantyn Niemets, Kateryna Sehida, Liudmyla Niemets, Kateryna Kravchenko, Yevheniia Telebieniava, Liudmyla Kliuchko, Volodymyr Redin</i> Research of urban agglomerations in the aspect of implementation of the administrative and territorial reform in Ukraine (case study of Kharkiv region)	28
<i>Roman Slyvka</i> The vulnerability of the peninsulas toward the manifestations of territorial-political conflicts	40

Research Reports

<i>Roman Lozynskyi</i> Rethinking the role of land privatization in peri-urban transformations in Ukraine: the case study of Sokilnyky, Lviv oblast	48
<i>Anatolii Kornus, Olesia Kornus, Sergii Siutkin, Olena Danylchenko</i> Geography of growing grain and leguminous crops in Sumy region	60
<i>Hanna Kucheriava, Tatiana Kozak</i> The development of tourism in Great Britain: peculiarities and prospects	70
<i>Lyudmila Melnik, Svitlana Batychenko</i> Demographic situation in the regions of Ukraine as a prerequisite of labor potential formation and development	81
Submission Requirements and Conditions of Paper Acceptance	90

Горизонти науки

UDC 334

DOI: 10.26565/2076-1333-2019-27-01

Vladimir Osipov

*DSc (Economics), Professor of the Department of Interregional Economic Development
of the Ukrainian Black Sea Region*

e-mail: osipovugkonver@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1657-9849>

Anna Gramatik

Applicant of the Department of Interregional Economic Development of the Ukrainian Black Sea Region

e-mail: annushkag7@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6153-5664>

Alexander Palariev

Applicant of the Department of Interregional Economic Development of the Ukrainian Black Sea Region

e-mail: 389066@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5316-5541>

*Institute of Market Problems and Economic-Ecological Researches of NAS Ukraine
Frantsuzskiy Boulevard, 29, Odesa, 65044, Ukraine*

CLUSTERING IN THE CONTEXT OF INCLUSIVE DEVELOPMENT OF THE REGIONS

The article runs about the advantages of the cluster approach to the development of the region which, in contrast to others, has to set up close partner ties, the aim of which is to provide the competitiveness both of each separate participant of cluster, and the union on the whole by means of introducing innovations. The cluster union formation is of great of great importance for the economic activity of the region to be efficient, as it encourages attracting investments and producing competitive products and services on the innovative technologies basis.

In the article the author draws attention to a low activity of cluster forming process in Ukraine, as in the country there are a set of challenges connected with financial resource deficiency, no confidence to the power bodies, low awareness of enterprises of clustering advantages.

The cluster value as an important universal instrument capable of enhancing the economic competitiveness of individual countries (or regions) and the efficient development of the modern global economy is substantiated. On the basis of the research performed there have been defined the main tasks of making the process of clusterization to be more active in the regions of Ukraine.

The article analyzes the concept of inclusive development and identifies its key points. The research made it possible to find out that there are a significant number of factors varieties in quality, intensity, force of manifestation and effect, that influence or may have an impact on inclusive local development, which is important for improving the well-being and life quality of the local population, expansion and realization its rights and opportunities.

The practical significance of the results obtained is that the scientific findings, the results obtained and the suggested recommendations are a practical basis for the development and improvement of the clustering process in ensuring the economic security of the state.

Keywords: cluster, competitiveness, cross-border cluster, economic development, region, economy clustering, inclusive development, inclusive growth.

Володимир Осипов, Ганна Граматік, Олександр Паларієв. КЛАСТЕРИЗАЦІЯ В КОНТЕКСТІ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

У статті відзначені переваги кластерного підходу до розвитку регіону, який на відміну від інших має встановлення тісних партнерських зв'язків, які покликані забезпечити конкурентоспроможність як кожного учасника кластеру, так і об'єднання в цілому шляхом впровадження інновацій. Формування кластерних об'єднань має велике значення для ефективної економічної діяльності регіону, оскільки сприяє залученню інвестицій та виробництву конкурентоздатної продукції та послуг на основі використання інноваційних технологій.

У статті автори відзначають низьку активність формування кластерів в Україні, оскільки в країні існує ряд проблем, пов'язаних з дефіцитом фінансових ресурсів, недовірою до влади, низькою поінформованістю серед великих підприємств щодо переваг кластеризації.

Обґрунтовується значення кластера як важливого універсального за своїми можливостями інструмента для підвищення конкурентоспроможності економіки окремих країн (або їх регіонів), а також для ефективного розвитку сучасної глобальної економіки. На основі проведеного дослідження було визначено основні завдання активізації формування кластерів в регіонах України.

У статті проаналізовано поняття інклюзивного розвитку та визначено його ключові моменти. Проведене дослідження дало змогу з'ясувати, що існує значна кількість різноманітних за якістю, інтенсивністю, силою прояву та дії факторів, які впливають або можуть впливати на інклюзивний місцевий розвиток, що є важливим для покращення добробуту та якості життя місцевого населення, розширення й реалізації прав і можливостей.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що наукові положення, отримані результати та запропоновані рекомендації є практичним підґрунтям розбудови та удосконалення процесу кластеризації в забезпеченні економічної безпеки держави.

Ключові слова: кластер, конкурентоздатність, транскордонний кластер, економічний розвиток, регіон, кластеризація економіки, інклюзивний розвиток, інклюзивне зростання.

Владимир Осипов, Анна Граматик, Александр Палариев. КЛАСТЕРИЗАЦИЯ В КОНТЕКСТЕ ИНКЛЮЗИВНОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ

В статье отмечены преимущества кластерного подхода в развитии региона, который в отличие от других имеет установление тесных партнёрских связей, призванных обеспечить конкурентоспособность как каждого участника кластера, так и объединения в целом путём внедрения инноваций. Формирование кластерных объединений имеет большое значение для эффективной экономической деятельности региона, поскольку способствует привлечению инвестиций и производства конкурентоспособной продукции и услуг на основе использования инновационных технологий.

В статье авторы отмечают низкую активность формирования кластеров в Украине, поскольку в стране существует ряд проблем, связанных с дефицитом финансовых ресурсов, недоверием к власти, низкой осведомлённостью среди крупных предприятий о преимуществах кластеризации.

Обосновывается значение кластера как важного универсального по своим возможностям инструмента для повышения конкурентоспособности экономики отдельных стран (или их регионов), а также для эффективного развития современной глобальной экономики. На основе проведенного исследования были определены основные задачи активизации формирования кластеров в регионах Украины.

В статье проанализированы понятия инклюзивного развития и определены его ключевые моменты. Проведенное исследование позволило выяснить, что существует значительное количество различных по качеству, интенсивности, силе проявления и действия факторов, которые влияют или могут влиять на инклюзивное местное развитие, что является важным для улучшения благосостояния и качества жизни местного населения, расширения и реализации прав и возможностей.

Практическое значение полученных результатов заключается в том, что научные положения, полученные результаты и предлагаемые рекомендации являются практической основой для развития и совершенствования процесса кластеризации в обеспечении экономической безопасности государства.

Ключевые слова: кластер, конкурентоспособность, трансграничный кластер, экономическое развитие, регион, кластеризация экономики, инклюзивное развитие, инклюзивный рост.

Formulation of the problem in general. The development of a modern economy in the context of globalization, post-industrial society and informatization is characterized by a tendency of increasing competition between regions and individual territories. Clustering as a basis for efficient use and creation of regional resources for improving competitive status in geo-economic space on the basis of cluster expansion is a decisive factor in strengthening the level of the national economy competitiveness [3].

Recent large-scale transformations in the economy, integration processes, the transition to a new scheme of the state, which entails a change of administrative and budgetary relations of the center and the region, have led to the formation of many negative tendencies in the development of regional systems. This fact testifies to the decrease in the effectiveness of traditional administrative and institutional mechanisms of state regulation of regional development.

Clustering is one of the leading and effective directions of the state internal socio-economic policy, aimed at active inclusive development of regions and industries in a new and better form of economic cooperation. The process of clustering the Ukraine economy is conditioned by the need to realize the sectoral, regional and national economic and public interests of the subjects of the country economic activity and the introduction of modern European forms of economic interaction and development.

The cluster approach to industrial policy formulation in countries around the world has been used since the 1980s and 1990s. Today, it is not only powerful means of achieving the goals of the economic growth policy, its structural changes, modernization, but also an instrument of regional and innovative development, im-

proving the competitiveness of enterprises in the domestic and foreign markets. Cluster-based industrial policy is classified as a cluster policy of the state and effectively implemented by leading countries in the world. At the same time, the clustering process in ensuring the state economic security is influenced by the dangers and threats that must be identified in order to determine and apply effective mechanisms for their neutralization.

Currently, there are more than 850 active clusters in the economies of the world leading countries and the CIS countries. Most of them are concentrated in Great Britain (169), the USA (152), India (106), France (96), Italy (72), Denmark (34) and Germany (32) [6].

The peculiarity of the domestic clusters formation is their focus on the fields of light industry, construction, agro-industrial complex and metallurgy, while for European countries the priority is the development of high-tech innovative clusters in mechanical engineering, biopharmacology, electronics and information technologies. At the current stage of world economic development, clustering is becoming widely used and important as a tool for industry dynamic growth due to cooperation, specialization and concentration of production, activation of innovative activities, new technologies introduction and enhancement of domestic products competitiveness.

After the end of the financial crisis period, 2008-2009, world leaders and scientists have concluded that to prevent such crises in the future, it is necessary to open and develop new opportunities for productive employment, significantly improve living standards and translate economic growth into large-scale progress in all areas of life. In this way, the world community has decided to take full advantage of the inclusive growth and development of the country's economy.

Analysis of recent researches and publications.

The study of the clusters formation and functioning was reflected in the works of such scientists as Porter M., Coase R., Sokolenko S.I., Voynarenko M.P., Zakharchenko V.I., Osipov V.M., Brizhan I.A., Varyanichenko O.V., Makarenko M.V., Nazarenko S.A., Papkovskaya O.E., who explored theoretical and methodological approaches to cluster formation, but at the same time, the state and prospects of the Ukrainian economy clustering require further researches, because this approach has proven its efficiency in many countries around the world.

Issues of regional policy, cross-border cooperation, creation and development of Euroregions, cross-border clusters formation, positive effects and other peculiarities are covered in the works of such Ukrainian scientists as M.I. Dolishnii, L.I. Fedulova, N.A. Mikula, A.I. Moki, I.V. Studennikov etc.

The clusters creation as an element of innovation is observed in many sectors of the state's economy.

Chuzhikov V.I. considers the cluster concept as a competitive organizational form of a territorial-hierarchical model of production with different levels of localization, which gives maximum economic and social effect by minimizing costs in relatively similar industries, and assumes in the cluster system such a prerequisite as a concentration [1, p. 164].

Sabluk P.T. states: "... cluster systems are the embodiment of a combination of scientific, industrial and commercial structures, and on the basis of using the benefits of cooperative interaction contribute to the formation and effective use of real competitive advantages of individual enterprises, industries, regions, national economies in the conditions of increasing global competitive confrontation. At this stage of the Ukrainian economy development, clusters can be an effective tool for intensifying the development of domestic entrepreneurship and strengthening the market positions of certain economic entities» [8, p. 4].

Voynarenko M.P. interprets the cluster concept as a territorial-sectoral voluntary association of enterprises that work closely with scientific institutions and local authorities to increase the competitiveness of their products and the economic growth of the region [9, p. 31].

According to M. Porter's theory, "a cluster is a group of geographically neighboring interconnected companies and related organizations operating in a particular field and it is characterized by a commonality of activities and are complementary to each other." [7, p. 207].

The Ukrainian researcher Stanislav Sokolenko showed the following stages of economic development based on clusters: 1) mobilization (stimulation of implementer's activity), 2) diagnostics (assessment of economy and economic infrastructure), 3) stage of cooperation (persuasion in the importance of cooperation) and 4) implementation (applying of implementation of cluster's working group initiatives).

Highlighting previously unresolved parts of the common problem. Despite numerous scientific works, the problems of the state economy clustering are not fully understood and needed further investigation. A number of issues regarding the ways of development and

effective functioning of cross-border clusters in Ukraine remains unresolved.

A study of inclusive development in the regions requires more thorough research. It should be noted that inclusive development in the context of cluster formation is a catalyst for economic growth and it provides additional benefits and the possibility of obtaining a greater synergistic effect.

The aspects regarding the definition of conceptual, theoretical, methodological, instrumental foundations of the cluster structures formation and development in ensuring the economic stability of regions and the state as a whole remain insufficiently illuminated, and this fact determines the relevance of the conducted research.

The aim of the study is to justify theoretical and methodological foundations and scientific and practical approaches to the development of the clustering process in ensuring the sustainable development of the economy of the state and its regions, to study the role of clusters in the development of national and regional economies which are the components of modern global economic space, as well as to study the inclusive development of economy of the state and its regions.

The realization of this aim led to the solution of such tasks:

- to explore the essence of the concepts "cluster" and "cross-border cluster" as a theoretical and conceptual basis for the formation of directions and systematization of the process of cluster policy implementation;
- to determine the clustering process influence on the state economic stability;
- to systematize the factors that impede and accelerate the development of economic clustering;
- to analyze the clusters benefits in the cluster model implementation of economic development;
- to explore the concept "inclusive development" and identify its key points.

Statement of the main material. In the current economic conditions, most regions of Ukraine have significant difficulties in securing and maintaining the rate of the territory socio-economic development. The lack of strategic investment projects in the territory development necessitates the creating and implementation of new approaches to regional development. The current economic conditions, integration of Ukraine into the European economic space, new approaches in the field of state management of regional development necessitate the use of effective and innovative methods of managing economic processes at the regional level using a cluster approach. The European countries experience, where the cluster approach has become widespread, has shown that the functioning of clusters is an effective means of enhancing the regions competitiveness and bringing the economy to a new level. As Ukraine strives to integrate into the European economic space, the use of clusters is now considered by state authorities as one of the priority areas for the development of the economic complex.

Defining the leading role of clusters in the revival of the national economy, domestic scientists in the study of their economic nature have repeatedly linked the processes of clustering with the need to approve the regional model of economic development. Based on the principles of enterprises economic motivation, clusters are

better able to use the scientific and educational potential of the region than other forms of organizational entities. Therefore, the formation of regional innovation systems and clusters should not be seen as separate concepts of regional development, as well as components of a single mechanism for the implementation of regional policies that complement each other, and each of the components of this mechanism can and should be a catalyst for inter-regional integration [10].

Clusters are industry-territorial voluntary associations of business entities that work with authorities, scientific and public organizations to increase the competitiveness of their products and the region [11].

Given that clusters have a wide range of activities, there is a need to classify them by territorial division of labor. Thus, there are regional, interregional and international, in particular, cross-border clusters. Regional clusters are created within one region and are geographically focused on interconnected industries. Interregional ones include enterprises, organizations and institutions located in different regions of the country, and they are primarily focused on the foreign market, i.e. export, and aim at creating competitive products. International, in particular, cross-border clusters operate within two or more countries [4].

Cross-border clusters are a new form of cross-border cooperation in the current context of developing of cross-border cooperation between neighboring countries.

A cross-border cluster is a form of integration of independent companies and associated institutions that are geographically concentrated in the cross-border region, specialize in different industries, linked by common technologies and skills and complement each other, based on the existence of a coherent strategy for the cluster participants development [2].

The following interpretation of the concept of a cross-border cluster is proposed: it is a model of a cluster organization, which provides for localization of interconnected enterprises and institutions in the cross-border territory, enables to realize the best possible interconnection of production, scientific and technological potential, marketing, consumer demand, and determines the orientation of consumers with the aim of improving the competitiveness of final products and the efficiency of production in general, both for the domestic and foreign markets.

The peculiarity of cross-border clusters is that their participants are located in different tax, customs and legislative environments of neighboring countries, but they can have joint ventures and organizations, use common infrastructure and operate in cross-border markets. Another peculiarity is that the intensity of network interactions in the cross-border cluster is limited by the presence of a border, which creates additional barriers to the free movement of goods, labor and capital. Barriers to collaboration can also be different mentality, traditions, language, culture, negative history pages, etc. [5].

It worth be noting that cross-border cooperation is aimed not only at meeting the needs of the internal market, but also makes it possible to use external economic channels for the sale of the products and services. It al-

lows us to enter the European markets and gain more impact from the functioning of the cross-border cluster.

World practice shows that the formation of cluster structures in the border areas is a key to the development of both regional and state economies, because their creation and functioning contribute to increasing the competitiveness and investment attractiveness of the region, provide high level and quality of life, economic growth and sustainable development of the region, allow to solve socio-economic, environmental, territorial and other problems.

An inclusive economic development model involves the creation of maximum opportunities for personal development, participation in all spheres of life, employment and equal access to work results. «An inclusive development» is a concept that has the broad meaning and is being implemented in many aspects and therefore there is the lack of a commonly accepted interpretation and unified understanding in the economic literature, reviews, and reports of international institutions. Inclusive development is seen as a steady rapid development of all sectors of the economy, which attracts a large part of the country's labor resources and is characterized by equal access to the labor market and resources.

The priority of inclusive development is to improve the population quality of life through the formation of a high-employment economy and a society with a minimal separation.

According to Porter's cluster policy, enhancing the competitiveness of a region is based on three main areas: improving the productivity of companies operating in their business, increasing the level of innovation and stimulating the new companies formation. A characteristic feature of clusters is that companies, located in the certain area, compete with each other, but at the same time cooperate in areas where the synergy of joint actions (e.g. joint research and development) can be missed. Competition does not exclude interaction with other companies and can be a driving force for their development. This phenomenon is called in management «Coopetition» (that from English means a combination of words cooperation and competition). This is like cooperation between business competitors with mutually beneficial results.

The example of this effect is the Silicon Valley in the USA (California), where the development of the IT industry has attracted and continues to attract the best computer scientists from around the world, enabling enterprises located there to increase their advantages over competitors.

Such a form of cross-border cooperation like cross-border clusters is widespread in the leading countries of the world and developing countries, but it is the most widespread at European borders, where the main purpose of the cross-border cluster is to accelerate economic growth by combining the efforts of participants, providing competitive advantages to cross-border regions.

The unique economic experiment was the experience of creation and activity of the cross-border agro-ecological-recreational megacluster "Frumushika-Nova". This project dates back to 2006, when construction began on the site of the Moldovan villages Frumushika-

Nova and Roshiya, evicted in the spring of 1946 due to the formation of a military training ground. Frumushika-Nova is located on the territory of Veselodolinsky village council of Tarutino district in Odessa region.

Today Frumushika-Nova is the center of ethnographic, rural green tourism and family holidays. There are the largest sheep breeding complex in Europe for breeding sheep of Karakul breed, the highest granite monument in Ukraine, entered in the National Register of Records of Ukraine, Ethnographic Open Air Museum, Family Recreation Center, Sculpture Park, mini-zoo on its territory.

The ideology of formation of the cross-border production-scientific-educational megacluster "Frumushika-Nova" is as follows:

- combining economic, social, environmental and other interests to strengthen economic potential and achieve higher sustainable development rates;
- representation and protection of legal rights and interests, creation of legal, organizational, economic, technical conditions for stable development of the region;
- promoting the implementation of cluster initiatives in the Tarutino region of Odessa region, Ukraine, Moldova and Romania;
- creation of poles and points of economic growth based on strategic priorities and investment attractiveness;
- raising the living standard of the population in the project area.

The purpose and stages of formation of the cross-border production-scientific-educational megacluster "Frumushika-Nova" in Tarutino region:

- 1) creation of organizational, scientific, technical and applied platform for sustainable development of the communities of Tarutino district of Odessa region, which are located in the area of depressed steppe landscapes;
- 2) implementation of principles of sustainable development of territories and communities of the southern regions of Ukraine;
- 3) formation of the model of efficient and environmentally friendly nature management in the steppe zone; search and use of internal competitive advantages, attraction of investments, budgetary funds, international technical assistance;
- 4) promoting the development of entrepreneurial results and the creation of new innovative results on a project basis;
- 5) search and implementation of other directions and methods of community development, territories that will contribute to improving the quality of population life in the project area.

Currently, the following structural units that are part of the megacluster are developing:

- The subregional cluster "Sheep breeding";
- The sectoral cluster «Lavender»;
- The grape production cluster;
- The regional cluster «Recreation and tourism».

As noted above, the largest sheep-breeding complex for the breeding of sheep of the Karakul breed is located on the territory of the megacluster "Frumushika-Nova".

The purpose of the project was to revive sheep farming as a means of addressing the economic and social problems of rural employment; providing the

population with environmentally friendly livestock products; addressing the challenges of the food program in the context of the global food crisis. The main tasks of the project are the organization of a shepherd complex of the European level - creation of a closed cycle of production on the cluster principle; increasing the efficiency of the use of pasture land, reserve land; increasing the number of sheep and especially of the Karakul breed; popularization of the idea about returning to environmentally friendly livestock production among the general population.

A number of important activities are being implemented on the megacluster territory, one of which is the creation of the sectoral cluster "Lavender". It is planned to create a research center, which will include representatives of the leading higher educational institutions of Odessa. New types of industrial and agricultural activities will be developed separately. For example, climate change has made it possible to grow lavender. On-site processing will be organized, and during the flowering - excursions to the lavender fields.

Viticulture and winemaking are closely linked. Dynamic development of winemaking is now impossible without the improvement of viticulture. The wine production cluster is considered as an effective form of wine tourism organization. Wine tourism is a reflection of the global trend of cultural tourism development, including its manifestations as wine and gastronomic tourism. Wine tours are forming a new offer in the region's services market and are generating a synergistic effect of the cluster's functioning.

The Odessa region strengthens its position on viticulture and winemaking from scientific, technical, technological and organizational points of view, including by creating profile associations for the protection, implementation and support of geographical names. Therefore, in the spring of 2019 the Association of Winegrowers and Winemakers was registered under the name "Tarutino-terroir".

The cluster model of production organization and promotion in the market of goods and services helps to solve a number of economic problems of the region, diversify production of goods and services, increase their competitiveness. An important component of the region economic system is the successful functioning of the territorial-recreational system and the formation of a recreational-tourism cluster based on it, enabling the effective use of natural and anthropogenic recreational resources, historical and cultural heritage and significantly enhancing the impact of the sphere of recreation and tourism on the economic development.

The megacluster "Frumushika-Nova" worked as the only system whose strategic success was laid at the stage of idea formation and design. This experience should be an impetus for further clustering processes.

All theoretical developments have been tested during the formation of the megacluster "Frumushika-Nova", which is currently in the stage of economic growth and is strengthening its innovative, productive links with Moldova and Romania. In the future, it is planned to participate in international grant projects and development programs, thus creating more favorable conditions for inclusive development of the region.

Large and medium-sized cities, as centers of local, regional and interregional levels, serve as "poles of growth" because of the higher concentration of economic, innovative, scientific, infrastructural, cultural and information development potential. Today, particularly large cities are generating not only social development trends, but also new ideas where new sustainable development concepts are implemented ("smart cities", "creative cities", "green cities", "learning cities", etc.), they try out the newest elements of local governance (for example, participatory governance). Therefore, the competitiveness of regions and the country as a whole depends on the vector and the level of cities development, in particular, promising and creative economic activities based on self-identification and the key competitive advantages of their development. Achieving a new quality of urban economic growth, namely in the context of the inclusive development benefits, determines the social effects, standard and quality of the population life, the positive resilience of the social processes development in cities and regions. Inclusive growth as a result - a fair distribution of income - allows feeling its results for every member of society, covering all spheres of its life; is accompanied by an improvement in the quality of citizens' life and a reduction in poverty. Inclusive growth as a process is ensuring the widespread possibility of population participation in the growth process, both in terms of decision-making and in creating growth itself. People are required to be actively involved in the processes of political, social and economic change. That is, it is important to increase the involvement the all segments of the population in solving the development problems, as well as to increase the involvement in the development of all territories.

Inclusive local development is one of the most promising modern concepts and, accordingly, models of territorial development, the formation of which depends on the identification of relevant factors. Creating a supportive environment for people's lives and existence, including them in the processes of producing and distributing social goods, meeting diverse needs and realizing positive systemic changes within the territory of living are just some of the inclusive development factors that logically derive from its ideological basis. However, there are a number of other factors that need to be taken into account in the processes of inclusive local development. First, this is unemployment and poverty, inequality, population migration, local identity, marginalization, social security, accessibility of goods and services, including in the fields of health, education, infrastructure and so on. Thus, improving the well-being and quality of the population life based on an inclusive approach requires, first, identification and systematization of its factors, firstly general, then specific, which are characteristic to the concrete territorial communities.

Conclusions, problems and their solutions.

Traditionally, the ultimate goal of any state is to achieve a high standard and quality of the population life. Considering the trends that have taken place in the global community in recent years, related to globalization processes and the global competition growth, there is an inevitable need to change the management paradigm of both national and regional competitiveness. At the same

time, we must be aware that the classic chain of "ensuring and improving the quality of the population life", i.e.: education quality - quality and efficiency of management - efficiency of innovation and investment activity - efficiency of resources use - competitiveness of goods (region, country) - quality of the population life – all these need some revision and modification. In this regard, not only innovation, knowledge and education, but also the special attention and aspirations of business relationships should be key factors in achieving and retaining advantages over competitors, as they will help to create conditions for the creation of so-called network structures, namely, clusters.

The main factors that impede the effective development of cluster entities are:

- lack of a clear mechanism for cluster formation;
- low quality of management during the forming a cluster model of development;
- low development level of territorial integrated systems;
- insufficient development of small business;
- low level of infrastructure development and organizational conditions;
- low level of trust between the main economic agents;
- poor quality of business climate;
- lack of a culture of information openness;
- distrust of potential cluster participants and the formation of unfair competition;
- low production culture and lack of management experience based on outsourcing;
- perception of factor conditions as the main determinant of cluster development success;
- low level of associative structures development, which do not cope with the tasks of development and promotion of priorities and interests of regional development;
- using in most cases only short-term forecasting tools.

As for the possible negative effects of clustering, there are: vulnerability (specialization and technological interruption may undermine certain benefits of the cluster); inflexibility (rigid existing structures have the risk of delaying radical reorientation and hampering the necessary restructuring); self-sufficiency syndrome (accustomed to past successes, the cluster may not be able to recognize constantly changing trends); closed effect (can be caused by overconfidence about local contacts and knowledge at the same time as ignoring external communications and poor forecasting); reduction of competitive pressure (cooperation can help reduce competitive pressure, which will weaken the driving forces of innovation and innovative activity); internal recession (similar to how social capital is necessary to form the basis of cluster development, the latter may, in turn, undermine and destroy the social preconditions that shape it).

Despite the number of problems listed above, clustering has considerable potential and prospects for implementation and development. The advantages and benefits of the clusters existence and implementing a cluster model of economic development are considered:

- new manufacturers, especially from other industries, are accelerating their development by promoting research and providing the necessary funds to implement new strategies;

- free access to information and rapid dissemination of information through the channels of suppliers or consumers in contact with competitors;

- interconnections within the cluster create new ways and opportunities for competition, as well as create completely new opportunities;

- human resources, ideas, information and knowledge form new and unexpected combinations.

Regarding the stimulation of the efficient development of cluster entities, a foundation should be the state policy that foresees:

- an appropriate tax and subsidy system;

- the development of national and regional economic development strategy, the basis of which is clustering;

- legislative and legal framework for the formation and development of cluster entities;

- training specialists relevant to the clustering processes [13].

The cluster model and the cluster approach can, and even preferably, be used to solve a range of challenges such as: solving competitiveness problems; stimulation of innovative activity; improvement of the national economic policy; development of regional development

programs; interaction of all entrepreneurship forms.

Thus, the clusters can be regarded as an organizational form of stakeholder consolidation efforts, aimed at achieving competitive advantage in a globalized environment. In addition, clusters enable businesses and the region to develop not by inertia, but to provide themselves with key success factors in the future through the creation of a long-term development strategy. Clusters form the basis of effective economic development of the regions territory and contribute to the effective development of the country as a whole.

It takes time for clusters to succeed. Numerous examples show that it takes decades to build a cluster to develop a strong and real competitive edge. However, it is quite clear that clusters today are a form of internal integration and cooperation that is capable of providing both the resilience and the synergistic effect of counteracting the blows of global competition by monopoly transnational corporations. In addition, they add high importance to the microeconomic component, as well as territorial and social economic development, and offer effective tools to stimulate regional development.

References:

1. Chuzhykov, V. (2001). Klastery yak obyekt derzhavnoho rehulyuvannya [Clusters as an object of state regulation]. *Visnyk Ukrainkoï akademii derzhavnoho upravlinnya – Announcer of Ukrainian Academy of Public Administration*, 4, 160-167 [in Ukrainian].
2. Dobreva, N. (2013). Osnovni napryamy rozvytku transkordonnykh klasteriv v Ukraini [Main directions of the development of cross-border clusters in Ukraine]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnya – Public administration efficiency*. Lviv Polytechnic National University Institutional Repository <http://ena.lp.edu.ua> 160 N. Dobreva, 34.
3. Honcharova, K.V. (2009). Vdoskonalennya metodyky vyznachennya potentsialu klasteryzatsii haluzei okremoho regionu [Improvement of the methodology for determining the clustering potential of industries in a particular region]. *Ekonomichnyi prostir – Economic space*, 29 [in Ukrainian].
4. Mikula, N.A., & Tolkovanov, V.V. (2011). *Transkordonne spivrobitnytstvo [Cross-border cooperation]*. Kyiv: Kramar [in Ukrainian].
5. Mikula, N.A., & Bazulyuk, V.B. (2011). Suchasni pidkhody do vyznachennya sutnosti ta klasyfikatsii klasteriv [Modern approaches to defining the nature and classification of clusters]. *Naukovi zapysky Ukrainkoï akademii drukarstva – Science note of Ukr. Acad. Printing*, 1(34), 71-77 [in Ukrainian].
6. Oksenyuk, S.H. (2016). Ekonomichnyi klaster. Ponyattya, sutnist, struktura, typy [Economic cluster. Concept, essence, structure, types]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Announcer of Khmelnytsky National University*, 2(1), 182-188 [in Ukrainian].
7. Porter, M. (2000). *Konkurentsiya [Competition]*. M.: Ed. house "William" [in Ukrainian].
8. Sabluk, P.T., & Kropyvko, M.F. (2010). Klasteryzatsiya yak mekhanizm pidvyshchennya konkurentospromozhnosti ta sotsialnoyi spryamovanosti agrarnoi ekonomiky [Clustering as a mechanism for increasing the competitiveness and social orientation of the agrarian economy]. *Ekonomika APK – Economics of agro-industrial complex*, 1, 3-12 [in Ukrainian].
9. Voynarenko, M. (2008). Klastery yak polyusy zrostannya konkurentospromozhnosti regioniv [Clusters as poles for regional competitiveness growth]. *Ekonomist – Economist*, 10, 27-30 [in Ukrainian].
10. Voynarenko, M. (2014). *Klastery v ekonomitsi Ukrainy [Clusters in the Ukraine economy]*. Khmelnytskyi: KHNU, Entrepreneur Melnik A.A. [in Ukrainian].
11. Yakel, R. (2010). Znannya plyus...klasteryzatsiya ekonomiky [Knowledge plus...economy clustering]. *Dzerkalo tyzhnya – The mirror of the week* № 17, April 30 [in Ukrainian].
12. Zakharchenko, V.I., & Zakharchenko S.V. (2009). Klasternyi pidkhid do analizu i pidvyshchennya konkurentospromozhnosti ekonomiky Ukrainy ta yiyi regioniv [Cluster approach to the analysis and enhancement of competitiveness of the economy of Ukraine and its regions]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu; seriya Ekonomichni nauky – Announcer of Khmelnytsky National University; series Economic sciences*. Khmelnytskyi: KHNU, 5(1), 53-57 [in Ukrainian].
13. Zakharchenko, V.I., Osipov, V.M., & Palariev O.A. (2019). *Klasterna forma terytorialno-vyrobничoi organizatsii [Cluster form of territorial and production organization]*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing» [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 15.10.2019 р.

Про авторів:

Володимир Осипов – доктор економічних наук, професор, старший науковий співробітник відділу міжрегіонального економічного розвитку Українського Причорномор'я Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, osipovugkonver@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1657-9849>

Ганна Граматік – здобувач, науковий співробітник відділу міжрегіонального економічного розвитку Українського Причорномор'я Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, annushkag7@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6153-5664>

Олександр Паларієв – здобувач Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, 389066@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-5316-5541>

Об авторах:

Володимир Осипов – доктор экономических наук, профессор, старший научный сотрудник отдела межрегионального экономического развития Украинского Причерноморья Института проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, osipovugkonver@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1657-9849>

Анна Граматик – соискатель, научный сотрудник отдела межрегионального экономического развития Украинского Причерноморья Института проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, annushkag7@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6153-5664>

Александр Палариев – соискатель Института проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 389066@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-5316-5541>

Olha Suptelo

PhD Student of the Department of Human Geography and Regional Studies
e-mail: suptelo@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2901-8565>
V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine

METHODOLOGICAL LEVELS OF RESEARCH THE POST-INDUSTRIAL DEVELOPMENT OF THE CITY

Since the middle of the twentieth century, most countries of the world are in a phase of significant socio-economic transformations. The main vector of these transformations is the transition to the post-industrial stage of development, which was predicted by a number of scientists from many industries at the turn of the nineteenth and twentieth centuries. There is a logical relationship between the level and stage of development of the country. So the highly developed countries of the world are already in the phase of post-industrial development. For countries with a low level of development and a powerful and complex industrial past, such as the post-Soviet and post-socialist countries of Eastern Europe, the transition to post-industrial development, the so-called post-industrial transformations, is characteristic. A detailed study of these processes makes it possible to predict the possible paths of developed countries and individual territories.

The city, as the main agent for transforming the territory, plays a major role in the country's transition to the post-industrial level of development. This article is devoted to the methodological features of studying the features of post-industrial urban development. In contemporary human geography, there is an active discourse on the issue of methodological support for research, which mainly focuses on the feasibility of applying qualitative and quantitative methods and the possibilities of their interdisciplinary application. However, in our opinion, the more complex the object of study, the wider and more directional should be the methodological apparatus of research. In this case, one should take into account the territorial aspect of this study and select methods solely for their effectiveness in achieving their goals. The author proposes to classify research methods of the features of the post-industrial development of the city according to hierarchical levels of influence of the city: global, regional and local levels. Also, this paper offers a generalized algorithm of socio-geographical study of features of post-industrial urban development, which presents the main stages of the study and proposes the most common methods of study.

Keywords: post-industrial development, city, socio-geosystem, methods, methodological levels of research, territorial approach.

Ольга Суптелю. МЕТОДИЧНІ РІВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ МІСТА

Починаючи з середини ХХ століття більшість країн світу перебувають у фазі значних соціально-економічних трансформацій. Головним вектором цих трансформацій є перехід до постіндустріального етапу розвитку, який був прогнозований рядом вчених багатьох галузей ще на межі ХІХ та ХХ століть. Простежується закономірний зв'язок між рівнем та етапом розвитку країни. Так, високорозвинені країни світу вже перебувають у фазі постіндустріального розвитку. Для країн із нижчим рівнем розвитку та потужним і складним індустріальним минулим, таких як пострадянські та постсоціалістичні країни Східної Європи, характерним є етап переходу до постіндустріального розвитку, так звані постіндустріальні трансформації. Детальне вивчення цих процесів дає можливість для прогнозування можливих шляхів розвитку країн та окремих територій.

Місто, як головний агент трансформацій території, відіграє головну роль в переході країни на постіндустріальний рівень розвитку. Дана стаття присвячена методичним особливостям вивчення постіндустріального розвитку міст. В сучасній суспільній географії активним є дискурс щодо питання методичного забезпечення дослідження, який головним чином точиться навколо доцільності застосування якісних та кількісних методів та можливостей їх міждисциплінарного застосування. Проте на нашу думку, чим складніший об'єкт дослідження, тим ширшим та ціленаправленим повинен бути методичний апарат дослідження. При цьому, слід враховувати територіальний аспект даного дослідження та підбирати методи виключно за їх ефективністю для досягнення поставлених цілей. Автор пропонує класифікувати методи дослідження особливостей постіндустріального розвитку міста за ієрархічними рівнями впливу міста: глобальний, регіональний та локальний рівні. Також у даній роботі пропонується узагальнений алгоритм суспільно-географічного дослідження особливостей постіндустріального розвитку міст, в якому представлені основні етапи дослідження та запропоновано найбільш поширені методи дослідження.

Ключові слова: постіндустріальний розвиток, місто, соціогеосистема, методи, методичні рівні дослідження, територіальний підхід.

Ольга Суптелю. МЕТОДИЧЕСКИЕ УРОВНИ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ГОРОДА

Начиная с середины ХХ века, большинство стран мира находятся в фазе значительных социально-экономических трансформаций. Главным вектором этих трансформаций является переход к постиндустриальному этапу развития, который был прогнозируемым рядом ученых многих отраслей еще на рубеже ХІХ и ХХ веков. Прослеживается закономерная связь между уровнем и этапом развития страны. Так, высокоразвитые страны мира уже находятся в фазе постиндустриального развития. Для стран с низким уровнем развития и мощным и сложным индустриальным прошлым, таких как постсоветские и постсоциалистические страны Восточной Европы, характерен этап перехода к постиндустриальному развитию, так называемые постиндустриальные трансформации. Детальное изучение этих процессов дает возможность для прогнозирования возможных путей развития стран и отдельных территорий.

Город, как главный агент трансформаций территории, играет главную роль в переходе страны на постиндустриальный уровень развития. Данная статья посвящена методическим особенностям изучения постиндустриального развития городов. В современной общественной географии активен дискурс по вопросу методического обеспечения исследования, который главным образом идет вокруг целесообразности применения качественных и количественных методов и возможностей их междисциплинарного применения. Однако, по нашему мнению, чем сложнее объект исследования, тем шире и целенаправленнее должен быть методический аппарат исследования. При этом следует учитывать территориальный аспект данного исследования и подбирать методы исключительно по их эффективности в достижении поставленных целей. Автор предлагает классифицировать методы исследования особенностей постиндустриального развития города по иерархическим уровням влияния города: глобальный, региональный и локальный уровни. Также в данной работе предлагается обобщенный алгоритм общественно-географического исследования особенностей постиндустриального развития городов, в котором представлены основные этапы исследования и предложены наиболее распространенные методы исследования.

Ключевые слова: постиндустриальное развитие, город, социogeосистема, методы, методические уровни исследования, территориальный подход.

Formulation of the problem. The issue of post-industrial development research with a focus on urban areas is important and relevant for Ukraine and Eastern Europe, which are also undergoing a transformation. It has been repeatedly noted that it is powerful industrial and post-industrial cities that represent a kind of “growth pole” of the territory [10], the level of development of the region and the country as a whole depends on the level of development of them.

Conducting any kind of research, first of all, requires choosing the right set of methods. The choice of methods depends on the purpose and task of the study, and on the available source data, in turn, the final result of the study depends on the selected methods. For contemporary human geography the question of methodological support of research is very relevant. Contemporary socio-geographical science is a complex science, the purpose of which is a comprehensive study of the organization of the territory of different hierarchical levels. As a complex science, human geography combines scientific approaches and methods of research of many related sciences based on the interdisciplinary imperative established by the synergistic paradigm. [5]. According to Topchiyev O. in the book “Social and geographical research: methodology, methods, methods” [15] – there is no generally accepted system of methods of socio-geographical research, and therefore the choice of method depends, in particular, on the available source data and the expected result.

An important component of socio-geographical research is the study of cities and the features of their development. Analysis of previous studies suggests that geography of cities (geo-urban studies), as one of the major disciplines of social geography [13], is one of the most diversified sciences. That is why geo-urban studies require a detailed selection of methods and techniques.

This study is devoted to socio-geographical analysis of existing methods for studying the features of the post-industrial development of the city. This specific field of research, which lies at the boundary of socio-geographical, economic, political, sociological sciences, requires a multi-sectoral approach and a specific algorithm and set of research methods. Unfortunately, the current stage of research on the post-industrial development of cities is unidirectional, and is mainly based on philosophical and sociological methods. Among socio-geographical studies, the main focus is on the separate components of this process. There are almost no studies on the comprehensive analysis of individual cities. The main reason for this is the undeveloped methodological

apparatus for this kind of comprehensive research. In our opinion, it is the systematic approach with a territorial focus that is the main advantage of social geography in the study of post-industrial development of the city.

Analysis of previous research and publications.

The study of the city and urban processes at the present stage of development of science involved specialists in various fields: geographers, economists, philosophers, architects, sociologists, political scientists, futurologists, historians, cultural scientists, ecologists and others. Despite this, the methodological apparatus of urban studies is still not formed.

There are currently two major methodological discourses on urban exploration:

1. Possibility and appropriateness of complex research;
2. Relationship between quantitative and qualitative research methods.

Based on the basic tenets of a systematic approach (general systemic paradigm) [6], and considering the city as a socio-geosystem consisting of a number of hierarchical levels and subsystems, to obtain more accurate and complete information, it is possible both specifically scientific and complex study of the individual city.

Given the integrated systematic approach, the post-industrial development of the city in scientific works is considered according to separate components: economy, population, architecture, urban space research, production structure and employment. While the main focus of these studies is directed either generally to the development of the concept of post-industrial development, post-industrial society, or to a specific problem of empirical character, theoretical and methodical aspects of the problem are ignored.

Foundations of the concept of post-industrial development were laid in the early twentieth century by sociologists A. Penty and D. Bell [1, 9]. The main agent and environment of post-industrial change, according to the authors, was society. Subsequently, other specialists, including economists, became involved in post-industrial discourse. Considering the population as a workforce, and considering the natural link between the structure of production and the structure of employment, P. Drucker and A. Toffler [14], American economists and sociologists, theorize the process of postindustrial change, the main driver is called a person as a professional worker. However, again, no methodological recommendations for the study of the process of post-industrial development are given.

Contemporary empirical studies are based on an analysis of the current state of development of territories and the presentation of forecasts regarding its post-industrial development. Significant place in the socio-geographical studies of post-industrial development is the study of abandoned industrial areas and the search for possible ways to overcome depression. In the article “Encountering Detroit: The Post-Industrial City as a Stage”, Elizabeth Currans [2] studies Detroit (USA) after de-industrialization, using the case method. This study is practical and only demonstrates the possibilities of different sociological, geographical and philosophical methods and techniques, unfortunately does not theorize the process of post-industrial transition and does not provide the theoretical basis for studying the post-industrial city.

Also, in an article by Polish scientists Marcin Wójcik, Paulina Tobiasz-Lis & Karolina Dmochowska-Dudek “Problems of post-industrial city development. Tensions between the structure and image of Łódź (Poland)” [17] the main methodical techniques are the use of retrospective analysis of the city development in comparison with the current state of the economy and public spaces of the city. Again, research is a concrete example of applying methods without providing theoretical and methodological bases.

Another study on the industrial heritage of contemporary cities, “Post-industrial, post-socialist or new productive city? Case study of the spatial and functional change of the chosen Warsaw industrial sites after 1989” Katarzyna Sadowy & Adam Lisiecki, it is also based on a retrospective analysis of the level of development of the study area, as well as a number of sociological methods: content analysis, focus groups, interviews, peer review, but the theoretical level of study of this phenomenon is absent [12].

Therefore, a complex multi-sectoral approach to the study of post-industrial urban development is increasingly reduced to describing and analyzing the current state of development of urban areas and their individual elements: society, economy and production, public spaces. This fact makes it possible to theorize the post-industrial development of cities by the methods of social (human) geography. Which is a complex science, the particular advantage of which is the use of a systematic approach (city – sociogeosystem) [7]. But there is an open discourse in contemporary social (human) geography between proponents of the methodological support of “qualitative” or “quantitative” methods.

Western socio-geographic schools prefer qualitative research methods, appealing to the fact that statistics are usually required or not reliable or absent at all. In the book “Methods in Human geography” Robin Flowerdew and David Martin prefer the whole arsenal of sociological methods of information gathering, as well as statistical and mathematical methods of its analysis [3]. The opinion of the society comes to the fore, while ignoring other factors of development and constituent territories. In contrast, Eastern socio-geographical schools prefer to traditional quantitative methods: socio-geographical and geographical, using sociological (qualitative) methods only as ancillary [8].

The specificity of the subject of study (post-industrial development of the city) and the imperfect theoretical base give considerable challenge in the analysis and refinement of research methods.

Identification of previously unsettled parts of the general problem. Despite the significant methodological basis of social (human) geography, the theorization of post-industrial development of the city and the methodological bases of its research are still not clearly defined. Given the multifaceted nature of the study process, the selection of methods and the development of a research algorithm should take into account the specifics of the study, and be in the field of social-geographical science. Moreover, the postulates of the new urbanism destroy the framework and limitations of the methodological foundations of the study.

Formulating the purpose of the article. The purpose of this article is to analyze the methodological foundations of post-industrial development of the city, to select methods in accordance with the expected results and to create the most universal algorithm for a comprehensive study of this process. **The object** of study is the post-industrial development of the city, and **the subject** is the methodological levels of its research.

In accordance with this goal, the following **tasks** were set:

- analysis of previous post-industrial development studies in the city with a focus on research methods;
- formulation of methodological levels of research of post-industrial development of the city;
- creation of an algorithm of socio-geographical study of post-industrial development of the city.

Presentation of the main research material. The study of any object at its initial stage is based on the study of theoretical and methodological bases: definition of basic concepts of research, analysis of previous research, selection and analysis of methods of future research, creation of a certain algorithm of research.

Based on M. Weber's [16] assertion that all cities are different for many objective reasons and features, it is not possible to clearly and unambiguously define this phenomenon and to define a specific set of methods for urban development research. However, there must be a common algorithm and the ability to apply different methods to this kind of research.

Post-industrial development and its manifestations at the city level consists of a number of characteristics, the analysis and correlation of which gives a complete picture of the level of development of the city and provides an opportunity for further modeling of its development trajectory. In the general understanding, the post-industrial development of the city is manifested in the following spheres of city life (Fig. 1):

Of course, in the specific and comprehensive study of the selected city, the levels and spheres of post-industrial transformation will be detailed. However, the system of *society + economy + space* remains.

The founders of contemporary Ukrainian theories of social (human) geography Shablii O.I. and Topchiyev O.G. call the following basic methodological levels of social (human) geography [13, 15]:

- *philosophical* – mainly dialectical methods: generalization, logic, etc.,
- *general scientific method* – methods are characteristic of all sciences, including social (human) geography and geo-urban studies: analysis and synthesis, induction and deduction, modeling, formalization and others.
- *specifically scientific* – used in the individual sciences or in genetically related fields: field research, distance research, mapping, balance, interview and survey.

- *special* – designed for the needs of specific science: zoning, socio-geographical regionalization.
- While in Western socio-geographical practice, the selection and classification of research methods is carried out according to the stage of research [3]:
- methods of *forming the primary research base*: surveys, interviews, questionnaires; group focus, observation on and off.
 - *database analysis*: mathematical and statistical, typing and classification, content analysis, GIS analysis and mapping, results visualization.

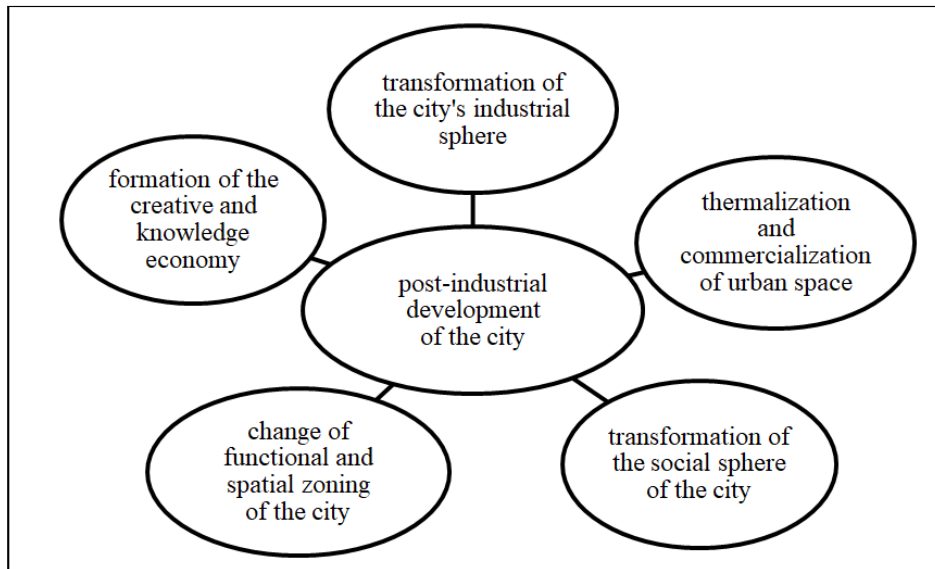

Fig. 1. The components of post-industrial development of the city (created by the author)

On the basis of content analysis of the literature, we conclude that there are two categorically different approaches to conducting social and geographical research, each of which has its advantages and disadvantages. In our opinion, it is important to combine these two approaches qualitatively, considering the territory factor and considering the city as a sociogeosystem, and its development as a complex, multi-layered socio-geographical process. [4].

Currently, there are two opposite approaches in the world of post-industrial urban development research [11]:

- study of transformational changes at *the micro-level*: economy, population, political and social sphere,
- at *the macro level*, determining the impact of post-industrial urban change on global processes.

The decisive factor in choosing research methods is the territorial aspect. We propose to identify the following methodological levels of socio-geographical study of post-industrial development of the city (Fig. 2):

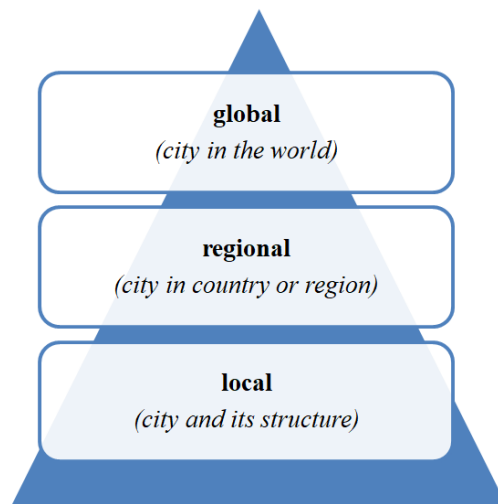

Fig. 2. Methodological levels of socio-geographical study of post-industrial development of the city (compiled by the author)

Each of the methodological levels will be examined in more detail, defining the theoretical background, main directions of research, and the most used methods (Table 1).

It is seen that along with the decrease in the hierarchical level of socio-geographical study of post-

industrial development of the city, the set of methods is increasing, and they become more diverse in different directions. Accordingly, the result obtained at the local level will be the most accurate and substantiated. At the local level, it is possible to determine the effectiveness of those or other research methods.

Table 1

General characteristics of methodological levels of socio-geographical study of post-industrial development of the city (compiled by the author)

Global – a city in the world; the impact of cities on world development; strengthening the role of the city; the city as the main agent for changing the structure of the world economy; theorizing of the world post-industrial transition with a focus on cities.	<i>Basic concepts:</i> world cities, global cities, air hubs, world financial centers.	<i>Researching:</i> population and migration, economic structure and contribution to the country's GDP.	<i>Methods:</i> predominantly analysis and synthesis, statistical methods (descriptive and inductive statistics, multilevel analysis, time series analysis, neural network analysis)
Regional – a city in the region; the impact of the city on regional development; the city as a pole of growth; the city as centers of creative economy, territories of specialization; regional aspects of post-industrial development, in particular in economic and socio-political spheres	<i>Basic concepts:</i> poles of growth, polycentric and monocentric development, creative economy, tertialization.	<i>Researching:</i> structure of production, population and migration, city functions, settlement system of the region, territorial structure of production	<i>Methods:</i> statistical (descriptive and inductive statistics, multilevel analysis, time series analysis, neural network analysis, graph theory method), cartographic, GIS analysis, spatial analysis information methods.
Local – the city as a separate object of study; the city is a sociogeosystem; manifestations of post-industrial development at all levels of the urban sociogeosystem; detailing of post-industrial development and its definition of major city-level markers.	<i>Basic concepts:</i> sociogeosystem, functional and spatial zoning of the city; tertialization, gentrification, commercialization, knowledge economy, diffusion of innovations, “third place”.	<i>Researching:</i> city functional zoning, public spaces, employment and production structures of the city, gentrification and industrial heritage sites, quantitative and qualitative population composition and settlement system, local identity.	<i>Methods:</i> statistical (descriptive and inductive statistics, multilevel analysis, time series analysis, neural network analysis, graph theory method, field theory methods), sociological (surveys, content analysis), cartographic, GIS analysis, spatial analysis information methods.

The general algorithm of socio-geographical research consists of the following stages or levels: conceptual and methodological, empirical, analytical, interpretative, and final. The content of each stage depends on the object of study. In general, the algorithm for the study of post-industrial development of the city at the local methodological level is shown in Figure 3.

At any of the proposed stages of socio-geographical research, it is possible to change or adjust the research methods and methodological approaches depending on the empirical data obtained and the expected research results. Considering this, the methods of socio-geographical research can also be divided into the following two levels:

- *empirical* – methods of gathering information: traditional socio-geographical (analysis of statistical

sources) and sociological (surveys, interviews and others)

- *analytical* – methods of information processing: mathematical and statistical (regressive, cluster, factor analysis and others); methods of spatial analysis (gravity model, IIF (integral influence function) modeling), GIS analysis, content analysis, modeling and others.

So, the methods of socio-geographical research of the post-industrial development of the city, depending on the features of the application and the expected results, can be divided into:

- quantitative and qualitative;
- empirical and analytical.

The following methodological levels should also be identified: global, regional and local, each of which requires its own set of research methods and approaches.

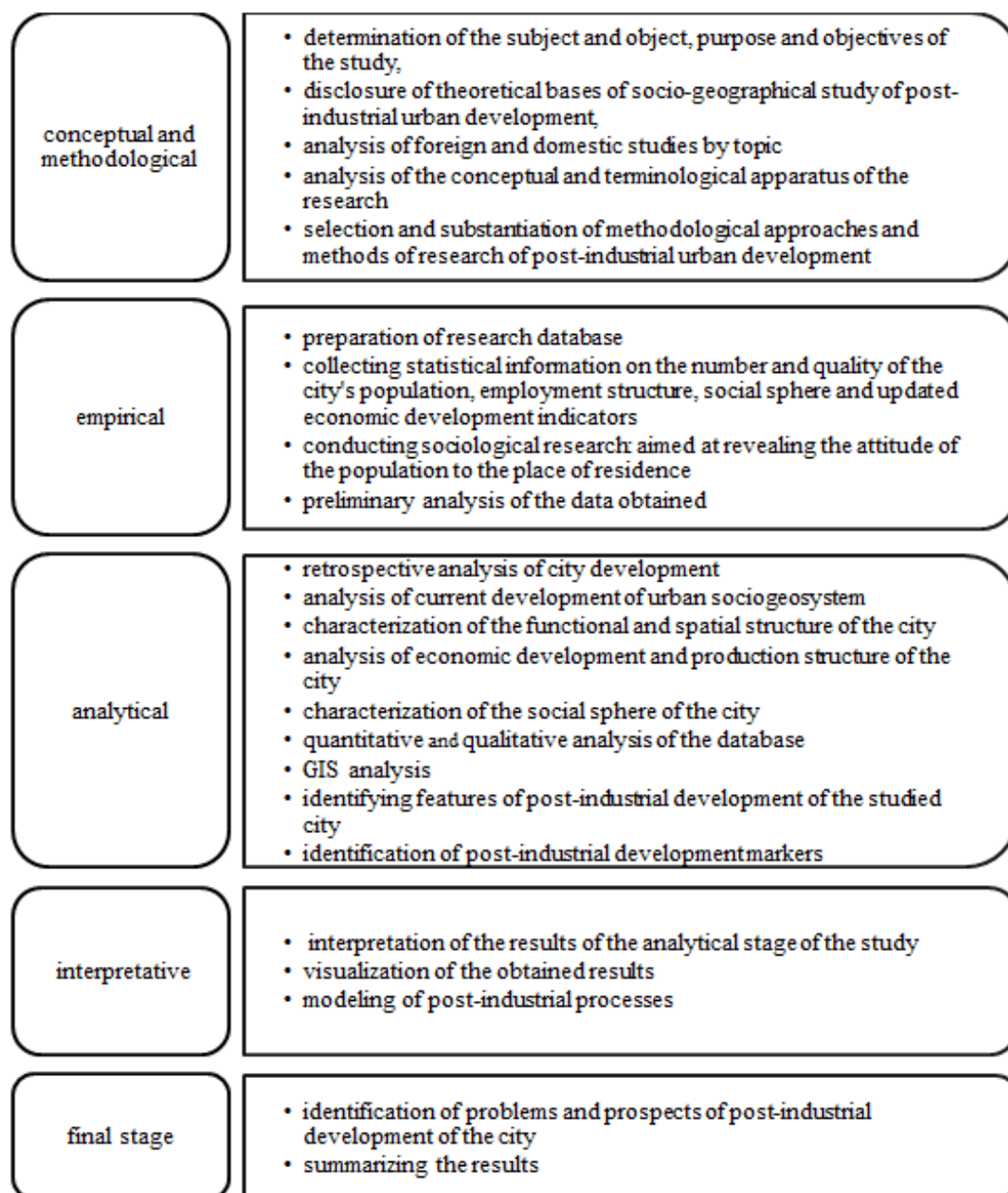

Fig. 3. Algorithm of social-geographical study of post-industrial development of the city (compiled by the author)

Conclusions. In accordance with the tasks, the following conclusions can be drawn:

- The world and domestic experience of social geography and geo-urban studies (as a separate component of social geography) has no common, coordinate multidisciplinary (complex) methodological apparatus of research. The study of post-industrial urban development is complex and multi-sectoral, requiring appropriate selection of research methods. Existing works that reveal the features of post-industrial development of the city, are predominantly empirical. The theorization of the process of research of post-industrial urban development is still ongoing.

- It has been found that, by examining existing approaches to conducting post-industrial urban development research, the majority of researchers ignore the territorial aspect of the studied object. Considering the

city as a sociogeosystem, three methodological levels of studying the features of post-industrial development are proposed: global, regional, and local. For each of these levels the features of the study, the main existing scientific concepts and the predominant methods of research are revealed.

- For the local methodological level of the study of features of post-industrial development, a general scheme of the algorithm of socio-geographical study is proposed. Analysis of this algorithm once again confirmed the feasibility of dividing the research methods into empirical and analytical ones.

An multidisciplinary approach to the study of post-industrial development features provides a wide range of research methods that are justified and appropriate. The main task of the scientist is to compile the correct algorithm of research and the selection of effective methods.

Require further study of the specific application of certain socio-geographical methods in the study of the features of post-industrial development of the city. The rapid growth of urbanization and the development of

urban settlements require effective and purposeful research methods. Moreover, the multi-sectoral and territorial approaches remain the most promising.

References:

1. Bell, D. (1967). Notes on the postindustrial society. *The Public Interest*, Is. 7, 102-118.
2. Currans, E. (2018). Encountering Detroit: The Post-Industrial City as Stage, Liminalities: *A Journal of Performance Studies*, Vol. 14, No. 4. Retrieved from: <http://liminalities.net/14-4/detroit.pdf>
3. Flowerdew, R. & Martin, D. (2005). *Methods in Human geography*. Pearson Education Limited, 392.
4. Niemets, L., Lohvynova, M., & Suptelo, O. (2019). Sociological methods in human-geographic researches: features of application. *Chasopys sotsialno-ekonomichnoi geografii – Human Geography Journal*, 26, 13-23.
5. Niemets, K. (2006). Suspilna geografiya: problemy i novi horyzonty [Human geography: problems and new horizons]. *Chasopys sotsialno-ekonomichnoi geografii – Human Geography Journal*, 1, 60-69 [in Ukrainian].
6. Niemets, K., & Niemets, L. (2012). Osoblyvosti sotsioekosystemy yak ob'ekt sotsialno-ekonomichnoi geografii [Features of socio-ecosystem as an object of socio-economic geography]. *Chasopys sotsialno-ekonomichnoi geografii – Human Geography Journal*, 12, 39-42 [in Ukrainian].
7. Niemets, K.A., & Niemets, L.M. (2014). *Teoriya i metodologiya geografichnoi nauky: metody prostorovoho analizu [Theory and methodology of geography: spatial analysis methods]*. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina, 172 [in Ukrainian].
8. Niemets, L., & Mezentsev, K. (2019). *Sotsialna geografiya [Social geography]*. Kyiv: Feniks, 304 [in Ukrainian].
9. Penty, A.J. (1922). *Post-industrialism*. New York: The Macmillan Company, 14.
10. Perroux, F. (1970). *Note on the Concept of Growth Poles. Regional Economics: Theory and Practice*. New York: The Free Press, 93-103.
11. Rousseau, M. (2013). Post-industrial cities: towards a new approach. Retrieved from: <https://www.metropolitiques.eu/Post-industrial-cities-towards-a.html>
12. Sadowy, K., & Lisiecki, A. (2019). Post-industrial, post-socialist or new productive city? Case study of the spatial and functional change of the chosen Warsaw industrial sites after 1989. *City Territ Archit* 6, 4. Retrieved from: <https://cityterritoryarchitecture.springeropen.com/articles/10.1186/s40410-019-0103-2>
13. Shablii, O.I. (2001). *Suspilna geografiya: teoriya, istoriya, ukrainoznavchi studii [Human geography: theory, history, ukrainian knowledge]*. Lviv: LNU im. I. Franka, 744 [in Ukrainian].
14. Toffler, A. (1980). *The Third Wave*. London: Bantam Press.
15. Topchiyev, O.H. (2005). *Suspilno-geografichni doslidzhennya: metodologiya, metody, metodyky [Human geography researches: methodology, methods, techniques]*. Odesa: Astroprynt, 631 [in Ukrainian].
16. Weber, M. (2001). Istoriya khozyaystva. Gorod [The history of the economy. Town] Trans. and Eds by Grevsa; I. Moscow “KANON-press-TS”, “Kuchkovo pole”, 576 [in Russian].
17. Wójcik, M., Tobiasz-Lis, P., & Dmochowska-Dudek, K. (2017) Problems of post-industrial city development. Tensions between the structure and image of Łódź (Poland). Retrieved from: <https://relocal.eu/problems-of-post-industrial-city-development-tensions-between-the-structure-and-image-of-lodz-poland/>

Надійшла до редколегії 23.10.2019 р.

Про автора:

Ольга Суптело – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна, syptelo@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2901-8565>

Об авторе:

Ольга Суптело – аспирант кафедры социально-экономической географии и регионоведения, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, Украина, syptelo@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2901-8565>

Maryna Lohvynova

PhD Student of the Department of Human Geography and Regional Studies
e-mail: logvinova_mari94@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3190-710X>
V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine

TO THE METHODOLOGY OF SOCIO-GEOGRAPHICAL RESEARCH OF THE INTERNAL DISPLACEMENT OF THE POPULATION

In this article, the author analyzes the approaches and methods of studying migration processes, in particular, forced internal displacement of the population. The analysis of foreign and domestic literature showed that domestic researchers of migration processes use traditional methods and approaches, while foreign scientists use interdisciplinary tools of approaches and methods. For a comprehensive socio-geographical study, it is necessary to combine traditional industry and interdisciplinary methods, which will reveal the real extent of forced internal displacement of the population at the regional and national levels. In addition, the use of this technique will allow conducting qualitative or quantitative studies of migrations, assessing the scale of migration processes, and revealing the structural and dynamic characteristics of migrants.

To study the internal population displacement, the author suggests using the following approaches: geographical, systemic, synergetic, informational, historical, demographic, economic, legal, sociological, psychological, individual. The author considers the use of traditional methods of socio-geographical research of migration processes. Of great importance are philosophical and general scientific methods, in particular analysis and synthesis, induction and deduction, observation, abstraction, and others. The necessity of using sociological and mathematical-statistical methods is substantiated. In this case, depending on the type of data collected, use qualitative (coding or content analysis) or quantitative (statistical methods: regression, descriptive statistics or modeling of structural equations) methods. The effectiveness of research on migration processes is enhanced by mathematical methods, in particular modeling. The following types of models are used in forecasting migration processes: open or closed models; discrete or continuous models; deterministic or stochastic models. The most effective, in our opinion, is the G. Zipf gravity model, as well as various types of regression models.

Keywords: method, sociological methods, modeling of migration processes, migration, forced migration, socio-geographical research.

Марина Логвинова. ДО МЕТОДИКИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ НАСЕЛЕННЯ

У даній статті автором проведений аналіз підходів та методів дослідження міграційних процесів, зокрема, вимушеного внутрішнього переміщення населення. Проаналізувавши зарубіжну і вітчизняну літературу, виявлено, що вітчизняні дослідники міграційних процесів користуються традиційними методами і підходами, в той час як зарубіжні вчені використовують міждисциплінарний інструментарій підходів і методів. Для комплексного суспільно-географічного дослідження необхідно поєднувати традиційні галузеві та міждисциплінарні методики, що дозволить виявити реальні масштаби вимушеного внутрішнього переміщення населення на регіональному та національному рівнях. Крім того, використання даної методики дозволить провести якісні або кількісні дослідження міграцій, оцінити масштаби міграційних процесів і виявити структурно-динамічні особливості мігрантів.

Для дослідження внутрішнього переміщення населення автор пропонує використовувати такі підходи: географічний, системний, синергетичний, інформаційний, історичний, демографічний, економічний, юридичний, соціологічний, психологічний, індивідуальний. Автором розглянуто використання традиційних методик суспільно-географічного дослідження міграційних процесів. Важливе значення мають філософські і загальнонаукові методи, зокрема, аналіз і синтез, індукція і дедукція, спостереження, абстрагування та інші. Обґрунтовано необхідність використання соціологічних та математико-статистичних методів. При цьому в залежності від типу зібраних даних, використовують якісні (кодування або контент-аналіз) або кількісні (статистичні методи: регресія, описова статистика або моделювання структурних рівнянь) методи. Ефективність дослідження міграційних процесів підвищують математичні методи, зокрема моделювання. У прогнозуванні міграційних процесів використовують такі види моделей: відкриті або закриті моделі; дискретні або безперервні моделі; детерміновані або стохастичні моделі. Найбільш ефективною, на наш погляд, є гравітаційна модель Дж. Зіпфа, а також різні види регресійних моделей.

Ключові слова: метод, соціологічні методи, моделювання міграційних процесів, міграція, вимушена міграція, суспільно-географічне дослідження.

Марина Логвинова. К МЕТОДИКЕ ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ВНУТРЕННЕГО ПЕРЕМЕЩЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ

В данной статье автором проведён анализ подходов и методов исследования миграционных процессов, в частности, вынужденного внутреннего перемещения населения. Проанализировав зарубежную и отечественную литературу, выявлено, что отечественные исследователи миграционных процессов пользуются традиционными методами и подходами, в то время как зарубежные учёные используют междисциплинарный инструментальный подходов и методов. Для комплексного общественно-географического исследования необходимо сочетать традиционные отраслевые и междисциплинарные методики, что позволит выявить реальные масштабы вынужденного внутреннего перемещения населения на региональном и национальном уровнях. Кроме того, использование данной методики позволит провести качественные или количественные исследования миграций, оценить масштабы миграционных процессов и выявить структурно-динамические особенности мигрантов.

Для исследования внутреннего перемещения населения автор предлагает использовать такие подходы: географический, системный, синергетический, информационный, исторический, демографический, экономический, юридический, социологический, психологический, индивидуальный. Автором рассмотрено использование традиционных методик общественно-географического исследования миграционных процессов. Важное значение имеют философские и общенаучные методы, в частности анализ и синтез, индукция и дедукция, наблюдение, абстрагирование и другие. Обоснована необходимость использования социологических и математико-статистических методов. При этом в зависимости от типа собранных данных, используют качественные (кодирование или контент-анализ) или количественные (статистические методы: регрессия, описательная статистика или моделирование структурных уравнений) методы. Эффективность исследования миграционных процессов повышают математические методы, в частности моделирование. В прогнозировании миграционных процессов используют следующие виды моделей: открытые или закрытые модели; дискретные или непрерывные модели; детерминированные или стохастические модели. Наиболее эффективной, на наш взгляд, является гравитационная модель Дж. Зипфа, а также различные виды регрессионных моделей.

Ключевые слова: метод, социологические методы, моделирование миграционных процессов, миграция, вынужденная миграция, общественно-географическое исследование.

Formulation of the problem. Migration processes have long been an object of study for scientists of different scientific fields, therefore, the methodological basis of their research is quite developed. However, the variety of forms and directions, features of migration processes at various levels of territorial organization require a revision of existing methods for their study. The methodology for studying migration processes can radically differ depending on their type, form, directions, structural features of migrants, etc. Methods that are excellent for studying migration in some territories do not give a complete picture of migration processes in other territories and vice versa. Studying migration processes within the country, it is necessary to study the structural and dynamic characteristics of migrants, migration factors, features of adaptation and integration of migrants in the new conditions, their socio-psychological characteristics, and interaction with the local population. All these aspects cannot be investigated qualitatively using only one group of methods. Carrying out such a comprehensive study requires careful selection of research questions, studying international and domestic experience in researching migration processes, choosing approaches and research methods that will give the most detailed picture of the object of study. The study of internal population displacement (forced migration) as a multidimensional spatio-temporal phenomenon and social process is at the junction of various scientific schools, doctrines and theories and is associated with the interests of various human disciplines (economics, sociology, demography, political science, etc.). Therefore, the study of internal population displacement requires a systematic vision and is based on the application of interdisciplinary research methods.

Analysis of previous research and publications. Today, more and more scientists emphasize the need for research on migration processes based on an interdisciplinary approach. According to R. Alba and V. Nee, forced migration is a social process in which economic factors, human agencies and social networks play an important role, should be an international and interdisciplinary event [15, p. 828].

S. Castles argues that the theory of migration processes should analyze the movement of people in terms of their multilayer relationships with other trends in a globalized world. Thus, macroeconomic trends in the economy, political and military questions are crucial for the restructuring of the global space in which people move [17]. The methodology of migration studies should work in an interdisciplinary direction, using the findings

of the study of migration by scientists of other disciplines. Migration researchers should take a holistic approach, linking case studies of broader aspects of the transformation of migration and its roots in the social sphere [18].

S. Zapadniuk believes that the analysis of migration processes cannot be carried out only on the basis of the isolated application of certain methods. One group of methods allows you to analyze the features of migration flows (methods of mathematical statistics), and the other allows you to assess the objective conditions and factors underlying the migration (methods of factor analysis), the third allows you to identify motives for movement (sociological methods), and together they allow to reveal the essence of migration processes, the mechanism for controlling this phenomenon [2].

A great contribution to the development of methods for studying migration and its measuring indicators was made by V. Perevedentsev [8]. He described such indicators as the number of arrivals and departures, the migration balance; a relative measurement of these values is intensity indicators; the ratio between the influx and outflow of the population, later called the indicator of the effectiveness of the migration process; indicators of migration flows between districts and settlements. He also demonstrated the possibility of developing these indicators for various sections of the demographic and social structures of the population.

The development of theoretical and methodological aspects of migration processes in the context of sociological science was carried out under the guidance of T. Zaslavskaya. The priority research direction was the analysis of rural population migration to cities based on a systematic approach. T. Zaslavskaya first began to study migration not only by statistical, but also by sociological methods – from the standpoint of migration behavior [5].

Understanding the differences in population migration and migration mobility as one of the stages of the migration process led to the need for a fundamental methodological and terminological clarification of these categories, which was made by T. Zaslavskaya and L. Rybakovskyi in the concept of the three-stage migration process [11].

Employees of the Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine under the leadership of E. Libanova developed a Program for a sample population survey on labor migration. The main research tools include question-

naires for the survey and a methodological guide for the interviewer on the organization and methodology of the study. The methodology is based on a study of households in 14 regions of Ukraine [5].

L. Niemets, M. Lohvynova, O. Suptelo proved the need to replenish the methodological apparatus of human geography through the use of methods of related sciences, in particular sociology. The authors substantiated the importance of using sociological methods at different stages of the socio-geographical study of forced migration: at the stage of collecting information, processing and interpreting it [19].

Mathematical methods, in particular, modeling of migration processes, were widely used by Western scientists in the last century. The first to use mathematical methods (gravity models) to study the migration processes of A. Smith [23]. To forecast the migration links between Europe and North America, the Stuart-Zipf gravity model [25] is proposed. According to J. Stuart, the “demographic” force of attraction between regions is inversely proportional to the distance between them. G. Zipf, specifying the interpretation of J. Stuart, stated that the migration flow between the regions is directly proportional to the population in the region of departure and the region of arrival and inversely proportional to the square of the distance between these regions. This model was proposed to forecast migration flows and relationships. W. Reilly proposed a gravitational model in which he determined the gravity of the city as a shopping center [22]. The American economist and geographer W. Isard took into account the factor of socio-economic behavior of the population, which directly affects migration [3, p. 124]. S. Stouffer suggested that the migration flow between regions is directly proportional to the possibilities in the region of arrival and inversely proportional to the “intermediate opportunities” arising in the process of movement between regions [24, p. 847].

O. Pozniak improved the methodology for forecasting migration processes. The methodology for forecasting migrations is based on the assessment of promising parameters of arrival and departure, as well as the age and sex structure of migrants, depending on the type and geographical direction of movements. Prediction takes place in 3 stages. At the first stage, an assessment is made of future volumes of arrival and departure, as well as the distribution of migrants by geographical directions. At the second stage, the perspective structure of migrants is assessed. The third stage of the forecast is the calculation of the migration balance by year of birth [4, p.182-187].

An analysis of foreign and domestic methods of studying migration processes suggests the absence of a unified methodology for their comprehensive study. At the same time, a huge number of approaches and methods require their systematization and generalization, especially in the context of their application to the study of forced internal population displacement.

Identification of previously unsettled parts of the general problem. The multifactorial nature of migration processes in the country, the complexity of relations during their formation, and the insufficient information on the extent of internal forced migration create certain dif-

iculties in regulating and managing this process. All this poses new, more complex tasks for science and makes it necessary to apply an interdisciplinary approach to assessing migration processes. In this regard, traditional approaches and methods of studying population migration cannot give a complete picture of the scale of migration, structural-dynamic and spatial characteristics of migrants. Therefore, based on a detailed study of international and domestic literature, the author has improved the methodology for studying migration processes. First, the internal displacement of the population must be investigated using both philosophical, general scientific, concrete scientific and special methods. Secondly, only an interdisciplinary scientific approach using methods of both human geography and related sciences will be able to give the most accurate picture of migration processes.

Thirdly, it is necessary to adapt mathematical (in particular modeling) and sociological methods to the study of internal displacement of the population, taking into account international experience and Ukrainian realities. Therefore, a complete review and generalization of existing methods for studying migration processes is necessary in order to identify the most suitable for a comprehensive study of internal displacement of the population.

Formulation of the purpose of the article. The purpose of the study is to substantiate the research methodology of migration processes, in particular, internal population displacement, based on the experience of previous studies. Recently, the number of studies related to population migration has increased, which requires the systematization and improvement of research methods. The key question of this scientific article is the justification of the methods that are best suited for a comprehensive study of forced migration. The objectives of the study are: analysis of foreign and domestic methods of studying migration processes, the selection of approaches and methods for a comprehensive study of internal displacement of the population, the rationale for the use of interdisciplinary methods in the study of migration.

Presentation of the main research material. The most important stage of the socio-geographical study of internal displacement of the population is the design of the study, which includes the selection and justification of research methods. The researcher must also decide which research methods he wants to use to collect data to address his research questions of interest. Such methods may include quantitative methods, such as experiments or surveys or qualitative methods, such as case studies or action studies, or possibly a combination of the two [14, 17].

In our study, a multidisciplinary approach is more suitable, which allows to use the unique strengths of each research method and generate ideas that cannot be obtained using one method. The methodology of socio-geographical research is an algorithm or procedure for the implementation of scientific knowledge of the process of internal displacement of the population, which is based on general scientific and special principles, and the goal is achieved through the use of interdisciplinary approaches, as well as a combination of philosophical, general scientific, concrete scientific and special methods.

Among the approaches that are most suitable for studying internal population displacement are the following [9, 13]:

- geographical approach – considers migration processes in a spatial aspect, ensuring the complexity of socio-geographical research;

- systematic approach – migration processes are considered as a large, complex, open, multi-level subsystem of a complex demographic system of a region, which, in turn, consists of subsystems of a lower hierarchical level, and the stability of its functioning is determined by the effective activity of all elements of the region [6, pp. 39-40];

- synergetic approach – is used in the study of the constituent elements of the migration processes of the population and subsystems in the general demographic system from the standpoint of its capabilities for evolution and self-development;

- information approach – the study of the features of information exchange in the migration system [6, p. 55];

- historical approach – focuses on the historical aspects of the migration processes in the study area, tries to identify the historical factors and conditions that contributed to migration;

- demographic approach – considers the phenomenon of migration under the prism of the region's population, gender and age structure and population reproduction [12];

- economic approach – sees in the migration of the regulator of the able-bodied population, in this case, migration acts as an incentive to increase competition in the labor market;

- legal approach – analyzes the features of the legal status of various categories of migrants and is aimed at developing and improving legal norms and legislative acts;

- sociological approach – aimed at solving the problem of adaptation of migrants in the new environment;

- psychological approach – aimed at the study of psychological factors that encourage people to migrate;

- individual approach – relies on the theory of human capital and considers migration as an investment that a person uses to improve his own life.

In the study of migration processes, scientists use the full range of scientific methods for a wider presentation and analysis of this phenomenon. Among the research methods there are philosophical, general scientific and concrete scientific methods.

Among the philosophical and general scientific methods for the study of migration processes, the dialectic method, methods of analysis and synthesis, induction and deduction, description and generalization, systematization, ranking and grouping and some other methods are mainly used. This set of methods can be used when considering the theoretical concepts of forced migration, describing general trends, identifying the main causes, factors and principles of the formation and development of migration flows, while analyzing the essential properties, structures of migration processes, the relationships between its elements (table 1).

The choice of method in the study depends on the goals and objectives that the researcher sets himself. Of the concrete scientific methods, the most common in the

study of migration processes are statistical and mathematical methods, mathematical modeling, sociological methods, graphical and analytical methods, cartographic methods, and demographic science methods [12].

The special methods of scientific research of internal population displacement include sociology methods. To study migration processes, quantitative and qualitative sociological methods are traditionally used. The quantitative methodological arsenal, focusing on certain general laws, is used to study objective, quantitatively measured social characteristics. Strict requirements are imposed on the sample in quantitative studies, based on probability theory and mathematical statistics, however, when conducting a survey, it is necessary to take into account the reliability of information and the subjectivity of the estimates and use interrogation methods in combination with others. Among them is a sociological survey (questionnaires and interviews).

Qualitative research methods are aimed not so much at fixing quantitative parameters as at knowing the quality of the phenomenon that makes it socially significant [1, p. 231]. These include focus groups, a biographical method, ethnographic descriptions of life paths. The express observation method is well suited for studying internally displaced people who are not concentrated locally, but live, for example, in places of compact residence of IDPs. At the analytical stage of the study, depending on the type of data collected (quantitative or qualitative), this type of analysis is used: quantitative (statistical methods: regression or modeling of structural equations) or qualitative (coding or content analysis) [19].

Quantitative methods such as surveys, descriptive statistics, and regression are used to analyze data at the macro and micro levels, mainly: demographic aspects of migrants, their numbers, gender and age characteristics, employment, etc. However, qualitative methods can also be used to study some aspects of the life of migrants, such as revealing biographical data from the life of migrants, which is very popular among researchers in the field of social sciences.

I. Pribytkova calls the territorial displacement of the population a self-organizing process of social behavior of individuals, and their number – an integral indicator that reflects the effect of many factors that really attract people to a particular region. Therefore, to study migration processes as spatial systems, the author proposes to use the method of modeling spatial processes. Among the modeling methods, gravitational, regression, and also models of potentials and spatial interaction are distinguished [10].

The use of mathematical methods significantly increases the efficiency of research on migration processes, however, the methods of modeling and forecasting migration require improvement.

Since the migration process consists of several stages, the modeling method can be applied at each stage. The main stage of the migration process is displacement. Here, the simulation includes the construction of a system of indicators that comprehensively describes the structure of the migration flow. These indicators include socio-demographic (gender, age, marital status, ethnic composition, education, etc.) and socio-geographical (location, status, influence of migrants on the economic

development and production structure of the region). The final stage of the migration process is the adaptation of immigrants to a new place of residence. The purpose of

modeling in this phase is to identify the influence of migrants on the socio-economic development of certain territories.

Table 1

Methods of socio-geographical research of internal population displacement
(constructed by the author [6, 9, 12, 19])

Methodology level	Method	Methodology of using the method in the study of internal population displacement
Philosophical	Dialectical method	To identify contradictions that affect internal migration processes in Ukraine and to find ways to resolve these contradictions.
	Induction and deduction methods	To study the internal displacement of the population at the state, regional and local levels and the formation of patterns of functioning and development of forced migration.
	The method of scientific abstraction	To explore the local features of the processes of internal forced migration.
General scientific	Analysis and synthesis method	To highlight the features of forced migration, both in Ukraine, and at the regional and local levels, taking into account certain demographic indicators in order to simulate the situation and forecast the further development of this process.
	Generalization method	To summarize the historical features of the development of Eastern Ukraine as a prerequisite for the formation of internal population displacement, determine the stages of development of the research region; The method allows you to summarize statistics on internal population displacement.
	Description method	To determine the basic concepts regarding the internal displacement of the population, the description of the spatio-temporal features of forced migration in Ukraine.
	Modeling method	To build a model that shows the situation of internally displaced persons.
	Systematization method	To systematize the received information about the object of study in the form of a data system.
	Ranking method	To determine the place of internal displacement of the population in world migration processes and the place of regions in the national dimension.
	Grouping method	To group the factors of the placement of internally displaced persons in the East of Ukraine (by quality indicators).
	Historical method (comparative-historical, retrospective analysis)	To identify the historical features of the development of the research region as a prerequisite for the internal displacement of the population, the characteristics of the stages of development of Eastern Ukraine, the historical features of the military conflict in the East of Ukraine; to conduct a retrospective analysis of the resettlement of internally displaced persons.
	Mathematical and statistical method	To collect process and analyze primary statistical materials, conduct cluster and factor analysis to reflect the real situation with internally displaced persons.
	Formalization method	To display the form, structure, content, characteristics of the course of migration processes.
Graphical method	To visualize the results of the study, a visual representation of the processes and phenomena in order to further analyze the information received. Identification of patterns, relationships between the analyzed indicators in the space-time continuum.	
Concrete scientific	Comparative geographic	To compare the intensity of the development of internal population displacement in historical and territorial aspects.
	GIS modeling; modeling of migration processes	To collect and process data to establish patterns of development of socio-geographical processes, while modeling the further situation with internally displaced persons.
	Forecasting method	To forecast the potential return of internally displaced persons to their previous places of residence.
	Cartographic method and cartographic modeling	To mapping and visualization of the spatio-temporal features of the development of processes of internal population displacement.
	Sociological methods (interviews, focus groups, survey)	To identify individual and psychological characteristics of internally displaced persons.

The variety of modeling problems corresponds to the variety of methods used to solve them. For example, D. Bartolomy gives the following principles for classifying population displacement patterns [1]:

open or closed models – depending on which relationships of the system in question are taken into account: external or inherent in the system;

discrete or continuous models – depending on the time parameter in the model;

deterministic or stochastic models – depending on whether random fluctuations to which migration indicators are subject (or are not taken into account) are taken into account.

G. Zipf proposed the so-called gravitational model for predicting migration volumes between regions, which was based on the provisions of the gravitational law of spatial interaction, according to which the “demographic” force of attraction between regions is inversely proportional to the distance between them. This model has the following form [25]:

$$M_{ij} = G \frac{P_i * P_j}{R_{ij}^2}$$

where M_{ij} – the number of migrants between points i and j ;

P_i – population in i ;

P_j – population in j ;

R_{ij}^2 – distance between cities i and j ;

G – statistically calculated constant “gravity”.

S. Stouffer believed that the number of people who move a certain distance is inversely proportional to the number of obstacles and directly proportional to the opportunities that open to migrants [24, pp. 846-847]. Stouffer called obstacles all circumstances that impede migration processes (travel costs, lack of information, negative attitude of local people to visitors, political and legislative restrictions). The distance and population of the two territories is not the main thing, which determines the volume of migration between them, since it is necessary to take into account various factors that affect the likelihood of migration [24]:

$$I_{ij} = G \frac{P_i * P_j}{\sum_{n=1}^{j-1} X_n}$$

where I_{ij} – the magnitude of the flow of migrants between points i and j ;

P_i – population in i ;

P_j – population in j ;

X_n – number of opportunities at the n -intermediate point;

$n=1, 2, 3, \dots, j-1$.

In the study of migration processes, regression models are often used to provide practical conclusions regarding specific factors and the degree of their influence on territorial population displacement. When studying the spatial aspects of the internal displacement of the population, the spatial localization of migrants, it is most effective to use cartographic modeling.

Table 2

The system of statistical indicators for assessing the internal displacement of the population [2, 8, 11]

Indicator	The essence of the indicator	Calculation algorithm
Absolute indicators		
Gross migration	characterizes the volume of migration flows	$GM = I + O$, where I – the number of immigrants; O – the number of out migrants.
Migration balance (net migration)	characterizes migration growth (reduction) of the population	$NM = I - O$, where I – the number of immigrants; O – the number of out migrants.
Relative indicators		
Immigration rate	characterizes the arrival of migrants per 1000 people of the population	$IMR = \frac{I}{P} * 1000$, where I – the number of immigrants; P – population per year.
Emigration rate	characterizes the departure of migrants per 1000 people of the population	$OMR = \frac{O}{P} * 1000$, where O – the number of out migrants; P – population per year.
Migration efficiency rate	characterizes specific gravity migration growth (decline), the share of net migration to gross migration	$MER = \frac{I - O}{I + O} * 100 \%$
General coefficient of population mobility (coefficient of intensity of migration turnover)	characterizes the intensity of movement (the number of arrivals and departures) of migrants per 1000 people of the population	$GCPM = IMR + OMR$, where IMR – immigration rate; OMR – emigration rate.
Migrant Settlement Rate	shows the number of people remaining at their permanent place of residence per 1000 persons of migration growth	$MSR = \frac{\Sigma I - \Sigma O}{O} * 1000$, where O – the average number of emigrants over three years; $\Sigma I, \Sigma O$ – the number of immigrants and emigrants for three years.

Having defined the tasks and goals of modeling, it is necessary to develop a system of indicators that reflect all aspects of the process of population displacement. Most of the indicators used in domestic models characterize the second stage of the migration process and are based on three initial components: the population of a particular territory, the number of departures, and the number of arrivals over a certain period of time. Since the regions and settlements involved in migration differ in the demographic situation and economic and geographical position, often not only the values of these components are considered, but also their specific gravities in the total population of the region (or in the size of any social or age-gender group).

Foreign and domestic literature describes up to two dozen indicators of migration, which successfully present information about the object of study [2]. In the analysis of migration processes, quantitative and qualitative indicators of this phenomenon are used. Migration indicators characterize migration processes, taking into account their scale, structure, directions, level of population mobility. S. Zapadniuk divides all migration indicators into indicators of potential migration and indicators of actual migration. The latter, in turn, are also divided into three groups: general (characterizing the aggregate indicators of migration for the territory), special (structural, characterizing the migration of specific demographic groups) and indicators of inter-district exchange (show the links between administrative units) [2].

The study of migration processes is a rather complicated process, requiring the use of both absolute and relative indicators. The absolute indicators include the number of arrivals and departures per year, the migration balance. Relative indicators include various coefficients that make it possible to more broadly interpret data on migration processes in a particular region (emigration and immigration rate, migration efficiency, migration intensity, etc.) (Table 2).

Based on the considered system of absolute and relative indicators of migration, it is possible to conduct a fairly complete and comprehensive study of the trends and patterns of internal migration processes, which cre-

ates the prerequisites for the scientific substantiation of managerial decisions for the settlement of migration processes at the regional and national levels.

Conclusions. Despite the available methodological tools, it is necessary to pay special attention to the development of research methods for migration processes, especially at the regional and local levels. The internal displacement of the population, as a component of migration processes, is best studied using interdisciplinary approaches: geographical, systemic, synergetic, informational, historical, demographic, economic, legal, sociological, psychological, individual. Traditional in socio-geographical studies of migration processes are general scientific methods – analysis and synthesis, induction, deduction, observation, abstraction, generalization in combination with modern methods, among which the most used are system analysis and synthesis, mathematical modeling and the like. Concrete scientific and special methods are used, such as: comparative geographical, cartographic and cartographic modeling, mathematical and statistical, GIS modeling, sociological. Mathematical and statistical and modeling methods involve the use of a system of indicators that reflect all aspects of the process of population displacement. In the analysis of migration processes, quantitative and qualitative indicators of this phenomenon are used. They characterize migration processes, taking into account their scale, structure, directions, level of population mobility. All indicators of migration processes are divided into absolute and relative (coefficients).

Using only traditional methods does not allow conducting qualitative or quantitative studies of migrations, assessing the scale of migration processes, and revealing the structural and dynamic characteristics of migrants. Therefore, there is a need to select integrated methods, the application of which would reveal the features of the development of regional migration systems, their components and thereby determine the problems and prospects for their development. Therefore, it is necessary to replenish the theoretical and methodological apparatus of social geography based on the implementation of methods of related sciences.

References:

1. Bartolomyu, D.D. (1985). *Stokhasticheskie modeli socialnyh processov [Stochastic models of social processes]*. Moskva: Finansy i statistika, 295 [in Russian].
2. Zapadniuk, S.O. (2011). *Mihratsii naseleण्या Ukrainy: peredumovy, dynamika ta naslidky rozvytku [Migrations of the population of Ukraine: background, dynamics and consequences of development]*. Kyiv: Akadempriodyka, 240 [in Ukrainian].
3. Izard, U. (1968). *Metody regionalnogo analiza: vvedenie v nauku o regionakh [Regional Analysis Methods: An Introduction to Regional Science]*. Moskva: Progress, 659 [in Russian].
4. Pozniak, O.V. (2007). *Mihratsiyini protsesy v Ukraini: suchasnyi stan i perspektyvy [Migration processes in Ukraine: current status and prospects]*. Uman, 276 [in Ukrainian].
5. *Naseleण्या Ukrainy. Trudova emihratsiya v Ukraini (2010) [The population of Ukraine. Labor emigration in Ukraine]*. Kyiv: In-t demografii ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy, 233 [in Ukrainian].
6. Niemets, K.A., & Niemets, L.M. (2014). *Teoriya i metodologiya geografichnoi nauky: metody prostorovoho analizu [Theory and Methodology of Geography: Spatial Analysis Methods]*. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina, 172 [in Ukrainian].
7. Niemets, K.A. (2009). Modelyuvannya trayektorii rozvytku regionalnykh sotsiogeosystem Ukrainy [Modeling the development path of regional socio-geosystems of Ukraine]. *Chasopys sotsialno-ekonomichnoi geografii – Human Geography Journal*, 7(2), 66-80 [in Ukrainian].

8. Perevedentsev, V.I. (1975). *Metody izucheniya migratsii naseleniya [Methods of studying population migration]*. Moskva: Nauka, 31 [in Russian].
9. Pistun, M.D. (1996). *Osnovy suspilnoi geografii [Fundamentals of Human Geography]*. Kyiv: Vyscha shkola, 231 [in Ukrainian].
10. Pribytkova, I.M. (2009). Prostranstvennaya samoorganizatsiya naseleniya: teoretiko-metodologicheskie predposylki issledovaniya [Spatial self-organization of the population: theoretical and methodological background of the study]. *Sotsiologiya: teoriya, metody, marketing – Sociology: theory, methods, marketing*, 4, 84-98 [in Russian].
11. Rybakovskyi, L.L. (2001). Stadii migratsiynoho protsesu [Stages of the migration process]. *Migratsiya naseleennia – Population migration*, 5, 125 [in Russian].
12. Topchiyev, O.H. (2005). *Suspilno-geografichni doslidzhennya: metodologiya, metody, metodyky [Human geography researches: methodology, methods, techniques]*. Odesa: Astroprint, 631 [in Ukrainian].
13. Shabliy, O.I. (2001). *Suspilna geografiya: teoriya, istoriya, ukraïnoznavchi studii [Human geography: theory, history, ukrainian knowledge]*. Lviv: LNU im. I. Franka, 744 [in Ukrainian].
14. Homra, A.U. (1979). *Migratsiya naseleniya: Voprosy teorii, metodiki issledovaniya [Migration: Issues of Theory, Research Techniques]*. Kyiv, 148 [in Russian].
15. Alba, R., & Nee, V. (1997). Rethinking Assimilation Theory for a New Era of Immigration. *International Migration Review*, 31(4), 826-874.
16. Benmayor, R., & Skotnes, A. (1994). *On Migration and Identity*. Oxford: Oxford University Press, 1-18.
17. Castles, S. (2000). International Migration at the Beginning of the Twenty- First Century: Global Trends and Issues. *International Social Science Journal*, 52(165), 270-271.
18. Castles, S. (2007). Twenty-first century migration as a challenge to sociology. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33(3), 351-71.
19. Niemets, L., Lohvynova, M., & Suptelo, O. (2019). Sociological methods in human-geographic researches: features of application. *Chasopys sotsialno-ekonomichnoi geografii – Human Geography Journal*, 26, 13-23. DOI: <https://doi.org/10.26565/2076-1333-2019-26-02>.
20. Niemets, L., Husieva, N., Pohrebskyi, T., Bartosh, O., & Lohvynova, M. (2020). Integration of internally displaced persons of Ukraine: realities, problems, perspectives. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina, Seriya "Geologiya. Geografiya. Ekologiya" – Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University, series "Geology. Geography. Ecology"*, (51), 140-157. DOI: <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2019-51-10>.
21. Pribytkova, I.M. (2007). Cartographical Modeling as a Statistical Method for Monitoring of a Spatial Behaviour of Population. *Recent Advances in Stochastic Modeling and Data Analysis*. World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd.
22. Reilly, W.J. (1953). *The law of retail gravitation*. New York: Pilsbury Publishers, 75.
23. Smith, A., Campbell, R.H., & Skinner, A.S. (1976). *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. Oxford: Clarendon Press, 535.
24. Stouffer, S.A. (1940). Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance. *The American Sociological Review*, 6, 845-867. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/2084520> 23.
25. Zipf, G.K. (1950). Human Behavior and the Principle of Least Effort. *The Economic Journal*. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/2226729>.

Надійшла до редколегії 11.10.2019 р.

Про автора:

Марина Логвинова – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна,
logvinova_mari94@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-3190-710X>

Об авторе:

Марина Логвинова – аспирант кафедры социально-экономической географии и регионоведения Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина, Украина,
logvinova_mari94@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-3190-710X>

УДК 911.372.32:353.071.5(477.54)

DOI: 10.26565/2076-1333-2019-27-04

Костянтин Немець

д. геогр. н., професор кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства
e-mail: konstantin.nemets@karazin.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7262-2111>

Катерина Сегіда

д. геогр. н., доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства
e-mail: kateryna.sehida@karazin.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1122-8460>

Людмила Немець

д. геогр. н., професор, завідувач кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства
e-mail: ludmila.nemets@karazin.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9943-384X>

Катерина Кравченко

к. геогр. н., доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства
e-mail: kateryna.kravchenko@karazin.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4654-3185>

Євгенія Телебєнєва

к. геогр. н., доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства
e-mail: telebenyevaev@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7013-8836>

Людмила Ключко

к. геогр. н., доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства
e-mail: klluda9@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6937-3364>

Володимир Редін

к. геогр. н., доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства
e-mail: soc-econom-region@karazin.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1580-7662>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна

ДОСЛІДЖЕННЯ МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЙ В АСПЕКТІ РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

В умовах сьогодення в управлінні регіональним розвитком одним з основних завдань є оптимальна реалізація комплексного потенціалу території, що потребує всебічного дослідження просторової структури та еволюційного потенціалу агломерацій всіх рівнів з метою виявлення диспропорцій їх розвитку, виправлення дисбалансу та оптимізації просторової організації регіону. Для вирішення цього завдання першим кроком є виявлення просторової структури та оцінка взаємозв'язків агломерацій послідовно – від локального до регіонального рівня. Зазначене набуває більшої актуальності в умовах впровадження адміністративно-територіальної реформи в Україні. Метою даного дослідження є аналіз перспектив розвитку міських агломерацій та організації адміністративно-територіального устрою Харківської області з огляду на превалюючий вплив міста Харкова та Харківської агломерації.

Представлено основні теоретичні та методичні вихідні положення дослідження міських агломерацій, визначено їхні характеристики та параметри визначення меж. Розкрити сутність методу моделювання інтегральної функції впливу (ІФВ-моделювання), обґрунтовано авторську методику дослідження. Проведено аналіз тенденцій запровадження адміністративно-територіальної реформи в Україні. Встановлено, що Харківська область займає посереднє місце за темпами утворення об'єднаних територіальних громад, яких на кінець 2019 року в області налічувалось 23 (із них 3 міські, 12 селищних, 8 сільських). Досі не ухвалено схему поділу на укрупнені райони. За різними планами/пропозиціями наявні 27 районів області мають бути об'єднані у дев'ять, сім, шість або чотири укрупнені райони (повіти). Усі із зазначених пропозицій авторам розглянуті, встановлено, що існуючі проекти не повністю охоплюють основні превалюючі фактори виділення конкурентоспроможних районів, не враховують роль історично сформованої системи розселення, просторово-статистичних параметрів, інтегрального потенціалу територій, урбанізаційних та агломераційних процесів тощо. Авторами виконано ІФВ-моделювання та побудовано ІФВ-поверхні середньозваженого потенціалу розселення Харківської області за базовими радіусами впливу (2, 10, 20 та 30 км), що дозволило визначити особливості структури Харківської агломерації та взаємодії населених пунктів регіону за різними радіусами взаємодії, первинні агломерації, перспективні точки росту. На основі отриманих результатів ІФВ-моделювання запропоновано авторську модель адміністративно-територіального поділу Харківської області на вісім укрупнених районів з огляду на специфічні особливості системи розселення та співвідносність площі та населення змодельованих адміністративно-територіальних одиниць. Науково-обґрунтований поділ області на укрупнені райони (повіти) та стимулювання їхнього розвитку сприятиме найбільш раціональному використанню потенціалу територій, нарощуванню економічного, людського, інвестиційного потенціалу, підвищенню рівня та якості життя населення тощо.

Ключові слова: регіональний розвиток, система розселення, урбанізація, агломерація, адміністративно-територіальна реформа, планування територій, ІФВ-моделювання, Харківська область, Україна.

Константин Немец, Катерина Сегіда, Людмила Немец, Катерина Кравченко, Евгения Телебенева, Людмила Ключко, Владимир Редін. ИССЛЕДОВАНИЕ ГОРОДСКИХ АГЛОМЕРАЦИЙ В АСПЕКТЕ РЕАЛИЗАЦИИ АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ РЕФОРМЫ В УКРАИНЕ (НА ПРИМЕРЕ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ)

В современных условиях в управлении региональным развитием одной из основных задач является оптимальная реализация комплексного потенциала территорий, которая требует всестороннего исследования пространственной структуры и эволюционного потенциала агломераций всех уровней с целью выявления диспропорций их развития, исправления дисбаланса и оптимизации пространственной организации региона. Для решения этой задачи первым шагом является выявление пространственной структуры и оценка взаимосвязей агломераций последовательно от локального до регионального уровня. Выше сказанное приобретает большую актуальность в условиях проведения административно-территориальной реформы в Украине. Целью данного исследования является анализ перспектив развития городских агломераций и организации административно-территориального устройства Харьковской области, учитывая преобладающее влияние города Харькова и Харьковской агломерации.

Представлены основные теоретические и методические исходные положения исследования городских агломераций, определены их характеристики и параметры определения границ. Раскрыта суть метода моделирования интегральной функции влияния (ИФВ-моделирование), обоснована авторская методика исследования. Проведен анализ тенденций проведения административно-территориальной реформы в Украине. Установлено, что Харьковская область не занимает ведущие позиции по темпам образования объединенных территориальных громад, которых на конец 2019 года в области насчитывалось 23 (из них 3 городские, 12 поселковых, 8 сельских). До сих пор не принята схема укрупнения районов Харьковской области. По разным предложенным планам имеющиеся 27 районов области должны быть объединены в девять, семь, шесть или четыре укрупненных районов. Все из указанных предложений авторами рассмотрены, установлено, что существующие проекты не вполне охватывают основные преобладающие факторы выделения конкурентоспособных районов, не учитывают роль исторически сложившейся системы расселения, пространственно-статистических параметров, интегрального потенциала территорий, урбанизационных и агломерационных процессов и т. д. Авторами выполнено ИФВ-моделирование и построены ИФВ-поверхности средневзвешенного потенциала расселения Харьковской области по базовым радиусам влияния (2, 10, 20 и 30 км), что позволило определить особенности структуры Харьковской агломерации и взаимовлияния населенных пунктов региона по разным радиусам взаимодействия, первичные агломерации, перспективные точки роста. На основе полученных результатов ИФВ-моделирования предложена авторская модель административно-территориального деления Харьковской области на восемь укрупненных районов, учитывая специфические особенности системы расселения и соотношение площади и населения смоделированных административно-территориальных единиц. Научно-обоснованное административно-территориальное деление Харьковской области на укрупненные районы (с перспективными токами роста в каждом из них) и стимулирование их развития будут способствовать наиболее полному и рациональному использованию потенциала территорий, наращиванию экономического, человеческого, инвестиционного потенциала, повышению уровня и качества жизни населения и т. д.

Ключевые слова: региональное развитие, система расселения, урбанизация, агломерация, административно-территориальная реформа, планирование территорий, ИФВ-моделирование, Харьковская область, Украина.

Kostiantyn Niemets, Kateryna Sehida, Liudmyla Niemets, Kateryna Kravchenko, Yevheniia Telebienieva, Liudmyla Kliuchko, Volodymyr Redin. RESEARCH OF URBAN AGGLOMERATIONS IN THE ASPECT OF IMPLEMENTATION OF THE ADMINISTRATIVE AND TERRITORIAL REFORM IN UKRAINE (CASE STUDY OF KHARKIV REGION)

In the modern context of, one of the main tasks in the regional development management is to optimally realize the complex potential of the territories, which requires a comprehensive study of the spatial structure and evolutionary potential of agglomerations of all levels in order to identify disparities in their development, correct imbalances and optimize the spatial organization of the region. The first step to solve this problem is to identify the spatial structure and evaluate the interconnections of agglomerations sequentially, from local to regional level. This is becoming more relevant in the context of administrative and territorial reform in Ukraine. The purpose of this study is to analyze the prospects for the development of urban agglomerations and the organization of the administrative and territorial structure of Kharkiv region in view of the prevailing influence of the city of Kharkiv and the Kharkiv agglomeration.

The basic theoretical and methodological starting points of the study of urban agglomerations are presented; their characteristics and parameters of boundary determination were defined. The essence of the method of modeling of integral influence function (IIF modeling) was revealed, the author's research methodology was substantiated. The tendencies of introduction of administrative and territorial reform in Ukraine were analyzed. It was established that Kharkiv region occupies mediocre places in terms of formation of the united territorial communities, there were 23 ones in the oblast (3 of them are city, 12 town, 8 rural ones) by the end of 2019. The scheme for dividing into enlarged districts has not yet been approved. According to different plans / proposals, the existing 27 districts of the oblast should be consolidated into nine, seven, six or four enlarged districts (counties).

All of the above proposals were considered by the authors, it is established that the existing projects do not fully cover the main prevailing factors of allocation of competitive districts, do not take into account the role of historically formed system of settlement, spatial-statistical parameters, integral potential of territories, urbanization and agglomeration. The authors performed the IIF modeling and constructed the IIF surface of the weighted average settlement potential of Kharkiv region by the base radius of influence (2, 10, 20, and 30 km), which allowed to determine the features of the Kharkov agglomeration structure and the interaction of the settlements in the region by different radiuses of interaction, primary agglomerations, prospective growth points. On the basis of the obtained results of IIF modeling, the author's model of administrative and territorial division of Kharkiv region into eight enlarged districts was proposed, given the specific features of the settlement system and the correlation of area and population of the modeled administrative and territorial units. The scientifically grounded division of the region into enlarged districts (counties) and stimulation of their development will contribute to the most complete and rational use of the territories potential, increase of economic, human, investment potential, rise of the level and quality of life of the population, etc.

Keywords: regional development, settlement system, urbanization, agglomeration, administrative and territorial reform, territorial planning, IIF modeling, Kharkiv region, Ukraine.

Постановка проблеми. Системи розселення, як форма територіальної організації суспільства, обумовлюють особливості життєдіяльності населення. Сьогодні в Україні запроваджується адміністративна реформа щодо впровадження нового адміністративно-територіального устрою держави, що має стати одним із механізмів раціональної зміни просторової організації суспільства, чинником активізації соціально-економічного розвитку територій, вдосконалення систем розселення та господарства. В управлінні регіональним розвитком суттєво зростає роль аналізу територіальної організації суспільства, що зумовлено необхідністю її оптимізації і вдосконалення відповідно до запиту сучасного суспільства. Особливо це актуально для регіонів України з переважно моноцентричним типом розселення, які вони поступово втрачають свій виробничий потенціал. Периферійні райони поступово переходять до категорії депресивних, що найбільш яскраво проявляється у сільській місцевості. В результаті таких процесів дисбаланс між центром та периферією істотно зростає, що продовжує трансформувати територіальну структуру організації регіонів та ускладнювати регіональне планування та управління. В свою чергу, головні міста таких систем розселення не тільки виступають концентраторами населення регіону, а й є центрами промислового, соціально-економічного, науково-інноваційного та інвестиційного розвитку регіону. Внаслідок інтенсивних урбанізаційних та агломераційних процесів відбувається розшарування соціально-економічного розвитку центру та периферії, загострюються територіальні диспропорції у рівні та якості життя населення, що, зокрема, представлено в Харківській області [7], де сформована Харківська агломерація.

Метою даного дослідження є аналіз перспектив розвитку міських агломерацій та організації адміністративно-територіального устрою Харківської області з огляду на превалюючий вплив міста Харкова та Харківської агломерації.

Аналіз публікацій з питань дослідження міських агломерацій. Міські агломерації виступають об'єктами дослідження багатьох науковців різних дослідницьких напрямів.

Дж. Кополані пропонує вивчення міських агломерацій у якості складних систем взаємопов'язаних функціональними відносинами міст і селищ, що характеризуються тенденцією до злиття в одну просторову загальну міську зону [18].

За М. Хауке структура міської агломерації є сукупністю елементів, серед яких варто зазначити центральне місто (ядро агломерації), міста-супутники, агломерації другого рівня, перший і другий пояс міст-супутників, периферійна зона, вузли – антиподи та транспортні лінії. З огляду на такі вихідні параметри у якості опорного каркасу регіонального розселення варто розглядати центральне місто та радіальні транспортні шляхи, уздовж яких формуються промені розселення [16].

За М. Кункоро дослідження агломерації варто проводити ґрунтуючись на аналізі економічної діяльності у залежності від її інтенсивності та територі-

ального розповсюдження [22].

За П. Макканном одним з найважливіших критеріїв розвитку агломерації є наявність, дислокація та перерозподіл працересурсного потенціалу [24].

Б. Балтаджи пропонує досліджувати розвиток агломерацій виходячи із економічного розвитку, рівня заробітної плати населення, спеціалізації виробництва, рівня розвитку транспортної інфраструктури [17].

За А. Пулджаті дослідження агломерацій має ґрунтуватися на методі опитування та аналізу за наступними критеріями: управління містом, містобудування, рівень урбанізації та чисельність населення, забезпеченість населення житлом, ризик стихійних лих, наявність набережної, місцева економіка та неформальний сектор, паркова зона міста, шкідливі викиди та енергія, що використовується [27].

У роботі Ж. Дюрантона та Д. Пуга розкрито особливості розвитку міських економік при їх функціонуванні умовах агломерації. Їх дослідження базуються на створенні теоретичних науково обґрунтованих моделей міських економік, які б сприяли економічному розвитку агломераційного регіону, а не тільки ядра розселення [20].

У роботі Д. Мартіна-Бароко представлено специфічний погляд на агломераційні процеси в Іспанії. Зазначається, що агломераційні процеси тут не мають значного впливу на економічний розвиток регіону, проте більш важливе значення має агломераційний ефект. Це альтернативний погляд на всю теорію агломераційних утворень, який підтверджує той факт, що при різкому розходженні у рівні розвитку центру та периферії зазнати негативних трансформаційних тенденцій можуть як центральні, так і периферійні райони [23].

Методи та методика дослідження міських агломерацій. Вивчаючи сучасні агломерації, варто зауважувати на наступні *їх характеристики та особливості* [3]:

- агломерація являє собою певний результат урбанізаційних процесів у країні, якій формується та еволюціонує на основі традиційного поділу праці та територіальної спеціалізації;
- території, на яких формуються агломераційні утворення, відчувають необхідність у трансформації міського простору та логістичному коригуванні транспортної та соціальної інфраструктури;
- більшість властивостей міських агломерацій пов'язана з системними та синергетичними особливостями даних утворень (зокрема, це потужні зв'язки, потужна транспортна мережа, зручність у розміщенні населених пунктів, достатньо висока щільність населення в межах агломерації);
- формування агломерацій безпосередньо залежить від наявних умов та ресурсів території, а також впливу відповідних чинників, які диференціюються за рівнями впливу (мікро-, макро- та мезорівня) та містять як географічні ресурси, так й інституціональні.

Визначення меж агломерації має важливе значення для розробки стратегії її розвитку, реалізації управлінських рішень, вивчення соціально-економічних, інфраструктурних та екологічних питань. Також важливим проведення *делімітації агломерації* є для її просторово-статистичного аналізу, вивчення її територіальної структури та оцінки кількісних показників (таких, як чисельність населення, індекс концентрації виробництва та ін.). Зазвичай кордони агломерації знаходяться за межами агломерацийного ядра та мають специфічну променеву форму, яка охоплює інші ядра розселення [28]. Міста агломерації характеризуються потужними зв'язками: виробничими, трудовими, транспортними, інфраструктурними, рекреаційними як з населеними пунктами агломерації, так і з зовнішніми, що виключає можливість їх автономного аналізу в складі агломерацийного утворення. Високою інтенсивністю та частотою характеризуються трудові міграції, які мають маятниковий характер та спрямовані до агломерацийного центру або інших великих міст агломерації, що, в свою чергу, викликає зменшення чисельності сільського населення, яке мігрує до міста в пошуках роботи та гідної заробітної плати [9]. Фактично визначення меж агломерації здійснюється відповідно до різниці статистичних показників за відповідними категоріями. Наразі централізовано не ведеться облік показників, які б вичерпно характеризували агломерації, а більшість наявних наукових доробків є розрізненими та не дають комплексної ситуації щодо сучасного розвитку агломерацій України.

На нашу думку, найбільш доцільним є виділення агломерацій на основі *наступних показників*:

- чисельність та щільність населення;
- схожість характеру демографічних процесів;
- транспортна та часова доступність (зокрема, метод ізоліній за ізохронами, які дозволяють прослідкувати витрати часу при переміщенні до агломерацийного центру);
- наявність субурбій та приміських зон.

Проведення делімітації меж міської агломерації вимагає науково обґрунтованого підходу та комплексної оцінки багатьох параметрів. Проте, виходячи з динамічності таких систем, їх межі доволі складно визначити чітко.

Високою ефективністю при дослідженні агломерацій вирізняються математико-статистичні методи, адже вони дозволяють дослідити кількісні характеристики елементів агломерації та проаналізувати їх параметри. Одним з репрезентативних математичних показників, який дозволяє оцінити рівень розвитку агломерації, є *індекс агломеративності* – показник, який відображає співвідношення чисельності населення у поселеннях зовнішньої зони (зони супутників) та міського населення всієї агломерації. Для розрахунку використовується чисельність населення зовнішньої зони та чисельність безпосередньо міського населення агломерації. *Коефіцієнт агломеративності* розраховується за відношенням щільності мережі міських поселень агломерації відносно до найкоротшої відстані між ними [3].

Для порівняння структури агломерації можна

використовувати *синтетичний показник агломерацийної складності*, для розрахунку якого використовують чисельність населення агломерації, кількість міст та селищ міського типу, які входять до агломерації, частка їх населення від загального [3].

Достатньо поширеною методикою визначення особливостей розвитку агломерації є розрахунок *показників промислового виробництва* (продуктивність праці, рентабельність, собівартість реалізованої продукції, керування наявними фондами) з подальшим застосуванням *гравітаційної моделі* [4].

Узагальнено можна запропонувати такі *вимоги до визначення меж* міської агломерації:

- щільність населення в міській агломерації має бути вищою за середній показник в країні або області;
- відстані між населеними пунктами агломерації є меншими за середньостатистичні в країні або області;
- індикатори взаємодії між населеними пунктами мають перевищувати середньостатистичні в країні або області.

Зручним *інструментом* дослідження агломерацийної структури є *картографічний метод*, який дозволяє не тільки візуалізувати параметри, які характеризують інтенсивність агломерацийних процесів території, а й прослідкувати взаємозв'язки між об'єктами. Зокрема, показовим способом представлення такого роду дослідження є поверхня полі потенціалів, де прослідковується макроструктура та мікроструктура, а об'єкти, які характеризуються близькими за значенням показниками, з'єднуються ізолініями, які дозволяють дослідити структуру агломерації.

На нашу думку, однією з *інноваційних методик* дослідження міських агломерацій є *просторове моделювання*, яке ґрунтується на виявленні зон впливу суспільно-географічних об'єктів (населених пунктів, міст, їх сукупностей або агломерацій), яке дозволяє візуалізувати та детально дослідити отриману поверхню потенціалів (*моделювання інтегральної функції впливу або ІФВ-моделювання*) [8]. Головним інструментом управління та масштабування рівня взаємодії суспільно-географічних об'єктів є коригування та зміна радіусу зони впливу об'єктів. Варіація радіусу впливу дозволяє деталізувати або узагальнити просторову структуру для аналізу поверхневих зрізів різного рівня ієрархії (мікро-, мезо-, макро- та мегарівня) [6]. Універсальність даної методики підтверджується можливістю відображення таким чином будь-яких параметрів або показників, природу просторового розвитку яких необхідно дослідити. В нашому дослідженні ми спиралась на чисельність наявного населення усіх населених пунктах Харківської області у 2018 р. [5]. Виходячи з того, що чисельність населення є показником, який значно диференціюється у межах області, реальний радіус впливу, який ґрунтується на взаємозалежності з площею, є усталеним.

Виклад результатів дослідження. Виступаючи вищою формою прояву урбанізаційних процесів в регіоні, формування агломерацийних утворень відбувається завдяки наявності синергетичних явищ у си-

стемах розселення, які дозволяють виявити полюси росту регіону, населені пункти, що виконують організуючу дію в системі. Центром системи найвищого рангу варто вважати агломераційних центр. При здійсненні досліджень, які пов'язані з районуванням або таксономуванням території вкрай важливим є врахування наявності агломераційних явищ в регіоні та їх перебігу для виділення спроможних адміністративно-територіальних утворень, які сприятимуть комплексному розвитку регіону та подоланню депресивності периферійних територій.

З 2015 року в Україні впроваджується адміністративно-територіальна реформа, сутність якої полягає у наданні більших повноважень органам місцевого самоврядування (децентралізації) і зміні адміністративно-територіального поділу [11].

Актуальними завданнями адміністративної реформи залишаються: забезпечення стабільної та ефективної організації системи виконавчої влади; організація професійної, політично нейтральної та відкритої публічної служби; зміцнення статусу громадянина у відносинах з органами публічної адміністрації; забезпечення прозорості та відкритості публічної адміністрації; створення системи спроможного місцевого самоврядування; гарантування підконтрольності публічної адміністрації [12].

Реформа децентралізації передбачає створення нової системи місцевого самоврядування, що включатиме 27 регіонів, які будуть розташовані переважно в межах наявних областей. У свою чергу, регіони поділятимуться на 120-150 районів (замість існуючих 490), які включатимуть 1,5-2,0 тисяч спроможних територіальних громад (замість існуючих понад 11 тисяч місцевих рад).

Перші діючі об'єднані територіальні громади (ОТГ) з'явилися в Україні після місцевих виборів 25 жовтня 2015 року, станом на кінець 2015 року в Україні було утворено 159, на кінець 2019 року – 1 028 об'єднаних територіальних громад. За офіційними даними площа об'єднаних територіальних громад складає 246,8 тис км², що становить 44 % території України. В об'єднаних територіальних громадах проживає 11,7 млн осіб, що становить 33 % населення держави [11]. Розміщення об'єднаних територіальних громад по території України є досить нерівномірним. У окремих областях, таких як Житомирська, Дніпропетровська, Чернігівська, Хмельницька, Запорізька об'єднані територіальні громади займають уже більшу частину території відповідної області, водночас у Кіровоградській, Вінницькій, Закарпатській, Львівській та Київській областях ситуація інша і громади утворюються повільно.

Харківська область посідає 15 місце серед регіонів України за формуванням ОТГ. Станом на кінець 2019 року в області налічувалось 23 ОТГ [11], із них:

- 3 міські (Мереф'янська, Ізюмська та Лозівська),
- 12 селищних (Роганська, Старосалтівська, Чкалівська, Зачепилівська, Золочівська, Коломацька, Малинівська, Малоданилівська, Нововодолазька, Пісочинська, Великобурлуцька, Донецька),
- 8 сільських (Наталинська, Оскільська, Старовірівська, Циркунівська, Кіндрашівська, Курилівська,

Олексіївська, Петропавлівська) [2; 11].

Окрім формування конкурентоспроможних ОТГ, важливою складовою адміністративно-територіальної реформи в Україні є укрупнення районів. Наразі, в області налічується 27 районів, які за різними планами/пропозиціями мають бути об'єднані у дев'ять, сім, шість або чотири укрупнені райони (повіти). За однією із перспективних схем у рамках адміністративно-територіальної реформи, яка обговорювалась на початку 2019 року, за ініціативи Асоціації органів місцевого самоврядування Харківської області [15], пропонувалось створити в області дев'ять районів (рис.1 а):

- Валківський (місто Люботин, Валківський, Коломацький, Богодухівський та Краснокутський райони).
- Дергачівський (Дергачівський та Золочівський райони).
- Зміївський (місто Первомайський, Зміївський, Первомайський та Нововодолазький райони).
- Ізюмський (місто Ізюм, Ізюмський, Балаклійський та Борівський райони).
- Красноградський (Красноградський, Зачепилівський, Сахновщинський, Кегичівський райони).
- Куп'янський район (місто Куп'янськ, Куп'янський, Дворічанський, Шевченківський райони).
- Лозівський район (місто Лозова, Лозівський, Близнюківський та Барвінківський райони).
- Харківський район (місто Харків та Харківський район).
- Чугуївський район (Чугуївський, Вовчанський, Великобурлуцький, Печенізький райони).

Але цю пропозицію відхилили у Міністерстві розвитку громад та територій України [13], натомість запропонували в Харківській області виокремити всього чотири повіти (рис. 1 б):

- Харківський повіт (місто Харків, Харківський, Краснокутський, Богодухівський, Золочівський, Дергачівський, Коломацький, Валківський, Нововодолазький, Зміївський, Вовчанський, Печенізький і Чугуївський райони).
- Ізюмський повіт (Ізюм, Ізюмський, Балаклійський, Борівський і Барвінківський райони).
- Куп'янський повіт (Куп'янський, Шевченківський, Великобурлуцький і Дворічанський райони).
- Первомайський повіт (Первомайський, Кегичівський, Зачепилівський, Красноградський, Сахновщинський, Лозівський та Близнюківський райони).

За ініціативи Центру політико-правових реформ [14] запропонована схема поділу Харківської області, яка спирається на площу та чисельність населення, яка містить шість повітів (рис. 1 в):

- Харківський повіт (місто Харків, Харківський, Дергачівський і Золочівський райони).
- Люботинський повіт (Краснокутський, Коломацький, Валківський, Нововодолазький, Богодухівський, Зачепилівський, Красноградський райони та місто Люботин).
- Чугуївський повіт (місто Чугуїв, Чугуївський, Зміївський, Вовчанський і Печенізький райони).

- Куп'янський повіт (Куп'янський, Великобурлуцький, Дворічанський, Шевченківський і Борівський райони, місто Куп'янськ).
- Ізюмський повіт (Ізюмський, Барвінківський і Балаклійський райони, місто Ізюм).

- Лозівський повіт (Лозівський, Близнюківський, Сахновщинський, Кегичівський і Первомайський райони, міста Лозова та Первомайський).

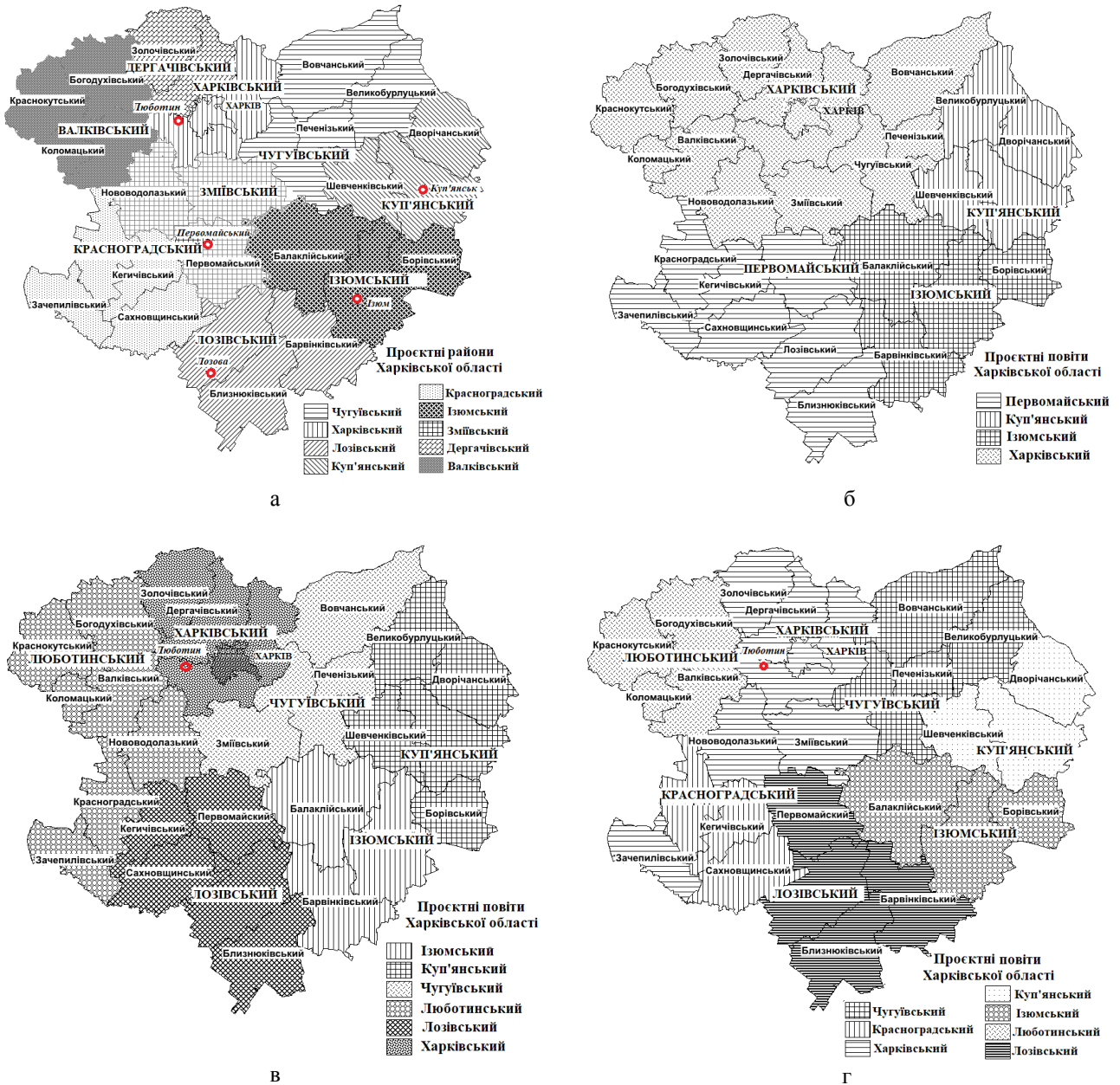

Рис. 1. Проекти адміністративно-територіального поділу Харківської області за даними Асоціації органів місцевого самоврядування Харківської області (1 а), Міністерства розвитку громад та територій України (1 б), Центра політико-правових реформ (1 в), Харківської обласної ради та Харківська обласної державної адміністрації (1 г) (побудовано авторами за даними [5])

Харківська обласна рада та Харківська обласна державна адміністрація, спираючись на такі показники [10]: кількість ОТГ, кількість населених пунктів, площа, чисельність населення, фінансова забезпеченість, транспортна доступність, розміщення органів державної влади та загальна пропорційність районів, пропонують перспективну схему, за якою область потрібно поділити на сім повітів (рис. 1 г):

- Харківський повіт (Харківський район з містом

Харків, Дергачівський, Золочівський та Зміївський райони).

- Красноградський повіт (Красноградський, Новодолазський, Кегичівський, Сахновщинський, Зачепилівський райони).
- Чугувський повіт (місто Чугуїв, Чугуївський, Печенізький, Великобурлуцький та Вовчанський райони).
- Лозівський повіт (Лозівський, Близнюківський,

Барвінківський і Первомайський райони, міста Лозова та Первомайський).

- Люботинський повіт (місто Люботин, Валківський, Краснокутський, Коломацький та Богодухівський райони).
- Ізюмський повіт (місто Ізюм, Ізюмський, Борівський та Балаклійський райони).
- Куп'янський повіт (Куп'янський, Дворічанський та Шевченківський райони).

Основними індикаторами, якими керувались розробники наведених вище перспективних схем адміністративно-територіального поділу Харківської області виступали площа, чисельність та щільність населення, кількість сформованих громад, транспортна система та економічний розвиток. Проект поділу області на дев'ять районів не враховує чинник депресивності: відокремленими залишаються перифе-

рійні райони, що наразі мають доволі слабкий рівень економічного розвитку, а деякі з них не мають у складі міст, які з часом могли б стати полюсами росту цих територій. На нашу думку, виокремлення міста Харків та Харківського району (рис. 1 а) у новий відокремлений район буде сприяти лише поглибленню існуючих диспропорцій між центром та периферією, тому такий варіант розподілу не є оптимальним.

Поділ області на чотири райони не є раціональним, адже таким чином утворюються доволі різні за площею райони низької компактності та не досить вдалої конфігурації, що ускладнить управління. Майже аналогічна ситуація спостерігається у запропонованій моделі поділу на шість районів, на якій більшість районів є зонально витягнутими та не враховують особливості системи розселення регіону.

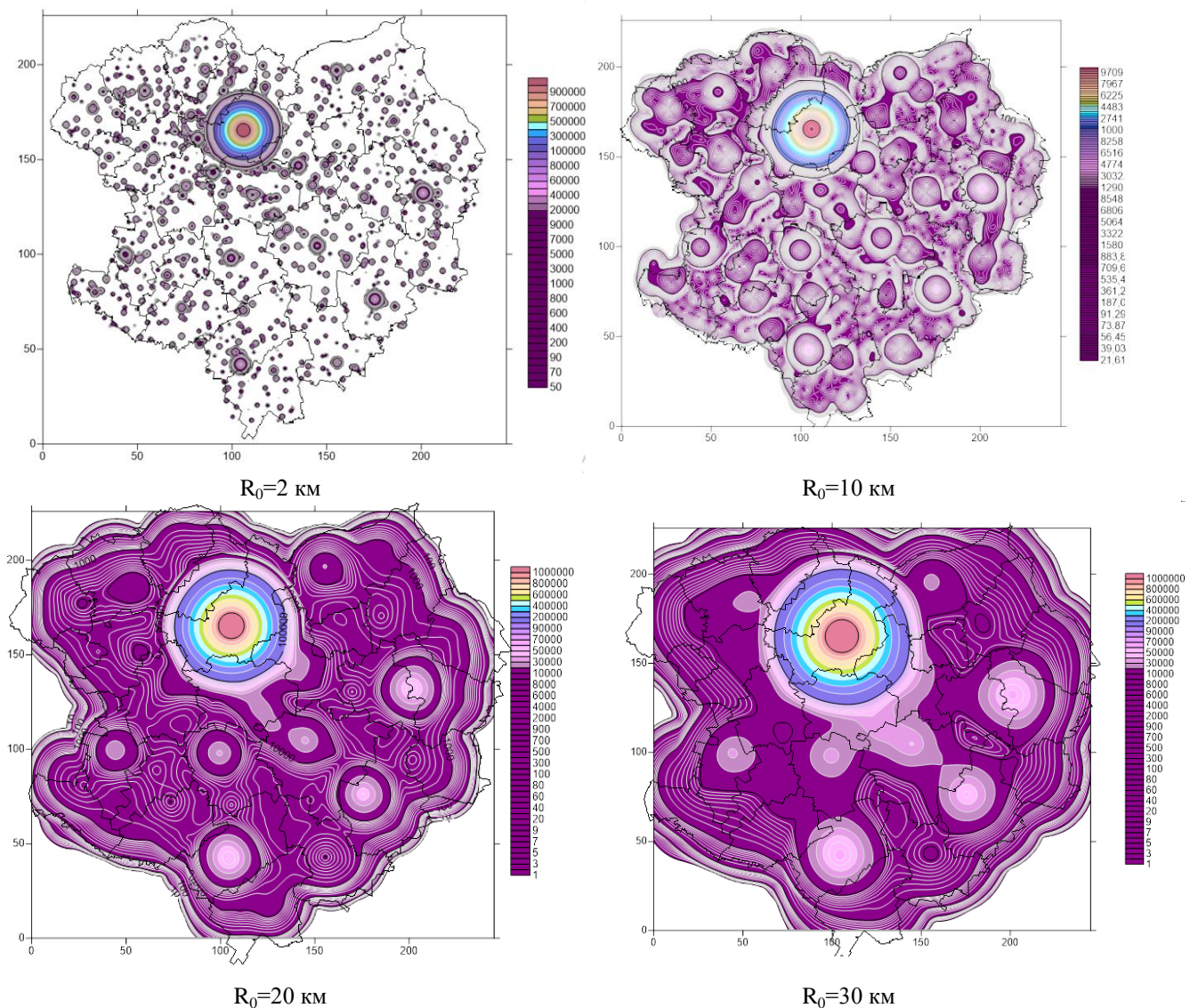

Рис. 2. ІФВ-поверхні середньозваженого потенціалу розселення Харківської області за базовими радіусами впливу $R_0 = 2, 10, 20$ та 30 км (побудовано авторами за результатами ІФВ-моделювання)

Найбільш оптимальною серед запропонованих систем устрою є модель поділу області на сім районів. Проте, на нашу думку, не врахованими залишаються такі важливі параметри, як географічні та історичні особливості територій, система розселення та стійкість зав'язків між окремими населеними пунктами, просторово-статистичні параметри (компактність, конфігурація новоутворених районів), людський та господарський потенціал, а також урбанізаційні та агломераційні процеси в регіоні.

Превалюючою тенденцією в Харківській області є поляризація розвитку в адміністративному центрі регіону – місті Харків, гіпертрофована моноцентричність та поступовий занепад периферійних районів [7]. Саме тому, на наш погляд, при розробці нового районування області варто формувати районні системи навколо полюсів росту різного рангу, які володіють достатнім організуючим потенціалом (міст обласного підпорядкування та районних центрів), а також навколо сформованої в регіоні Харківської агломерації та вісей її впливу.

З огляду на вищезазначене, Харківську обласну систему розселення можна розглядати в якості сукупності п'яти рівнів агломерацій (агломеративних соціогеосистем), які частково територіально перетинаються. Наприклад, в районній територіальній соціогеосистемі функціонують агломерації мезорівня (з районним центром) і мікрорівня. Отже, в регіональній системі розселення вирізняються різні ієрархічні рівні її просторової структури – від мікрорівня до мегарівня, але елементарними є агломерації локального рівня.

Очевидно, основні характерні риси сучасної структури поселенської мережі визначаються особливостями її утворення. Процеси агломерування є достатньо тривалими та залежать від історичних умов, особливостей економічного розвитку, транспортної мережі, інтегрального потенціалу територій та його окремих складових. Для дослідження впливу Харківської агломерації на систему розселення регіону, з метою її врахування в якості основи для проектування районів області, було враховано функцію місця (геолокацію, місце в географічному просторі), параметр відстані, градієнту, перенесення і взаємодії (взаємозв'язки, рівень розвитку господарства, інфраструктурний розвиток). Ґрунтуючись на необхідності врахування історично сформованих особливостей взаємодії населених пунктів в системі розселення регіону використаємо методику побудови ІФВ-моделей поверхонь полів демографічного потенціалу населених пунктів області (рис. 2).

Зміна радіусу впливу об'єкта дозволяє прослідкувати процес утворення взаємозв'язків між населеними пунктами зі зростаючими силами взаємодії, що характеризує реальну динаміку процесів утворення агломерацій, зміни їх розмірів і конфігурації, просторові співвідношення, перетини та дозволяє встановити етєологічні особливості досліджуваних взаємозв'язків. При побудові ІФВ моделей нами було використано 993 опорні точки (населені пункти Хар-

ківської області), на яких представлено просторовий розподіл інтегральної функції впливу (ІФВ), демографічного потенціалу (Р) та середньозваженого демографічного ІФВ-потенціалу ($P_{зв}$) розселення. Відображають тенденції взаємодії населених пунктів за обраним параметром.

На поверхні функції впливу з радіусом 2 км прослідковуються агломераційні процеси локального рівня, які характеризують взаємозв'язки між населеними пунктами сільського типу. Організаційними центрами цього рівня виступають великі за чисельністю населення та економічно розвинені населені пункти сільського типу. При радіусі від 10 км до 20 км прослідковується формування агломераційних утворень, центрами яких є селища міського типу, а при радіусі від 20 км прослідковуються головні полюси росту регіону – найбільші міста області із значним людським та економічним потенціалом. ІФВ поверхня з радіусом 30 км дозволяє прослідкувати формування агломераційних вісей розселення регіону, які пов'язані з історичною мережею заселення та транспортними шляхами, які перетинають територію регіону.

У межах Харківської агломерації прослідковується поляризуюча дія не тільки міста Харків, а й міст Лозова, Ізюм, Куп'янськ, Красноград, Балаклея, Чугуїв. Також прослідковуються формування певної витягнутої зони впливу організаційних ядер розселення та значні диспропорції розвитку безпосередньо в межах зони впливу Харківської агломерації, прослідковується явище концентрації населення в містах, які можна вважати «точками росту» регіону.

Зважаючи на отримані результати ІФВ-моделювання пропонуємо *авторську модель адміністративно-територіального поділу* Харківської області (рис. 3).

При поділі території області на вісім районів, які складають 3-4 існуючі райони з центром у місті, можливо вирішити питання раціонального поділу у питанні співвідношення площ та чисельності населення. Включення до складу Харківського району Золочівського району дозволить знівелювати негативні тенденції розвитку даного периферійного району. Включення розвинених центральних Зміївського та Балаклійського районів до різних утворень дозволить провести певний перерозподіл економічного потенціалу та диференціювати його. Такий підхід при проведенні адміністративно-територіальної реформи дозволить не тільки сформувати спроможні пропорційні райони, а й здійснити доволі вагомі кроки до поліцентричного розвитку регіону, адже при реалізації подібного роду заходів екістичної політики фактично є можливість законодавчо визначити потенційні «точки росту регіону», які в майбутньому можуть стати центрами економічного розвитку, підвищити рівень та якість життя населення, зменшення внутрішньорегіональні диспропорції, що дозволить дещо уповільнити внутрішні міграційні переміщення до адміністративного центру регіону.

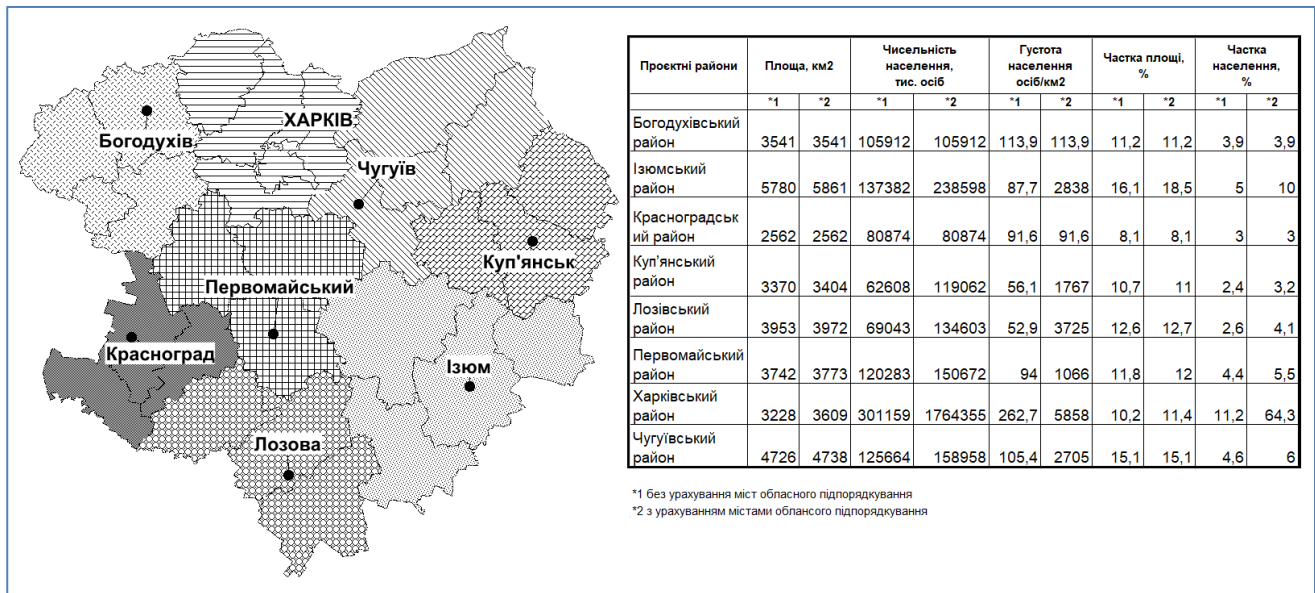

Рис. 3. Проект адміністративно-територіального поділу Харківської області
(розроблено авторами за результатами ІФВ-моделювання)

Висновки. Дослідження агломераційних процесів та агломерацій сьогодні є доволі актуальним з огляду на інтенсивні урбанізаційні процеси в Україні та світі. Агломерація є вищою формою прояву урбанізаційних процесів в регіоні та специфічною формою розселення населення, організація якої впливає на рівень та якість життя населення. Особливої актуальності дослідження агломерацій набуває сьогодні у зв'язку з впровадженням в Україні адміністративно-територіальної реформи, яка реалізується за рахунок добровільного об'єднання територіальних громад в конкурентоспроможні утворення, здатні проводити ефективну господарську діяльність. У процесі проведення даної реформи постало питання про необхідність удосконалення існуючого адміністративного устрою області, адже райони області мають дуже диференційований рівень розвитку, неспіввідносну площу, чисельність населення, тощо. Все це стримує процеси об'єднання громад та гальмує здійснення економічної діяльності через значну поляризацію розвитку в центрі та депресивність більшості периферійних районів області. Остаточного майбутнього адміністративно-територіального поділу не затверджено, проте існуючі проекти не повністю охоплюють всі превалюючі фактори виділення конкурентоспроможних районів. Зокрема, не встановлено роль історично сформованої системи розселення, просторово-статистичних параметрів (компактності, конфігурації

проектних районів), працересурсного, демографічного, господарського потенціалу, а також урбанізаційних та агломераційних процесів.

За допомогою авторської методики моделювання функції впливу авторами визначено особливості структури Харківської агломерації та взаємовпливу населених пунктів регіону за різними радіусами взаємодії. Визначено, що агломераційні тенденції починають проявлятися за радіусом від 2 км, що свідчить про міцні зв'язки в досліджуваній системі розселення. За отриманими результатами запропоновано поділ території Харківської області на вісім районів з огляду на специфічні особливості системи розселення та співвідносність площі та населення змодельованих адміністративно-територіальних одиниць.

Дане дослідження є спробою спрогнозувати оптимальний адміністративно-територіальний устрій регіону ґрунтуючись на основі сучасних наукових методах, проте дана тематика є досить широкою, потребує подальших досліджень. Важливим є також врахування транспортного сполучення в районах, наявності в майбутніх центрах розвиненої соціальної інфраструктури, а також думки населення районів. Важливою складовою завершення адміністративно-територіальної реформи в усіх регіонах України є завершення аргументованих інституціональних змін в державі з урахуванням досвіду інших країн, зокрема Європейського Союзу.

Список використаних джерел:

1. Богачов С.В. Економіко-правові проблеми розвитку великих міст та агломерацій в Україні: [монографія] / С.В. Богачов, М.В. Мельникова, В.А. Устименко та ін. – Харків: Видавництво «НТМТ», 2015. – 247 с.
2. Кравченко К. Просторові особливості, проблеми та перспективи формування об'єднаних територіальних громад у Харківській області / К. Кравченко // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіональний збірник наукових праць. – 2017. – Вип. 22. – С. 174-179.
3. Лаппо Г.М. География городов / Г.М. Лаппо. – М.: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 1997. – 480 с.
4. Мезенцев К.В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: [монографія]. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2005. – 253 с.

5. Міста та райони Харківської області у 2018 році: статистичний щорічник / за ред. О.Г. Мамонтової. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2019. – 234 с.
6. Немець К. Багатовимірний аналіз у суспільній географії (нетрадиційні методи): [монографія] / Немець К., Сегіда К., Немець Л. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – 120 с.
7. Немець К. Міста Харківщини: моноцентрична чи поліцентрична модель просторового розвитку регіону? (перспективи та загрози) / Немець К., Сегіда К., Гусева Н. // Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін: колективна монографія / За ред. К. Мезенцева, Я. Олійника, Н. Мезенцевої. – К. : Видавництво «Фенікс», 2017. – С. 65-97.
8. Немець К.А. Інформаційний аналіз ІФВ-моделей Харківської агломерації / К.А. Немець // Регіон – 2018: стратегія оптимального розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 8 – 9 листопада 2018 р.). – С. 101-105.
9. Немець Л.М. Демографічний розвиток Харківського регіону: монографія / Л.М. Немець, К.Ю. Сегіда, К.А. Немець. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – 200 с.
10. Офіційний веб-сайт Харківської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://kharkivoda.gov.ua/>
11. Офіційний сайт Децентралізація в Україні: нові можливості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: decentralization.gov.ua
12. Офіційний сайт Європейського центру суспільних даних [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://socialdata.org.ua/dinamika-obiednannya-teritorialnikh-g/>
13. Офіційний сайт Міністерства розвитку громад та територій України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minregion.gov.ua/>.
14. Офіційний сайт Центру політико-правових реформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pravo.org.ua.
15. Реформування районів: як обговорювали нову модель Харківщини / Офіційний сайт Децентралізація в Україні: нові можливості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/news/10537>
16. Хауке М.О. Пригородная зона большого города. – М.: Стройиздат, 1960. – 171 с.
17. Baltagi B.H. Econometric Analysis of Panel Data / B.H. Baltagi. – London: John Wiley & Sons LTD, 2005.
18. Coppolani J. De Queleques Notions Fondamentales et Définitions en géographie urbaine / J. Coppolani. – LaVieUrbaine, 1960. – 275 s.
19. Definition of Functional Urban Areas (FUA) for the OECD metropolitan database // OECD. – 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.oecd.org/cfe/regional-policy/Definition-of-Functional-Urban-Areas-for-the-OECD-metropolitan-database.pdf>.
20. Duranton G. Micro-foundations of urban agglomeration economies / Gilles Duranton, Diego Puga. – Handbook of Regional and Urban Economics. – 2004. – Edition 1. – Vol. 4. – Chapter 48. – P. 2063-2117.
21. Fabio Cerina Is agglomeration really good for growth? Global efficiency, interregional equity and uneven growth / C. Fabio, F. Muredolu // Journal of Urban Economics. – 2014. – № 84. – P. 9-22.
22. Kuncoro M. Analisis Spasial dan Regional: Studi Aglomerasi dan Kluster Industri / M. Kuncoro. – Yogyakarta: UPP AMP YKPN. – 2002.
23. Martin-Barroso D. A different look at agglomeration effects in Spain / Martin-Barroso D., Nuñez-Serrano J.A., Velazquez F.J. // Munich Personal RePEc Archive, 2010. https://mpra.ub.uni-muenchen.de/33601/1/MPRA_paper_33601.pdf
24. McCann P. Urban and Regional Economics / P. McCann. – New York: Oxford University Press, 2006.
25. O'Sullivan A. Urban economics / A. O'Sullivan. – Publication: Boston: McGraw-Hill/Irwin, 2009. – 466 p.
26. Pankeieva A. Delimitation of the territories being under the influence of agglomeration / A. Pankeieva // International Scientific Journal on Urban Planning & Sustainable Development URBANIZM. – Baku, Azerbaijan, 2018. – №.23. – P. 95–104.
27. Pujiati A. The Urban Sustainability Index in Urban Agglomeration / A. Pujiati, P. Bowo, D. Nihayah. – JEJAK: Jurnal Ekonomi dan Kebijakan. – 2018. – Vol. 11(2). – P. 294-305.
28. Vlieggen Mathieu. Metropolitan agglomerations and urban regions delimited / Mathieu Vlieggen. – Netherlands: Graduate School of Housing and Urban Research, 2005. – 162 p.

References:

1. Bohachov, S.V., Melnykova M.V., Ustyomenko V.A. et al. (2015). *Ekonomiko-pravovi problemy rozvytku velykykh mist ta ahlomeratsiy v Ukraini [Economic and Legal Problems of The Big Cities Development and Agglomerations in Ukraine]*. Kharkiv: «NTMT» [in Ukrainian].
2. Kravchenko, K. (2017). *Prostorovi osoblyvosti, problemy ta perspektyvy formuvannya obyednanykh terytorialnykh hromad u Kharkivskiy oblasti [Spatial Features, Problems and Prospects of the United Territorial Communities Formation in Ukraine]*. *Chasopys sotsialno-ekonomichnoi geografii – Human Geography Journal*, 22, 174-179 [in Ukrainian].
3. Lappo, G.M. (1997). *Geografiya gorodov [Geography of cities]*. Moskva. Publishing Center for Humanities VLADOS, 480 [in Russian].
4. Mezentsev, K.V. (2005). *Suspilno-geografichne prognozuvannya regionalnoho rozvytku [Human-Geographical Forecasting of Regional Development]*. Kyiv: VPTs «Kyivskiy universytet» [in Ukrainian].

5. Mamontova, O.H. (2019). *Mista ta rayony Kharkivskoi oblasti u 2018 rotsi. Statystychnyi shchorichnyk [Cities and Districts of Kharkiv Region in 2018. Statistical Yearbook]*. Kharkiv. Holovne upravlinnya statystyky u Kharkivskiy oblasti [in Ukrainian].
6. Niemets, K., Sehida, K., & Niemets, L. (2016). *Bahatovymirnyi analiz u suspilniy geografii (netradytsiyni metody) [Multidimensional Analysis in Human Geography (Non-Traditional Methods)]*. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina [in Ukrainian].
7. Niemets, K., Sehida, K., & Husieva, N. (2017). Mista Kharkivshchyny: monotsentrychna chy polittsentrychna model prostorovoho rozvytku regionu? (perspektyvy ta zahrozy) [Cities of Kharkiv Region: Monocentric or Polycentric Model of the Spatial Development of the Region? Prospects and Threats]. *Urbanistychna Ukraina: v epitsentri prostorovykh zmin* (pp. 65-97). K. Mezentssev, Ya. Oliynyk, N. Mezentsseva (Ed.). Kyiv: Vydavnytstvo «Feniks» [in Ukrainian].
8. Niemets, K.A. (2018). Informatsiynyi analiz IFV-modeley Kharkivskoi aglomeratsii [Informational analysis of IFI-models of Kharkiv agglomeration]. *Region – 2018: Optimal Development Strategy: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*, (pp. 101-105). Kharkiv, KhNU [in Ukrainian].
9. Niemets, L., Niemets, K., & Segida, K. (2012). *Demografichnyi rozvytok Kharkivskoho regionu [Demographic development of Kharkiv region]*. Kharkiv, V.N. Karazin Kharkiv National University, 200 [in Ukrainian].
10. Ofitsiyniy veb-sait Kharkivskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii. Retrieved from <https://kharkivoda.gov.ua/> [in Ukrainian].
11. Ofitsiyniy sait Detsentralizatsiya v Ukraini: novi mozhlyvosti. Retrieved from decentralization.gov.ua [in Ukrainian].
12. Ofitsiyniy sait Yevropeiskoho tsentru suspilnykh danykh. Retrieved from <https://socialdata.org.ua/dinamika-obiednannya-teritorialnikh-g/> [in Ukrainian].
13. Ofitsiyniy sait Ministerstva rozvytku hromad ta terytoriy Ukrainy. Retrieved from <http://www.minregion.gov.ua/> [in Ukrainian].
14. Ofitsiyniy sait Tsentru polityko-pravovykh reform. Retrieved from: www.pravo.org.ua [in Ukrainian].
15. Reformuvannya rayoniv: yak obhovoryuvaly novu model Kharkivshchyny. Ofitsiyniy sait Detsentralizatsiya v Ukraini: novi mozhlyvosti. Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/news/10537> [in Ukrainian].
16. Khauke, M.O. (1960). *Prigorodnaya zona bolshogo goroda*. Moskva: Stroyizdat [in Russian].
17. Baltagi, B.H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*. London: John Wiley & Sons LTD.
18. Coppolani, J. (1960). De Queleques Notions Fondamentales et Définitions en géographie urbaine. *La Vie Urbaine* [in French].
19. Definition of Functional Urban Areas (FUA) for the OECD metropolitan database. (2013). Retrieved from <https://www.oecd.org/cfe/regional-policy/Definition-of-Functional-Urban-Areas-for-the-OECD-metropolitan-database.pdf>.
20. Duranton, G., & Puga, D. (2004). *Micro-foundations of urban agglomeration economies. Handbook of Regional and Urban Economics*, edition 1, volume 4, chapter 48, 2063-2117.
21. Fabio, C., & Muredolu, F. (2014). Is agglomeration really good for growth? Global efficiency, interregional equity and uneven growth. *Journal of Urban Economics*, 84, 9-22.
22. Kuncoro, M. (2002). *Analisis Spasial dan Regional: Studi Aglomerasi dan Kluster Industri*. Yogyakarta: UPP AMP YKPN.
23. Martin-Barroso, D., Nuñez-Serrano, J.A., & Velazquez, F.J. (2010). *A different look at agglomeration effects in Spain*. Retrieved from <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/33601/>.
24. McCann, P. (2006). *Urban and Regional Economics*. New York.: Oxford University Press.
25. O'Sullivan, A. (2009). *Urban economics*. Publication: Boston: McGraw-Hill/Irwin
26. Pankeieva, A. (2018). Delimitation of the territories being under the influence of agglomeration. *International Scientific Journal on Urban planning & Sustainable Development URBANIZM*. Baku, 23, 95-104.
27. Pujiati, A., Bowo, P., & Nihayah, D. (2018). The Urban Sustainability Index in Urban Agglomeration. *JEJAK. Jurnal Ekonomi dan Kebijakan*, 11(2), 294-305. doi:<https://doi.org/10.15294/jejak.v11i2.16052>.
28. Vliegen, M. (2005). *Metropolitan agglomerations and urban regions delimited*. Netherlands: Graduate School of Housing and Urban Research, 162.

Надійшла до редколегії 28.10.2019 р.

About the authors:

Kostiantyn Niemets – DSc (Geography), Professor of the Department of Human Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine, konstantin.nemets@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0002-7262-2111>

Kateryna Sehida – DSc (Geography), Associate Professor of the Department of Human Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine, kateryna.sehida@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0002-1122-8460>

Liudmyla Niemets – DSc (Geography), Professor, Head of the Department of Human Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine, ludmila.nemets@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0001-9943-384X>

Kateryna Kravchenko – PhD (Geography), Associate Professor of the Department of Human Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine, kateryna.kravchenko@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0003-4654-3185>

Yevheniia Telebienieva – PhD (Geography), Associate Professor of the Department of Human Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine, telebenevaev@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7013-8836>

Liudmyla Kliuchko – PhD (Geography), Associate Professor of the Department of Human Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine, klluda9@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6937-3364>

Volodymyr Redin – PhD (Geography), Associate Professor of the Department of Human Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine, soc-econom-region@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0002-1580-7662>

Об авторах:

Константин Немец – доктор географических наук, профессор кафедры социально-экономической географии и регионоведения, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, Украина, konstantin.nemets@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0002-7262-2111>

Катерина Сегиди – доктор географических наук, доцент кафедры социально-экономической географии и регионоведения, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, Украина, kateryna.sehida@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0002-1122-8460>

Людмила Немец – доктор географических наук, профессор, заведующая кафедрой социально-экономической географии и регионоведения, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, Украина, ludmila.nemets@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0001-9943-384X>

Катерина Кравченко – кандидат географических наук, доцент кафедры социально-экономической географии и регионоведения, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, Украина, kateryna.kravchenko@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0003-4654-3185>

Евгения Телебенева – кандидат географических наук, доцент кафедры социально-экономической географии и регионоведения, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, Украина, telebenevaev@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7013-8836>

Людмила Ключко – кандидат географических наук, доцент кафедры социально-экономической географии и регионоведения, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, Украина, klluda9@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6937-3364>

Владимир Редин – кандидат географических наук, доцент кафедры социально-экономической географии и регионоведения, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, Украина, soc-econom-region@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0002-1580-7662>

Роман Сливка*к. геогр. н., доцент кафедри географії та природознавства**e-mail: romanslyvka@i.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6657-3667>**ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»,
вул. Т. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, Україна***ВРАЗЛИВІСТЬ ПІВОСТРОВІВ ЩОДО ПРОЯВУ
ТЕРИТОРІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ**

Якісні зміни політичної карти передбачають появу і зникнення зон політичної нестабільності, окреме місце серед яких займають півострови. Мета статті – проаналізувати та відобразити вразливість окремих півостровів до територіальних претензій, спорів і конфліктів.

На основі аналізу баз даних про територіальні суперечності і конфлікти сучасного світу запропоновано типологію півостровів з точки зору положення на політичній карті і їх міжнародно-правового статусу. Вказано, що головною причиною територіально-політичних конфліктів з приводу півостровів є суперечності щодо міжнародно-правового статусу і правового режиму територій. Наявність у держави півостровів не є безумовною ознакою вразливості до конфліктів. Територіальні суперечності проявляються за умови наявності певних передумов, до яких відносимо вигідне політико-географічне положення, політичний статус, політико-правовий режим території, цінні природні ресурси, а також особливу структуру населення, що обумовлює міцні історичні, етнічні та інші зв'язки ідентичності із сусідніми державами у вигляді т.зв. перехресної територіальності.

У статті наводяться приклади односторонніх і багатосторонніх претензій щодо півостровів. Відзначено, що окремим проявом односторонніх претензій є господарська діяльність на суверенній території, яка кваліфікується сусідньою державою як така, що порушує її інтереси. Досліджено міжнародні територіальні спори, в рамках яких обидві сторони визнають наявність суперечностей з приводу суверенітету над півостровами, та шлях їх врегулювання. Окремо розглядається Антарктичний півострів, як єдиний приклад багатосторонніх відкладених територіальних спорів. Здійснено політико-географічну інтерпретацію сучасного положення Кримського півострова.

Отже, визначено низку півострівних регіонів сучасного світу, які є об'єктами територіальних суперечностей, та проаналізовано вплив їх позиційної вразливості на генезу конфліктних відносин.

Ключові слова: півострів, територіально-політичний конфлікт, територіальні претензії, територіальний спір, спірні території, збройний конфлікт.

Roman Slyvka. UYAZVIMOST' POLUOSTROVIV K PROYAVLENIYAM TERRITORYALNO-POLITYCHESKIH KONFLIKTOV

Качественные изменения политической карты предусматривают появление и исчезновение зон нестабильности, отдельное место среди которых занимают полуострова. Цель статьи – проанализировать и отразить уязвимость отдельных полуостровов к проявлениям территориальных претензий, споров и конфликтов.

На основе анализа баз данных о территориальных противоречиях и конфликтах современного мира предложено типы полуостровов с точки зрения их расположения на политической карте и международно-правового статуса. Указано, что главной причиной территориально-политических конфликтов по поводу полуостровов есть противоречия по поводу международно-правового статуса и правового режима территорий. Наличие у государства полуостровов не является безусловным признаком уязвимости к конфликтам. Территориальные противоречия проявляются при наличии определенных предпосылок, к которым относим выгодное политико-географическое положение, политический статус, политико-правовой режим территории, ценные природные ресурсы, а также особую структуру населения, которая обуславливает крепкие исторические, этнические и другие связи идентичности с соседними государствами (т.н. перекрестная территориальность).

В статье приводятся примеры односторонних и многосторонних претензий к полуостровам. Отмечено, что отдельным проявлением односторонних претензий является хозяйственная деятельность на суверенной территории, которая квалифицируется соседним государством как нарушающая его интересы. Исследованы международные территориальные споры, в рамках которых обе стороны признают наличие противоречия по поводу суверенитета над полуостровами, и пути их урегулирования. Отдельно рассматривается Антарктический полуостров, как единственный пример многосторонних отложенных территориальных споров. Осуществлено политико-географическую интерпретацию современного расположения Крымского полуострова.

Итак, определен ряд полуостровных регионов современного мира, которые являются объектом территориальных противоречий, и влияние их позиционной уязвимости на генезис конфликтных отношений.

Ключевые слова: полуостров, территориально-политический конфликт, территориальные претензии, территориальный спор, спорные территории, вооруженный конфликт.

Roman Slyvka. THE VULNERABILITY OF THE PENINSULAS TOWARD THE MANIFESTATIONS OF TERRITORIAL-POLITICAL CONFLICTS

In the early 21st century, conflicts remained widespread on the political map of the world. The article explores the role of the peninsula as a subject of territorial dispute, territorial expansion, as well as the region of arms deployment and battlefield. A significant challenge to the security of Ukraine and all of Central and Eastern Europe was the annexation of Crimea by Russia in 2014. Despite the popular in modern Political Geography discourse on the decline of traditional Geopolitics, the peninsulas still can be explored as vulnerable to manifestations of geopolitical and military rivalry.

The purpose of the article is to establish a list of peninsulas vulnerable to the manifestation of international territorial claims, disputes and conflicts, and on this basis to propose a classification of peninsular regions according to their position on the political map. The peninsula is a stretch of land that can be functionally used to establish military and civilian control of adjacent territories. Maintaining military bases on the peninsula makes sense to modern nations because of their role as outposts for the effective deployment of land, air, and naval components of the armed forces and their use inland, adjacent regions and airspace. The peninsulas became battlefields during the so-called proxy wars that took place between the countries of the West and the East on the territory of third countries. The conquest and decolonization of the peninsula have given rise to specific forms of jurisdiction, such as the British Overseas Territory of Gibraltar, with its autonomous system of government within the United Kingdom, or the autonomous Hong Kong and Macao. The large peninsulas are characterized by several historic cores of statehood, some of which may be located outside the state. This creates favorable conditions for regionalism and devolution (Lombardy in Italy), separatism (Catalonia in Spain), irredentism (Crimea, Bakassi) and armed conflicts (Somalia). The Russian annexation of the Crimean Peninsula is a flagrant violation of international law. De-occupation is the only acceptable solution to the problem, but the necessary prerequisites for changing the political regime and paradigm of the foreign policy of the Russian Federation must be ripe for this.

Keywords: peninsula, territorial-political conflict, territorial claims, territorial dispute, disputed territories, armed conflict.

Постановка наукової проблеми та її значення. З 2014 р. частини території України стали зонами конфліктів, серед них – півострів Крим. Географія територіально-політичних конфліктів (ТПК) покликана досліджувати просторові прояви конфліктних явищ. Порівняльний аналіз конфліктних ситуацій в півострівних регіонах світу дозволить виявити спільні і відмінні риси між ними та з'ясувати глобальний контекст, в якому може трактуватися і вирішуватися кримська проблема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема конфігурації державної території, її ролі у геополітичних процесах, зокрема на прикладі Кримського півострова, досліджена у працях українських географів М. Дністрянського, Б. Яценка та ін. [7, 13]. М. Бачваров і А. Суліборський зазначають, що розміри і форма території держави є об'єктом дослідження геостратегії, військово-політичної науки, яка вивчає сприятливі чи обмежуючі чинники для переміщення військ, а також досліджує технічні можливості для виконання воєнних задач, оборони, партизанських дій і т.д. [14, с. 64]. Вивчення окремих ділянок території держави в якості потенційних театрів воєнних конфліктів є одним із завдань військової географії, що представлено у дослідженні Дж. Коллінза на прикладі особливостей морського узбережжя та півостровів [16]. Півострови Євразії є частиною «євразійського узбіччя», зоною зіткнення інтересів континентальних і морських держав. За З. Бжезинським [2, с. 8], прагнення Росією здобути широкий вихід до Чорного моря посилює стратегічну цінність Криму.

Існує небагато політико-географічних праць, які б розглядали півострови в контексті їх вразливості до конфліктів. Виокремлюємо працю В. Рей, О. Грози «Балкани» [21], де автори розвивають концепцію «in-betweenness». Поняття описує геополітичний стан регіону, за якого зовнішні гравці мають більший вплив на конфліктні процеси, ніж внутрішні чинники. Півострівні ексклави в якості вразливих до територіально-політичних суперечностей аналізує С. Винокуров [3]. Конфігурацію території як передумову потенційного і фактичного сецесіонізму розглядає Ф. Попов [12]. Півострів Бакассі став предметом ґрунтового конфліктологічного дослідження Ф. Бає [15]. Крим з точки зору його геополітичної значимості описав М. Багров [1]. Вразливість Кримського півострова до прояву територіально-політичних конфліктів із проукраїнських

позицій аналізують М. Дністрянський [7], Р. Сливка [22]. Проблематика, пов'язана із окупацією РФ українського Криму досліджується у монографіях Національного інституту стратегічних досліджень за редакцією В. Горбуліна, Е. Лібанової та ін. [8] та О. Задорожного [10]. Оглядова стаття А. Маунц обґрунтовує доцільність політико-географічних досліджень островів, що володіють низкою схожих із півостровами характеристик політико-географічного положення [19].

Перелік півостровів, які є об'єктом територіальних претензій, спорів та театром воєнних конфліктів, або ж територією «замороженого конфлікту» складено за базами даних «World Factbook» [23], «Conflict Barometer» [17], «Correlate of War Project» [18], СІПРІ [9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Огляд літератури засвідчив, що констатація факту про вплив конфігурації території на політико-географічне положення держави не підкріплена фактичними прикладами. Тому, важливо встановити прояви конфліктної взаємодії держав із приводу таких частин державної території, як півострови. Держава, що володіє чи прагне оволодіти цими регіонами, стоїть перед низкою воєнно-стратегічних можливостей і загроз, які можна ідентифікувати на основі узагальнення існуючого конфліктного стану окремих півостровів на початку ХХІ ст.

Формулювання мети статті. Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати та відобразити вразливість окремих півостровів до територіальних претензій, спорів і конфліктів та запропонувати типізацію півострівних регіонів за їх положенням на політичній карті світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спроможність реалізувати суверенітет на власній території суттєво залежить від політико-географічного положення держави. Додаткові зобов'язання і виклики виникають у країн із складною конфігурацією території, яка включає анклави, ексклави, апендикси, коридори, півострови, прибережні острови, затоки та протоки. Протяжна берегова лінія безумовно створює низку переваг для прибережних держав. Наявність виходу до моря створює переваги у міжнародних економічних відносинах та обумовлює експлуатацію цінних ресурсів приморських територій, моря і континентального шельфу. З іншої сторони – виникає ефект вразливості державної те-

риторії в сенсі реалізації влади і функцій держави на обмежених природним шляхом частинах суходолу, якими є півострови. Ризики пояснюються воєнно-політичними міркуваннями, адже здобуття контролю над цінними з точки зору воєнно-географічного положення півострівними регіонами залишається метою окремих країн, які офіційно чи неофіційно підтримують ідеологію і практику територіальної експансії.

Територіальне розширення сучасних держав відбувається і на межі ХХ-ХХІ ст.: 1) анексія Марокко частини території Західної Сахари; 2) анексія Ізраїлем Голанських висот і Східного Єрусалиму; 3) анексія КНР частини спірних коралових островів у Південно-Китайському морі та спорудження на них штучних островів та військових баз; 4) незаконна анексія РФ території АР Крим; 5) інкорпорація РФ самопроголошених республік Абхазії і Південної Осетії та пересування кордону за рахунок грузинської території. Такі дії підривають принципи міжнародного права, які сформувались за наслідками Першої і Другої світових війн і передбачають повагу до територіальної цілісності держав. Однак, як влучно доводить Г. Кіссінджер [11], на початку ХХІ ст. ялтинська система світопорядку зазнає сильної трансформації і хаотизації, тому можливість появи нових територіально-політичних конфліктів є значною.

У геостратегії і географії воєн параметри морського узбережжя мають суттєве значення для організації захисту території та планування імовірних театрів воєнних дій. Історичними прикладами боротьби держав за домінування над півостровами є завоювання Французьким королівством півострова Бретань у ХVІ ст. чи Росією Криму у ХVІІІ ст. Сьогодні збереження чи відновлення суверенної влади над півостровами залишається ціллію політики Великої Британії, Джибуті, Іспанії, Еритреї, Камеруну, Марокко, Нігерії, Росії. Півострів є ділянкою суходолу, що функціонально може бути використана для концентрації воєнних засобів задля встановлення воєнного і цивільного контролю над прилеглими територіями. Утримання військових баз на півостровах має сенс у якості аванпосту для ефективного одночасного розгортання сухопутної, повітряної і морської компонент збройних сил і їх використання на суходолі, прилеглий акваторії чи повітряному просторі. Геостратегічна цінність обумовила створення американських воєнних баз на Апеннінському, Аравійському, Піренейському, Скандинавському п-вах, в Малій Азії та Катарі, британської – у Гібралтарі, російської – у Криму, турецької – у Катарі. Іспанія підтримує свою воєнну присутність в африканських півострівних ексклавах Сеуті та Пеньон-де-Велес-де-ла-Гомера.

Геостратегічне значення мають і значно менші за розмірами півострови, як наприклад, Арабатська стрілка в межах Херсонської області, яка є єдиною сухопутною частиною півострова Крим, що її станом на 2019 контролює Україна. Важливим детонатором російсько-польських стосунків є спорудження Польщею каналу через контрольовану нею частину Віслинської / Балтійської коси, з тим щоб відновити

прямий доступ до Балтики. Особливим типом перешийку є *перейма / томболо* – невелика за площею берегова акумулятивна форма, що з'єднує острів з корінним берегом або ж два острови між собою. Марокко в односторонньому порядку оспорує суверенітет Іспанії над томболо-ексклавом Пеньон-де-Велес-де-ла-Гомера, де Іспанія утримує військовий гарнізон. Володіння півостровами надає стратегічні переваги для держав, які їх контролюють: 1) створення воєнних аванпостів, що проєктують ударний потенціал десантних підрозділів, авіації, ракетних озброєнь і флоту на прилегли регіони суші та морської акваторії, особливо в районах проток (п-ів Гібралтар – Гібралтарська протока, п-ів Крим – Керченська протока, п-ів Синай – протока Таба, п-ів Мусандам – Ормузька); 2) можливість вигідного розподілу багатих природними ресурси ділянок морської економічної зони і континентального шельфу навколо півостровів (Кримський п-ів – нафто- і газонасні площі в Азовському і Чорному морях; п-ів Бакассі – Гвінейська затока). Такі переваги підсилюють цінність території, але водночас підсилюють вразливість до зовнішньої експансії. Минуле багатьох півостровів характеризується актами колонізації, окупації, звільнення, переміщення населення, позбавлення власності, мілітаризації / демілітаризації.

Півострови ставали театром воєнних дій під час т.зв. проксі-воєн, які велися між країнами Заходу і Сходу на території третіх держав. Яскравим прикладом геополітичного протистояння з приводу влади над півостровами стали події Корейської війни (1950-1953), першої війни в Індокитаї (1946-1954), війни у В'єтнамі (1955-1975), Огаденської війни (1977-1978). Синайський п-ів під час стадій загострення арабо-ізраїльського конфлікту – Суецької кризи (1956), арабо-ізраїльські війни (1967, 1973) – ставав одним із головних театрів воєнних дій. Постконфліктний миротворчий процес приносив півостровам особливі способи організації територіально-політичного простору: 1) утворення незалежних Лаосу, Камбоджі і розділеної в'єтнамської держави; 2) проголошення двох корейських держав та встановлення демілітаризованої зони між ними; 3) зональна демілітаризація Синайського півострова за присутності миротворчого контингенту під егідою ООН. Сьогодні 4-км демілітаризована зона між КНДР і Республікою Корея розділяє два найбільші фортифіковані кордони двох корейських держав. Починаючи із 2015 року, проявляються ознаки проксі-конфлікту між шийтським Іраном і сунітською Саудівською Аравією під час війни в Ємені. Після розпаду біполярного світу існує декілька прецедентів воєнних дій з приводу півостровів – нігерійсько-камерунський прикордонний конфлікт (1994), еритрейсько-джибутський прикордонний конфлікт (2008) та збройна окупація і анексія Криму Росією в 2014 р.

Історія оволодіння та колонізації півостровів обумовили особливі форми юрисдикції, як от британської заморської території Гібралтар із її автономною системою врядування в межах Об'єднаного Королівства чи автономні САР Гонконг і Макао в

складі КНР. Іспанія висловила територіальні претензії щодо Гібралтару, що перебував поза її межами 306 років. Ексклав знаходиться у запропонованому ООН переліку залежних країн, що потребують деколонізації і можуть реалізувати право на самовизначення в якості суверенної держави.

Найбільші півострови світу складені мозаїкою історико-географічних і політико-географічних регіонів. У різні історичні періоди вони могли бути політично об'єднані у межах єдиної держави, а в інші – розмежовані політичними кордонами. Відносна географічна ізоляваність півостровів обумовлює процеси регіоналізму, а їх населення не завжди поділяє із рештою країни *raison d'etre* («сенса існування держави»). Завдяки видовженій формі вони характеризуються недостатньою функціональною зв'язаністю із столицями і можуть мати декілька історичних ядер державності, що сприяє проявам регіоналізму і деволуції (Вельс у Великій Британії), сепаратизму (Сомаліленд у Сомалі, Каталонія в Іспанії), іредентизму (Крим, Бакассі) і збройного конфлікту (Корея, Сомалі).

Інтенсивність конфліктної взаємодії з приводу влади над півостровами впливає із їх стратегічного положення в прикордонних регіонах, де наявність цінних природних ресурсів, етнорелігійна структури населення та тривалий період історичних зв'язків із розташованими зовні ядрами державотворення визначає інтерес суміжних країн. Зовнішні впливи обумовлюють геополітичні уподобання місцевого населення і прихильність до різних державницьких проектів. Від назви Балканського півострова походить суперечливий політико-географічний термін «балканізація», що означає процес поділу держави на мозаїку територіально-політичних одиниць, що відповідає дисперсному розселенню етнічних і конфесійних груп населення та супроводжується етно-політичними конфліктами за умов потужного зовнішнього втручання.

Людина швидко змінювала географічне положення півостровів шляхом спорудження пересипів, каналів і мостів. У XVI ст., під час колонізації португальцями о. Макао був поєднаний із материковим Китаєм піщаним пересипом, що перетворило його на півострів. У 1982-1986 роках Саудівська Аравія і Бахрейн сполучив 25 км міст, який перетворив острівну державу у півострівну з точки зору логістики та відіграв важливу роль у перекиданні саудівських військ у сусідню державу і сприяв стабілізації країни під час подій «арабської весни» 2011 року. У 2002 році влада РФ шляхом будівництва піщаної коси до українського о. Тузла в Керченській протоці безуспішно намагалась вирішити на свою користь територіальний спір з приводу розмежування акваторії протоки. Реалізований у 2018 році Китаєм проєкт моста між САР Сянганом і САР Аоминем довжиною 49,6 км покращив політико-географічне положення півострівних та острівних територій. Під час окупації Криму Росія використала подібну стратегію у своїй кримській політиці анексії і з 2015 незаконно спорудила Керченський міст між Таманським та Кримським півостровами через Тузлинську косу і острів Тузла. Це сприяло кращому сполучен-

ню РФ із анексованим Кримом, збільшенню його воєнно-стратегічної цінності і зменшенню залежності від України. Однак Керченський міст обмежив доступ до українських портів Приазов'я. Це є порушенням міжнародного права у частині «Договору між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки» від 2003 року та правил мирного проходу суден через міжнародні протоки, що обумовлені Конвенцією ООН із морського права від 1982 року.

Яскравим прикладом фортифікації півостровів є будівництво наприкінці III - II ст. до н. е. т. зв. «Перекопського рову» (довжина 9,5 км, глибина до 10 м, ширина до 20 м) для захисту Пізньоскіфського царства від сарматів, що тягнеться від Перекопської затоки Чорного моря до затоки Сиваш [4].

Зовнішньополітична криза 2017 р. у відносинах між Саудівською Аравією та Катаром сприяла появі саудівського проєкту спорудження морського каналу поперек перешийка катарського півострова, що в перспективі мало б ізолювати півострівну державу і перетворити її на острів. Подібні ідеї висловлювались в Україні із приводу доцільності існування каналу упоперек Перекопського перешийку. За твердженням віце-адмірала С. Гайдюка, у березні 2018 року під час зустрічі президентів України і Туреччини обговорювалась можливість залучення турецьких компаній до будівництва Азово-Чорноморського каналу [5]. Згаданий вище проєкт спорудження Польщею каналу на Віслинській / Балтійській косі дозволить цій країні суттєво покращити своє політико-географічне положення шляхом отримання безпосереднього доступу до Балтійського моря.

Одним із способів нейтралізації територіальних суперечностей є оренда територій, яку у випадку Гонконгу практикувала Велика Британія (1898-1997). Найстарішою орендованою на безстроковий термін військово-морською базою США є Гуантанамо (з 1903), більша частина території якої знаходиться на півостровах, що замикають вхід у однойменну бухту (під контролем Куби). Міжнародно-правовий режим бази є предметом спору між Кубою і США. Відомі прецеденти добровільної відмови від суверенітету над залежними півострівними територіально-політичними утвореннями, як от у випадку передачі Португалією колонії Макао у склад КНР (1999). Натомість Іспанія не вбачає підстав для відмови від суверенітету над півострівними ексклавами Сеута і Пеньон-де-Велес-де-ла-Гомера на користь Марокко, як і Велика Британія у випадку Гібралтару. Для окремих метрополій утримання півостровів-ексклавів стало економічно обтяжливими, що обумовлено складністю забезпечення логістики між метрополією і ексклавом, а також потребою фінансування їх життєдіяльності. Через це Велика Британія забезпечила самодостатність Гібралтару шляхом створення його на центр офшорного бізнесу Європи. Росія ж після незаконної анексії Криму інспірувала збройний конфлікт на Донбасі та потерпала від міжнародних санкцій, що обумовлені злочинною агресією. Міжнародні санкції та потреба дотацій в економіку анексованого Криму створили суттєве наван-

таження для російського бюджету. Анексований півострів разом із Республікою Алтай посідає 4-5 місця серед найбільш дотаційних регіонів Росії (69% дохідної частини бюджету – російські дотації), поряд із іншими проблемними з точки зору внутрішніх конфліктів республіками Північного Кавказу – Дагестаном, Інгушетією і Чечнею. Згідно з даними сайту «Крим. Реалії», у 2015-2018 роках тільки в рамках російської Федеральної цільової програми «Соціально-економічний розвиток Криму і Севастополя до 2022 року» в півострів було вкладено понад 488 мільярдів рублів (майже 8 млрд. доларів). Однак майже пів трильйона російських рублів не перетворили півострів в «російську вітрину», а лише послабили соціальні позиції кримчан [6]. РФ наслідує стратегію Великої Британії і намагається створити передумови для фінансової самодостатності півострова шляхом запровадження спеціальних зон для грального бізнесу.

Пропонуємо наступну типологію півостровів з точки зору їх геоконфліктного положення і міжнародно-правового статусу станом на 2018 рік:

1) охоплені конфліктами півострівні регіони, розподілені декількома державами (табл. 1);

2) охоплені комплексом конфліктів держави із основним масивом суші на півострові (п-ів Індостан – Індія (22 конфлікти, середньої інтенсивності 2,3 бали), п-ів Мала Азія – Туреччина (3 конфлікти середньої інтенсивності 3 бали) [17];

3) окуповані, анексовані та інкорпоровані півострівні субнаціональні регіони (АР Крим окупована і анексована РФ; Індонезія – провінція Західне Папуа);

4) спірні прикордонні півострівні території (Гібралтар – спір Великої Британії та Іспанії; п-ів Бакассі – спір Нігерії і Камеруну; п-ів Пеньон-де-Велес-де-ла-Гомера – спір Марокко і Іспанії; Рас-Думейра – спір Еритреї і Джибуті; п-ів Превлака – спір Чорногорії і Хорватії; п-ів Клек – спір Хорватії та Боснії і Герцеговини);

5) півострівні території із договірним міжнародно-правовим режимом (Антарктичний п-ів – заморожений спір Аргентини, Великої Британії, Чилі; Синайський півострів – територія Єгипту, політико-територіальний статус якої регулюється ізраїльсько-єгипетським договором від 1979 і передбачає поділ на чотири зони воєнної присутності Єгипту та Ізраїлю [20]).

Таблиця 1

Конфліктна ситуація у державах на окремих розділених політичними кордонами півостровах за даними «Conflict Barometer» [17]

Півострів	Охоплені конфліктами держави	Кількість конфліктів	Кількість конфліктів інтенсивності війни / обмеженої війни	Середня інтенсивність (min 1 бал – max 5 балів)
Аравійський	Саудівська Аравія	4	2 / 0	3,5
	Ємен	4	2 / 1	4,3
	Катар	1		1
Індокитай	Бангладеш	4		3
	В'єтнам	2		2
	Камбоджа	4		1,3
	Лаос	2		2
	Таїланд	2		2
	М'янма	11	0 / 2	2,7
Сомалійський	Ефіопія	6	1 / 0	2,8
	Сомалі	7	1 / 1	2,7
Малакка	Малайзія	4		1
	Таїланд	2		2
Балканський	Боснія і Герцеговина	2		1,5
	Греція	5		2,6
	Косово (не визнане Україною)	1		2
	Північна Македонія	3		2,3
	Румунія	1		3
	Сербія	1		2
	Словенія	1		1
	Туреччина	1		2
Хорватія	2		1	
Піренейський	Іспанія	3		2
Корейський	КНДР	3		2
	Республіка Корея	2		2

Територіальні суперечки з приводу півостровів врегульовані шляхом міжнародного арбітражу між Колумбією і Венесуелою (п-ів Гуахіра, 1881), між Єгиптом та Ізраїлем – щодо міста Таба на п-ові Синай (1988), а також ад'юдикації Міжнародним Судом в Гаазі – між Нігерією та Камеруном (п-ів Бакассі, 2002).

Станом на 2019 рік АР Крим і м. Севастополь залишаються окупованими РФ українськими територіями. Тут відбуваються акти інкорпорації в політико-правову систему РФ, мілітаризації регіону, зміни структури населення, переслідування населення за національною ознакою, порушення свободи віросповідання, порушення свободи мореплавства в районі Керченської протоки, незаконної господарської діяльності шляхом спорудження керченського мосту, експлуатації біологічних ресурсів моря і видобутку газу на шельфі Чорного і Азовського морів. На порядку денному вирішення кримської проблеми. Росія безуспішно намагається довести гуманітарні мотиви її збройної агресії на півострові шляхом гіперболізації безпекових загроз для російськомовного населення. Ініційований нею Кримський референдум від 16 березня 2014 р. є нелегітимним, оскільки плебісцит з приводу міжнародно-правового статусу регіону може проводитися тільки за умов наявності недержавної нації – суб'єкта самовизначення, демілітаризації регіону, взаємної згоди зацікавлених країн, строгого дотримання демократичних процедур. Референдум повинен супроводжуватись моніторингом зі сторони авторитетних міжнародних організацій – ООН, ОБСЄ, Ради Європи. Цих критеріїв не було дотримано. Для України воєнний шлях деокупації Криму є малоперспективним у сенсі диспаритету військових потенціалів України і Росії. Прийнятним сценарієм для нашої держави є виведення російських адміністративних і силових структур із півострова та переселення громадян РФ, які оселились там після анексії. Росія повинна гарантувати компенсацію втрат, які зазнала українська сторона під час конфлікту. Україна могла б піти на поступки в сенсі часткової демілітаризації Криму. У такому випадку в Сімферополі і Севастополі

полі могли б розміститися тимчасові міжнародні адміністрації із мандатом Ради Безпеки ООН. Їх безпеку мав би гарантувати міжнародний миротворчий контингент та поліцейські сили з довгостроковим розширеним мандатом (не менше 5 років), в основі яких військовослужбовці країн чорноморського басейну: Болгарії, Греції, Грузії, Румунії, Туреччини і Молдови. Україна мала б запропонувати процедуру набуття громадянства для мешканців Криму, які не змогли її пройти за період від 2014 року. Через обумовлений перехідний період мали б відбутися вибори з метою переобрання представницької влади. Після їх успішного проведення Україна у повному обсязі могла б поновити водо- і електропостачання, транспортне сполучення. Після цього міжнародна адміністрація передала б владу представникам України. Українські силові структури замінили б міжнародний контингент через 10 років. Через обумовлений транзитний період мало б відбутися громадське обговорення нових політико-правових підстав кримської автономії у складі України. Все це можливе виключно у випадку глибинних трансформацій в політиці РФ.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, дослідження політичної географії півостровів є перспективним напрямком у сенсі встановлення характеру їх вразливості до безпекових загроз. Півострови упродовж XX – XXI ст. були і залишаються об'єктами територіальної експансії держав та ареною громадянських війн. Їх вразливість обумовлена морфологічними властивостями території, їх політико-географічним положенням, історією колонізації, національно-визвольної боротьби і завоювання. Анексія Росією Кримського півострова є грубим порушенням міжнародного права. Деокупація є єдиним прийнятним рішенням проблеми, але для цього мають визріти належні передумови, пов'язані із зміною політичного режиму і парадигми зовнішньої політики РФ.

Перспективні дослідження мають бути зосереджені на виявленні альтернативних шляхів постконфліктної відбудови Криму і його реінтеграції з материковою Україною.

Список використаних джерел:

1. Багров Н.В. Региональная геополитика устойчивого развития. К., 2002. 256 с.
2. Бжезинський З. Велика шахівниця. Американське панування та його геостратегічні імперативи. Львів, Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 236 с.
3. Винокуров Е.Ю. Теория анклавов. Калининград, 2007. 342 с.
4. Вортман Д.Я. Перекопські рів і вал // Електронна «Енциклопедія історії України». Інститут історії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Perekopskyj_riv
5. Гайдук С. Стратегічний майданчик Росії в Україні: куди дивиться влада? // Обозреватель. 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.obozrevatel.com/ukr/politics/strategichnij-majdanchik-rosii-v-ukraini-kudi-divitsya-vlada.htm>.
6. Горюнова Е. Рейтинговые потери Крыма: когда российские дотации не спасают // Крым. Реалии. 2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.krymr.com/a/rejtingovyje-poteri-kryma-kogda-rossijskie-dotatsyi-ne-spasaut/29982282.html>.
7. Дністрянський М.С. Політична географія України: навчальний посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 348 с.
8. Донбас і Крим: ціна повернення: монографія. За заг. ред. В.П. Горбуліна, О.С. Власюка, Е.М. Лібанової, О.М. Ляшенко. К.: НІСД, 2015. 474 с.
9. Ежегодник СИПРИ 2016: вооружения, разоружение и международная безопасность. Перевод с англ. М.:

- ИМЭМО РАН, 2017. 1044 с.
10. Задорожний О. Анексія Криму — міжнародний злочин: Монографія. К.: Yuri Marchenko, 2015. 576 с.
 11. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті. Переклад з англ. Надія Коваль. К.: Наш формат, 2018. 320 с.
 12. Попов Ф.А. География сецессионизма в современном мире. М.: Новый хронограф, 2012. 672 с.
 13. Яценко Б.П., Стафійчук В.І., Брайчевський Ю.С. та ін. Політична географія і геополітика: навчальний посібник. К.: Либідь, 2007. 255 с.
 14. Baczworow M., Suliborski A. Kompendium wiedzy geografii politycznej i geopolityce. Terminologia. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003. 190 s.
 15. Baye F.M. Implications of the Bakassi conflict resolution for Cameroon // African Journal on Conflict Resolution. 2010. № 10. P. 9-34.
 16. Collins J.M. Military Geography for professionals and public. Washington, DC, National Defense University Press, 1998.
 17. Conflict Database // Conflict Barometer. 2018. Retrieved from: <https://hiik.de/data-and-maps/conflict-database/?lang=en>
 18. Data Sets // Correlate of War Project. 2019. Retrieved from: <http://www.correlatesofwar.org/data-sets>.
 19. Mountz A. Political geography II: Islands and archipelagos // Progress in Human Geography. 2015. №5. P. 636–646.
 20. Multinational Force and Observers. Retrieved from: https://en.wikipedia.org/wiki/Multinational_Force_and_Observers
 21. Rey V., Groza O. Balkans // International Encyclopedia of Human Geography. Editors-in-Chief R. Kitchin and N. Thrift. Amsterdam: Elsevier, 2009. Vol. 1. P. 265-272.
 22. Slyvka R. The preconditions for conflicts in Donbas and Crimea: similar and diverse features // Minorities in the borderlands and on the fringes of countries. Edited by M.Sobczyński and M.Barwiński. Łódź, 2017. (Region and Regionalism). No. 13;1. P. 187-224.
 23. World Factbook // CIS. 2019. Retrieved from: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>.

References:

1. Bagrov, N.V. (2002). *Regionalnaya geopolitika ustoychivogo razvitiya [Regional Geopolitics of Sustainable Development]*. Kiev, 256 [in Russian].
2. Bzhezynskyi, Z. (2000). *Velyka shakhivnytsia. Amerykanske panuvannya ta yoho geostratehichni imperatyvy [Great chessboard. American domination and its geostrategic imperatives]*. Lviv, Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 236 [in Ukrainian].
3. Vinokurov, E.Yu. (2007). *Teoriya anklavov [Enclave Theory]*. Kaliningrad, 342 [in Russian].
4. Vortman, D.Ya. Perekopski riv i val [Perekop ditch and shaft]. *Entsyklopediya istorii Ukrainy – Encyclopedia of the History of Ukraine*. Retrieved from: http://www.history.org.ua/?termin=Perekopskyj_riv [in Ukrainian].
5. Haiduk, S. (2018). Stratehichniy maydanchyk Rosii v Ukraini: kudy dyvytsya vlada? [Russia's strategic platform in Ukraine: where does the government look?]. *Obozrevatel – Reviewer*. Retrieved from: <https://www.obozrevatel.com/ukr/politics/strategichnij-majdanchik-rosii-v-ukraini-kudi-divitsya-vlada.htm> [in Ukrainian].
6. Goryunova, E. (2019). Rejtingovye poteri Kryma: kogda rossijskie dotatsii ne spasayut [Rating losses of Crimea: when Russian subsidies do not save]. *Krym. Realii. – Crimea. Realities*. Retrieved from: <https://ru.krymr.com/a/rejtingovye-poteri-kryma-kogda-rossijskie-dotatsyi-ne-spasaut/29982282.html> [in Russian].
7. Dnistrianskyi, M.S. (2014). *Politychna geografiya Ukrainy [Political geography of Ukraine]*. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 348 [in Ukrainian].
8. Gorbulin, V.P., Vlasyuk, O.S., Libanova, E.M., & Lyashenko, O.M. (2015). *Donbas i Krym: tsina povernennya [Donbas and Crimea: return at what price?]*. Kyiv: NISD, 474 [in Ukrainian].
9. Ezhegodnik SIPRI 2016: vooruzheniya, razoruzhenie i mezhdunarodnaya bezopasnost. [SIPRI Yearbook 2016: Arms, Disarmament and International Security]. M.: IMEMO RAN, 1044 [in Russian].
10. Zadorozhnyi, O. (2015). *Aneksiya Krymu – mizhnarodnyi zlochyn [Annexation of Crimea – International Crime]*. K.: Yuri Marchenko, 576 [in Ukrainian].
11. Kissinger, H. (2018). *Svitovyi poryadok. Rozdumy pro kharakter natsii v istorychnomu konteksti [World order. Reflections on the character of nations and the course of history]*. (N. Koval. Trans). K.: Nash format, 320 [in Ukrainian].
12. Popov, F.A. (2012). *Geografiya setsessionizma v sovremennom mire [Geography of secessionism in the modern World]*. M.: Novyi khronograf, 672 [in Russian].
13. Yatsenko, B.P., Stafiyuchuk, V.I., Braychevskiy, Yu.C., et. al. (2007). *Politychna geografiya i geopolityka [Political geography and geopolitics]*. K.: Lybid, 255 [in Ukrainian].
14. Baczworow, M., Suliborski, A. (2003). Kompendium wiedzy geografii politycznej i geopolityce. Terminologia. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 190 [in Polish].
15. Baye, F.M. (2010). Implications of the Bakassi conflict resolution for Cameroon. African Journal on Conflict Resolution, 10, 9-34.
16. Collins, J.M. (1998). Military Geography for professionals and public. Washington, DC, National Defense Univer-

- sity Press.
17. Conflict Database (2018). *Conflict Barometer*. Retrieved from: <https://hiik.de/data-and-maps/conflict-database/?lang=en>
 18. Data Sets (2019). *Correlate of War Project*. Retrieved from: <http://www.correlatesofwar.org/data-sets>
 19. Mountz, A. (2015). Political geography II: Islands and archipelagos. *Progress in Human Geography*, 5, 636-646.
 20. Multinational Force and Observers. Retrieved from: https://en.wikipedia.org/wiki/Multinational_Force_and_Observers
 21. Rey, V., Groza, O. (2009). Balkans. *International Encyclopedia of Human Geography*. Editors-in-Chief R. Kitchin and N. Thrift. Amsterdam: Elsevier, 1, 265-272.
 22. Slyvka, R. (2017). The preconditions for conflicts in Donbas and Crimea: similar and diverse features. *Minorities in the borderlands and on the fringes of countries*. Edited by M. Sobczykński and M. Barwiński. Łódź. (Region and Regionalism), 13(1), 187-224.
 23. World Factbook (2019). *CIS*. Retrieved from: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>.

Надійшла до редколегії 05.11.2019 р.

About the author:

Roman Slyvka – PhD (Geography), Assistant Professor of the Department of Geography and Natural Sciences, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenko str., 57, Ivano-Frankivsk, 76005, Ukraine, romanslyvka@i.ua, <https://orcid.org/0000-0002-6657-3667>

Об авторе:

Роман Сльвкa – кандидат географических наук, доцент кафедры географии и естествознания, Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника, Украина, romanslyvka@i.ua, <https://orcid.org/0000-0002-6657-3667>

Наукові повідомлення

UDC 911.3 (711)

DOI: 10.26565/2076-1333-2019-27-06

Roman Lozynskyi*Master of Science in Geography, Lecturer of the Cultural Studies Department,**Ukrainian Catholic University, Svjentsitskoho St, 17, Lviv, 79000, Ukraine**PhD Student of the Department of Human Geography,**Ivan Franko National University of Lviv, Universytetska st. 1, Lviv, 79000, Ukraine**e-mail: roman.lozynskyi@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4425-8161>*

RETHINKING THE ROLE OF LAND PRIVATIZATION IN PERI-URBAN TRANSFORMATIONS IN UKRAINE: THE CASE STUDY OF SOKILNYKY, LVIV OBLAST

The purpose of the study is to find out how the distribution and further privatization of land have affected the changes of peri-urban villages in Ukraine since the 1990s, based on the case of the village of Sokilnyky near Lviv. After the collapse of the Soviet Union and the redirection of Ukraine's economy from a planned centralized to a market-oriented crony-capitalism, the peri-urban areas of largest cities have become complex, dynamic and contradictory spaces with drastic changes in demography, housing, infrastructure, and land use. The shift of land policy in Ukraine in the 1990s with the weakening of planning regulations and the way land was distributed are the main triggers of how peri-urban areas have been transforming.

The analysis of changes in land ownership, household farming/agriculture, detached houses' number and size, household income and urban morphology (street network, location of houses and commercial units) in Sokilnyky since 1990s reveals three key consequences of privatization and commodification of land in post-socialist cities' environs: a) land privatization provided the opportunity for small-scale household farming/agriculture for one class of people as a survival strategy, especially during the economic crisis of the 1990s, and a place for housing and commercial construction for another, causing the eclectic nature of peri-urban settlements with mixing different classes of people with different lifestyles; b) land distribution and privatization were crucial in the emergence of chaotic, fragmented and ad-hoc housing and commercial units, since land division into plots in the 1990s preceded urban planning and master plan development; c) privatization has also created a condition for biased land-development for profit, resulting in shrinkage of public spaces, communal lands and green open spaces.

The study is based on statistics from local government, historical map analysis, informal interviews/personal communication with urban planners and officials, and fieldwork visual analysis.

Keywords: post-socialist transformations, peri-urban area, housing, urban morphology, land-policy, privatization, urban planning, critical social theory.

Роман Лозинський. ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ РОЛІ ПРИВАТИЗАЦІЇ ЗЕМЛІ У ТРАНСФОРМАЦІЯХ ПРИМІСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ: КЕЙС-СТАДІ СЕЛА СОКІЛЬНИКИ, ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСТЬ

Метою дослідження є з'ясувати, як розподіл та подальша приватизація земель впливають на зміни приміських сіл України з 1990-х років на основі кейс-стаді села Сокільники під Львовом. Після розпаду Радянського Союзу та перенаправлення економіки України з планової централізованої до орієнтованого на ринок кроні-капіталізму приміські території найбільших міст стали складними, динамічними та суперечливими просторами із різкими змінами в демографії, житлі, інфраструктурі і землекористуванні. Зміна земельної політики в Україні у 1990-х роках із ослабленням планувальних регулювань та те, як відбувався розподіл землі, є основними тригерами, як приміські території трансформуються.

Аналіз змін у власності на землю, особистому селянському господарстві, кількості та розміру садибних будинків, доходах домогосподарств та морфології поселення (вулична мережа, розташування будинків та комерційних закладів) у Сокільниках з 1990-х років дозволяє виявити три ключові наслідки приватизації та комодифікація земель в околицях пост-соціалістичних міст: а) приватизація землі надала можливості для ведення особистого селянського господарства невеликого масштабу для одного класу людей як стратегія виживання, особливо під час економічної кризи в 90-х роках, та місце для житлового будівництва та комерційних об'єктів – для іншого, що спричинило еkleктичний характер приміських поселень із змішанням різних класів людей із різними способами життя; б) розподіл та приватизація земель мали вирішальне значення для виникнення хаотичних, роздроблених та ситуативних житлових та комерційних об'єктів, оскільки поділ землі на ділянки у 1990-х роках передував містобудівному плануванню та розробленню генерального плану; в) приватизація також створила умови упередженого розпорядження землею задля прибутку, в результаті чого скорочуються громадські простори, комунальні землі та зелені відкриті простори.

Дослідження базується на статистиці з місцевої адміністрації, аналізі історичних карт, неформальних інтерв'ю/особистому спілкуванні з планувальниками та посадовими особами, а також на польовому візуальному аналізі.

Ключові слова: постсоціалістичні трансформації, приміська територія, житло, морфологія поселення, земельна політика, приватизація, міське планування, критична соціальна теорія.

Роман Лозинский. ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЕ РОЛИ ПРИВАТИЗАЦИИ ЗЕМЛИ В ТРАНСФОРМАЦИЯХ ПРИГОРОДНЫХ ТЕРРИТОРИЙ В УКРАИНЕ: КЕЙС-СТАДИ СЕЛА СОКОЛЬНИКИ, ЛЬВОВСКАЯ ОБЛАСТЬ

Целью исследования является выяснить, как распределение и дальнейшая приватизация земель влияют на изменения пригородных сел Украины с 1990-х годов на основе кейс-стади села Сокольники под Львовом. После распада Советского Союза и перенаправления экономики Украины с плановой централизованной к ориентированного на рынок кроникапитализма пригородные территории крупнейших городов стали сложными, динамичными и противоречивыми пространствами с резкими изменениями в демографии, жилье, инфраструктуре и землепользовании. Изменение земельной политики в Украине в 1990-х годах с ослаблением планировочных регулировок и то, как происходило распределение земли, являются основными триггерами, как пригородные территории трансформируются.

Анализ изменений в собственности на землю, личном крестьянском хозяйстве, количества и размера усадебных домов, доходе домохозяйств и морфологии поселения (уличная сеть, расположение домов и коммерческих заведений) в Сокольниках с 1990-х годов позволяет выявить три ключевые последствия приватизации и комодификация земель в окрестностях постсоциалистических городов: а) приватизация земли предоставила возможности для ведения личного крестьянского хозяйства небольшого масштаба для одного класса людей как стратегия выживания, особенно во время экономического кризиса в 90-х годах, и место для жилищного строительства и коммерческих объектов – для другого, повлекшее эклектичный характер пригородных поселений со смешением различных классов людей с разными образами жизни; б) распределение и приватизация земель имели решающее значение для возникновения хаотических, раздробленных и ситуативных жилых и коммерческих объектов, поскольку разделение земли на участки в 1990-х годах предшествовал градостроительному планированию и разработке генерального плана; в) приватизация также создала условия предвзятого распоряжения землей для прибыли в результате чего сокращаются общественные пространства, коммунальные земли и зеленые открытые пространства.

Исследование базируется на статистике из местной администрации, анализе исторических карт, неформальных интервью/личном общении с планировщиками и должностными лицами, а также на полевом визуальном анализе.

Ключевые слова: постсоциалистические трансформации, пригородная территория, жилье, морфология поселения, земельная политика, приватизация, городское планирование, критическая социальная теория.

Introduction. After the collapse of the Soviet Union in 1991, Central and Eastern European cities experienced significant changes in demography, land-use, housing, and infrastructure. The cities' peri-urban areas¹ became places of especially drastic transformations, exceeding those in Western Europe to the extent that some authors have called it a post-socialist suburban revolution [27]. The peri-urban transformations reflect new political, socio-economic as well as cultural conditions after the collapse of the socialist system [11]. Central and Eastern European post-socialist countries, including Ukraine, underwent redirection of their economies to neoliberalism – limited control of the government over a new market economy with consequent privatization of land, real estate, and means of production that were previously owned by the state or in communal use. However, in post-socialist countries, especially in former Soviet countries, capitalism took different than in Western countries specific form known as crony capitalism with intense nepotism and corruption [3].

Problem statement and purpose of the study. Privatization is a key economic, political, and cultural phenomenon in post-socialist countries that determined all other social aspects of life [11; 27]. The privatization process refers to the changes in ownership status that happened after the collapse of the Soviet Union and the establishment of private rights, usually in a speculative way, over the means of production, real estate, industry, manufacture, retail, etc. [11]. In the research I focus on privatization of land and how it has affected the changes of peri-urban villages in Ukraine.

The purpose of the study is to understand how the distribution and further privatization of land have affected peri-urban villages in Ukraine since the 1990s. The research question is – how land distribution and privatization have affected peri-urban villages in largest Ukrainian cities since the 1990s? Answering this question and finding new insights will assist urban planners, officials and residents to better understand the depth of the impact of land distribution on present peri-urban areas and how different actors have been involved and are responsible for consequences.

The research is based on case study of the Sokilnyky village in the Lviv outskirts in Ukraine, which is considered as a typical high-demand settlement of a large city (Lviv has almost 730 000 residents). The research with focus on one case is determined by the nature of research question and methodology that requires deep analysis of how land distribution impacted on peri-urban village and especially on its urban morphology. In order to find out answer for research question I firstly focus on how landownership, household farming/agriculture², detached houses' number and size, household income and urban morphology have been changing in Sokilnyky since the 1990s, and then on finding relations between distribution of land and urban morphology with implementation of visual landscape and historical maps analysis. In order to explain the consequences of land privatization in peri-urban villages in new social conditions after the collapse of the Soviet Union, I link empirical findings with critical social theory, and rely on structuralism as methodological framework for conceptual analysis (more details in Research Design).

¹ In the research peri-urban area is used as term with locational meaning and refers to the environs of cities – that is area that surrounds city. The concept of suburb is not used purposively as it is debating in regard to its meaning as suburb has different understandings in different social, geographical and temporal contexts and usually with connotation of American type of suburbs with domination of single-family houses.

² In the research, household farming/agriculture refers to growing vegetables (mainly potatoes) on small land plots (in the case of Sokilnyky it near 10 - 12 ares) usually for the family needs or/and for the sale in the city.

Literature review. In Ukrainian academia the focus on the question how distribution and privatization of land have been affecting peri-urban areas is limited with predominant analysis of demography and housing. The main source of data implemented in analysis is statistics on the *raion* level or cities-satellites as major indicators are available only on this scale, and only few publications have focus on under *raion* level. Even though changes in land policy are mentioned in the works, the consequences of distribution and privatization of land in new social conditions is not provided. Furthermore, administrative *raion* as a scale for a research provides limited chance of deep consideration of how land distribution and privatization impacted on peri-urban transformations. In addition, the changes in household farming/agriculture, size of detached houses, households' income and how urban morphology in peri-urban villages has changed after 1991 was not considered yet.

Peri-urban transformations in demography and housing on the scale of *raion* or cities satellites are considered with focus on: former dacha settlements around Kyiv and Moscow [25]; demography changes in *raions* around cities over 40 000 [6]; ratio of Kherson population to the overall agglomeration population since 1979 [19]. There are also studies with analysis of housing, commercial and infrastructure units' changes with focus on high-rise housing and new type of housing - cottages (in Ukraine the term is usually used to complexes that consist of both single family detached houses with unified architecture style or multifamily low rise linear houses). Particularly researcher analyze growth of new housing (namely, ratio of new housing area per 1000 inhabitants) and its location patterns in broader scale in relation to main highways and natural landscape qualities, and provide typology of different cities' outskirts regarding to types of houses and abstractly defined "way of life" (urban, rural, suburban and "second home") [20; 21; 24].

Another studies look at the changing demand for land in space-time dimension (2000-2011 in 5, 10, 15 and 20 km. zones from the geographical center of the city) in the case of Ivano-Frankivsk and Kherson, where the results showed a decrease in the number of land for sales and its price from the city, and rising prices since 2005 and its decrease in the 2008, the year of economic crisis; decrease of arable land from the city and increase of pasture and abandoned agriculture land [34; 35; 19]. In one more work about housing in peri-urban areas is concluded - new high-rise housing in peri-urban villages infringe local architecture environment of low-rise detached houses [4]. However, except for the height of the houses nothing else is considered, for instance the location of new buildings in the urban fabric of settlements and how they are integrated into existing morphology. Ukrainian cultural anthropologists recently started to

study social interaction between new residents in new residential areas in peri-urban villages with the focus on collaboration, informal practices, and interaction with local government and developers [2, 27].

Roman Cybriwsky, American urban geographer with Ukrainian origin, in his paper about land-use changes on Dnipro riverbanks within Kyiv shows how land started to be part of new post-socialist conditions of wild capitalism, and involved in the rise of social inequality in the form of shrinkage of public and green spaces and access to the riverfront what as I will show is widely present in peri-urban area as well [5].

Thus, literature review shows there are studies with focus on demography and housing changes. However, analysis of household farming/agriculture, household income, size of detached houses and morphological changes inside settlements, and how privatization of land has impacted on it are missed. In Ukrainian geography there is an old tradition of urban morphology and ekistics research, for instance Volodymyr Kubijovych' and Mykola Kulycky' analysis of the settlements' location, shape, street network and houses location, and even houses building materials in the work "Geography of Ukrainian and Neighboring Lands" first published in 1938 [16].

Research design, methods and data. In order to find answer for the research question - how the distribution and privatization of land have affected peri-urban villages in Ukraine, I firstly analyze changes in land ownership, household farming/agriculture, houses' number and size, household income and urban morphology in Sokilnyky after the collapse of the Soviet Union.

The empirical findings are considered with relying on structuralism as methodological framework to understand why peri-urban areas have been changing in particular way and what broader social processes it reflects. Structuralism as a philosophy and methodology understands social (and spatial) world and all phenomenon, events and practices as determined by underlying social structures or system of relations [8; 14; 31]. Structuralism as a methodological framework is used in the research for conceptual analysis of empirical findings, namely to "uncover the structures and mechanisms behind events" [7]. In the case of the research the social structure is specific post-socialist form of capitalism as system of relations with nepotism and corruption inscribed in the land policy changes and in the way land was distributed and privatized.

I implement a case study because the research is intensive (not extensive³) regarding what is induced by the type of main research question with a focus on how processes work, namely how land-policy changes resulting in distribution and privatization of land affected peri-urban areas.

³ "Extensive research requires a large sample of observations and seeks to identify patterns in the phenomenon of interest, often through the use of inferential statistics or numerical analysis. While this approach may identify general trends, it has relatively weak explanatory power because neither correlation nor consistent association demonstrates causation. In contrast, the objective of intensive research is to determine how processes operate to produce an observed pattern. This approach typically relies on smaller samples, such as case studies, and may involve qualitative methods to characterize social processes or detailed measurements to uncover specific physical processes" [7].

As the research is intensive, idiographic, and partly with the use of qualitative methods (landscape visual analysis) and thus provides a different kind of questioning and insight when compared to extensive and quantitative [32], I do not prove a representative case by quantitative data. One more reason why I chose a case study of the Lviv peri-urban village of Sokilnyky was accessibility, which is important when data is available only in local administrations and there is a need of fieldwork. There are other peri-urban settlements in Ukraine that would be much brighter examples of drastic transformations what is especially true in attractive areas near water bodies or forests along the Dnipro River near Kyiv or the seashore in Odessa.

The data used in analysis is on the scale of village (*silrada*) level from the *raion* statistics department in Pustomyty, Lviv *oblast*. Namely information about Sokilnyky is available for 1992, 1996, 2001, 2005, and 2014. Statistics used by me refers to: quantity of registered residents, where they work (in settlement or outside), quantity of livestock kept by residents, quantity of registered houses, its size and detached houses roof material considered as indirect indicator of household income. As a tool to reveal changes in urban morphology, I used Google Earth as it allowed to create an image overlay of historical maps with small locational error and compare them with a transparency option. Particularly, I

analyzed three historical map from 1931, 1971, and 1984/89 that are detailed enough (scales 1: 25 000, 1: 25 000, 1: 50 000 respectively) to trace changes in street network and house location. The result of the historical map and Google Earth analysis is the map that shows Sokilnyky residential areas growing through time and a description of morphology changes (Fig. 4).

The aim of visual landscape analysis was to find “spatial clues, site-specific interrelationships, and insights” [9] related to consequences of land distribution and privatization on settlement morphology that is how formation of land plots impacted street network and houses location. The landscape visual analysis has unclear line between collecting and analyzing parts, and the process of collecting data and analyzing is blurred [9].

Sokilnyky as a case study. Sokilnyky officially is one of many villages around Lviv, and it is part of the Pustomytivskiyi district (“*rayon*” or “*raion*” – the second level of four administration divisions of Ukraine). Sokilnyky is an independent entity from the Lviv city municipality (unlike Vynnyky city and urban-type settlements Rudne and Bruchovychi that are under jurisdiction of the Lviv municipality). Sokilnyky has a common administrative border with Lviv. The distance from Sokilnyky to Lviv downtown is 7 km. (4.35 miles) to 11 km. (6.84 miles) from different part of the settlement (Figure 1).

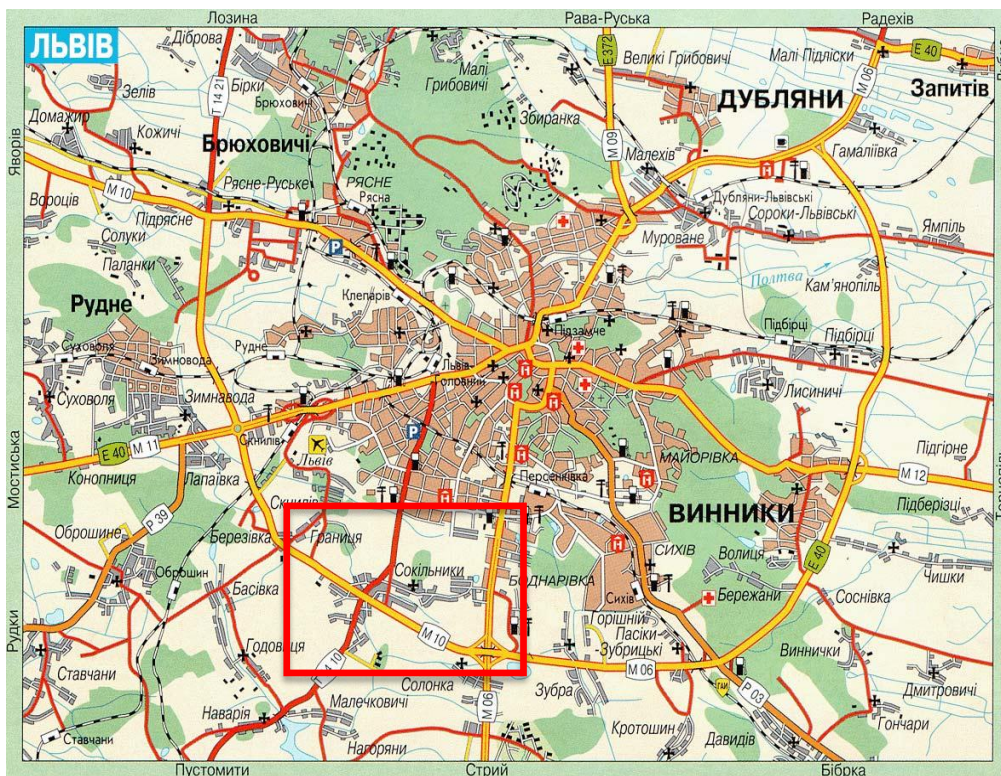

Fig. 1. Sokilnyky on the map of Lviv with its suburbs (in red square).

Source: Atlas Avtodorih Ukrainy [Ukraine Road Atlas]

Although Sokilnyky is officially defined as a rural settlement and has its own village council, *silska rada*, it depends on economic and social relations with Lviv. There are 6 337 inhabitants in Sokilnyky, and from 2 353 working residents 2 034 have their jobs in Lviv

(Pustomyty Statistic Department) and commute to the city mainly by private transport and less by public. However, the statistics does not show the number of people who live in Sokilnyky unregistered and local officials name number closer to 10 000 residents. Sokilnyky as a

settlement close to Lviv experienced an increase of population while the Ukraine countryside has a decline of population (Ukrainian Census). The growth of population is 15.6% since 1992 and this number shows only officially registered residents. Out of 2 353 employed people, almost all (93.24%) were working outside Sokilnyky in Lviv (Pustomyty Statistic Department) as to 2014.

Post-socialist transformations in Sokilnyky.

Land-ownership. In the Soviet time, the boundary of the city and the village was clear. It was a line between agrarian and industrial development plans within the framework of a plan-command economy under the strict control of the communist party [12]. The literature about Soviet adjacent settlement to cities, is limited, however as the line between rural and urban areas was divided clearly, it is possible to assume that socialist “suburbs”, that is adjacent villages, were overall as all other rural areas throughout socialist countries, that is with kolhosp or radhosp (kolkhoz and sovkhos in Russian) - collective type of farms run by cooperative or by state in latter case, as dominant agricultural production, but with specialization of providing food for the need of adjacent city. For the most part there were state farms, because it was possible to better control production. There was one more difference - the existence of cottages – dachas, places for gardening or recreation with seasonal housing provided for the urban working class [17]. Usually they were located close to cities and connected by public transport including railroads or buses.

The boundary between the city and the countryside started rapidly blurring from the late 1970s [27]. Due to lack of food supply and housing in the cities, the party leadership handed over to workers more dachas, land plots for farming and housing construction [17]. With the growth of wages in industry (in comparison with agriculture) and the increase in the technical level of agriculture, more and more people from adjacent villages in the 1970-1980s started to work in the city's industry.

During the Soviet time agricultural land around Sokilnyky residential area was fully used for cultivation. In the 1940s in Sokilnyky three kolkhozes existed as part of a centralized communist party regional plan system that were joined into one in 1953 and named “Peremoha” (“Victory”) [13]. Its specialization was a provision of Lviv by vegetables, fruits, and milk. In 1958 kolkhozes were transformed into radhoz that later was almost fully dislocated to the nearest village Solonka. One existing brigade in Sokilnyky became part of radhosp “Lvivskiyi” in neighboring village Zubra. At the end of the 1980s, the Sokilnyky section of Zubra radhosp was almost not functioning [13]. Part of Sokilnyky area was considered by communist authority as a vacant place for housing of a small number of the working class of Lviv plants (which had limited housing opportunities inside the city for new workers of growing plants) while providing land for single family housing construction in 1970s [13]. Thus, in Sokilnyky in the end of 1980s small part of the population were involved in agriculture and significant others – in different type of industry in Lviv.

After the collapse of the Soviet Union, and when Ukraine got its independence, agricultural land of radhosp have been divided in 1990s between former

radhosp workers and employee of social state/public sectors (process known in Ukraine as *pauvannia*). This land is prohibited for privatization and selling since 2001 known in Ukraine as land moratorium. Land obtained during *pauvannia* hold juridical agriculture function status for the use of agriculture cooperatives (in case when residents would like to keep farming in cooperative) or for the need of self-farming (in case if someone would like to leave cooperative) [33]. There were other steps of vacant land distribution between Sokilnyky residents (not only by them, and not always in a legal way) in second half of 1990s and later decades parceled into small pieces, mostly 10 to 12 ares for the purpose of small scale family self-farming or houses construction. The land for individual agriculture use (*osobyste selianske hospodarstvo*) was possible to privatize as part of all-Ukrainian shift in land-policy also with opportunity to change functional juridical status for housing or commercial construction [33].

In the 1990s, land was considered not as a commodity, but as a means of subsistence. So the land distribution was quieter. Often this process depended on subjective factors, such as the personal views and attitudes of the village head and the deputies. At this time, mostly everyone received land plot for agriculture or house construction. However, over time, especially after the introduction of the land market in Ukraine, officials and the population began to view land as an easy way to make money. In villages close to major cities where demand for land and, consequently, its price are high, land distribution and privatization have become speculative (raiding, non transparent distribution and privatization conditions). In order to raise the value of land, the status of land – *osobyste selianske hospodarstvo* was changed from agrarian use into housing or commercial construction. The land status was changed by local officials with the request to central national government Verkhovna Rada in the capital Kyiv. Consequently, land used previously as common pasturage for cows, goats, and sheep was parceled in the end of 2000s as well. The village council was especially enthusiastic of the process of distribution of land (as this process creates a situation where corruption and bribes are common) and local officials were proud to inform me (in personal communication) that there is practically no land owned by village council any more. That would cause problems for places of public use in future. The privatization process of former agrarian land, owned by the state or community during the Soviet era, in the post-socialist conditions of nepotism and corruption, created social inequality and privilege as some strata of people got benefits, while others received less benefits or nothing at all.

Household farming/agriculture. During the economic crisis in the 1990s, farming among residents was more common than in previous and following years (Figure 2). After 1996, and especially after 2001, the number of livestock shrunk by almost half by 2005, and in 2011 it was only 16.6 percent of the 1996 number (Pustomyty Statistic Department). After 2011 the number of livestock grew slightly again. Cultivation areas shrunk to a lesser extent. Farming is practicing by older residents and also by younger people with ecological consciousness. However, because of the size of each

field/cultivating area, there is reason to consider farming as supplemental, not as a hobby, as homegrown vegetables, such as potatoes, are recourse to save money. Thus, the economic factor of growing their own vegetables was always relevant for Ukrainians, especially during the crisis in the 1990s, and more recently after events of 2013/2014 when the Ukrainian currency decreased three times.

Livestock and activities related to keeping them

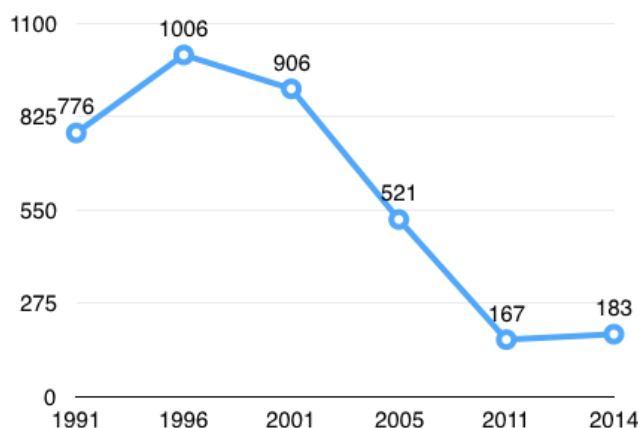

Fig. 2. Livestock number changes in Sokilnyky after 1991

Source: Pustomyty Statistic Department

Housing. The number of houses in Sokilnyky has grown by 40.12 percent since 1992 with significant increases of size (222.94%), which we can see in Table 1 (Pustomyty Statistic Department). The average area of an apartment is 154 square meters in 2014, compared to 67 square meters in 1992 (Pustomyty Statistic Department). From all apartments 99.19% are privately owned as to 2014. In 2014 the number of apartments in Sokilnyky was 2 086 and the number of all houses was 2029

played a certain role in the settlement planning of Sokilnyky in the 1990s as cattle owners were united and participated in keeping pastures available for the public [18]. However, in 2014 there were only 53 cattle in Sokilnyky in comparison to 492 in 2001 (Pustomyty Statistic Department). With the diminishing of this activity, the area of pastures shrunk by changing the land status and granting it for other agricultural uses or house construction.

— that is houses are predominantly one family items (not duplexes or triplexes). In Sokilnyky we can observe the predominant growth of detached type of houses, and only several linear low-rise cottages and multi-floor type of housing on outskirts of settlement. The statistics do not show a number of not registered houses that could be significant. In Ukraine electricity, water and gas services do not require official registration of house.

Table 1

Housing changes in Sokilnyky since 1992

Year	Number of houses and apartments	Area of all houses, thousands square meters	Area of houses, thousands square feet
1992	1448; 1506	96 990	1 043 991
1996	1238; 1239	109 290	1 176 387
2005	1719; 1798	239 780	2 580 970
2014	2029; 2086	313 220	3 371 472
Change, 1992-2014	+40.12%; 38.51%	+222.94%	+222.94%

Source: Pustomyty Statistic Department

Household income. The information about residents' income is not available in Ukraine, so I check out the roof construction material, what is available in Pustomyty Statistic Department, as indirect indicator of household wealth. In Ukraine the most expensive mate-

rial during the whole 25 years after the collapse of the Soviet Union is tile, then metal, and the cheapest one is slate. In 2014 there were 703 roofs made by slate, 559 by metal, and 764 by tile (Pustomyty Statistic Department). The change of roof material shows what economic clas-

ses of people grew in Sokilnyky after the collapse of the Soviet Union. In 1996 there were 310 roofs made by slate, 690 by metal, and 136 by tile. In 2005: 666 by slate, 578 by metal, and 472 by tile (Figure 3). As we see, the number of houses with tile roofs grew significantly since 1996 and especially after 2005. By 2014 the number of tile roofs became even larger, while the number of slate roofs did not increase significantly, and the number of metal roofs decreased. Fences and gates can be indicators of income as well, however there are no statistics about them, and fences do not always represent

the real income of households as they have a more festive function and people invest more money than they can spend on them in reality. Roofs, which are not as easily seen as fences or gates, indicate household income more accurately. However, it should be taken into account that information about roof materials does not show specific numbers of how many house roofs were constructed by incoming new residents and how many were reconstructed from older and cheaper materials into more expensive materials by long-term residents.

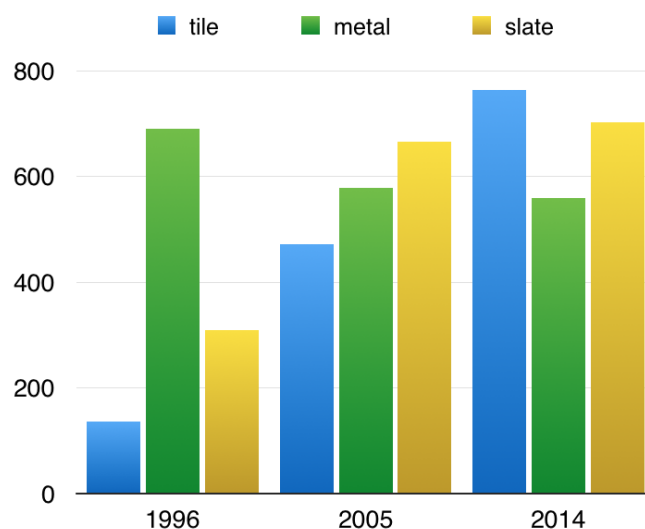

Fig. 3. Changes in houses roof material as representation of residents' income in Sokilnyky

Source: Pustomyty Statistic Department

Sokilnyky morphology changes. With the use of historical maps and visual landscape analysis I examine how old and new street network look (linear, grid or cul-de-sac), how are houses located regarding the street, and where are commercial unites located - are they fragmented or incorporated into residential areas? The results of the historical map and Google Earth analyses are that the map (Fig. 4) shows the growing of residential areas of Sokilnyky throughout time, and the morphology changes in street network.

After the collapse of the Soviet Union, 22 new streets emerged (29 streets in 1996 and 51 streets in 2014, Pustomyty Statistic Department). As we can see from Figure 4, Sokilnyky urban morphology is not so diverse, though it was formed during a few centuries with different historical and social contexts. Two types of streets exist: vernacular/traditional, determined by orography and access to water, and modern greed and semi-greed street network emerging in 1960s and later. The houses location is different by time of construction and mostly depends on how land was distributed to new residents.

The oldest residential area of Sokilnyky (highlighted in red on the map in Figure 4) that generally follows the settlement morphology from the 14th century [13] is located on a slope of a valley, with the lowest part bogged with several small lakes. This residential area was planned in such a way that houses were located irregularly near the street, and backyards and fields were

located in the opposite direction [13]. Currently, this area has the highest density of houses. It was planned irregularly that give the opportunity to build new houses in gardening areas what happened in the end of 20th century. Refining of old houses with the creation of second floors and garages was also common. In addition, agriculture areas (for *osobyste selianske hospodarstvo*) close to residential area were for sale by owners and new houses were constructed.

The urban morphology until the 1950s was significantly determined by natural conditions such as local orography, microclimate, and hydrology [13]. As heating required physical exercises and was time consuming, houses of peasants were small in size and located on the sloping part of the valley. Thus, in oldest part of Sokilnyky street network has vernacular line system. A big part of the new residential areas built after the 1950s are located in the so-called Lviv plateau, a relatively high, flat area about 300 meters (980 feet) above sea level what is windy in the winter. After 1991 new houses were also constructed on top of flat hills with grid street network as we see in the case of Panska Hora ("Rich Hill") and other new subdivisions.

In 1970s in order to provide housing for the growing number of workers in Lviv, bus and jewelry plants, and the land for housing construction was given to workers that were responsible for home construction by themselves [18]. As this area of Sokilnyky was top-down planned ahead, houses are located in the straight line

along the streets with a more or less uniform architectural style.

As for 1984/89, several more blocks emerged in the Soniachnyi neighborhood, also one-line buildings on Kozatska street, and additional streets in the southwest

part of Sokilnyky known as Golda that was a hamlet before 1931. The houses are located regularly the same distance from a street. It is only partly relevant to the Soniachnyi neighborhood as here the size of house lots, given by the state was changed into smaller lots.

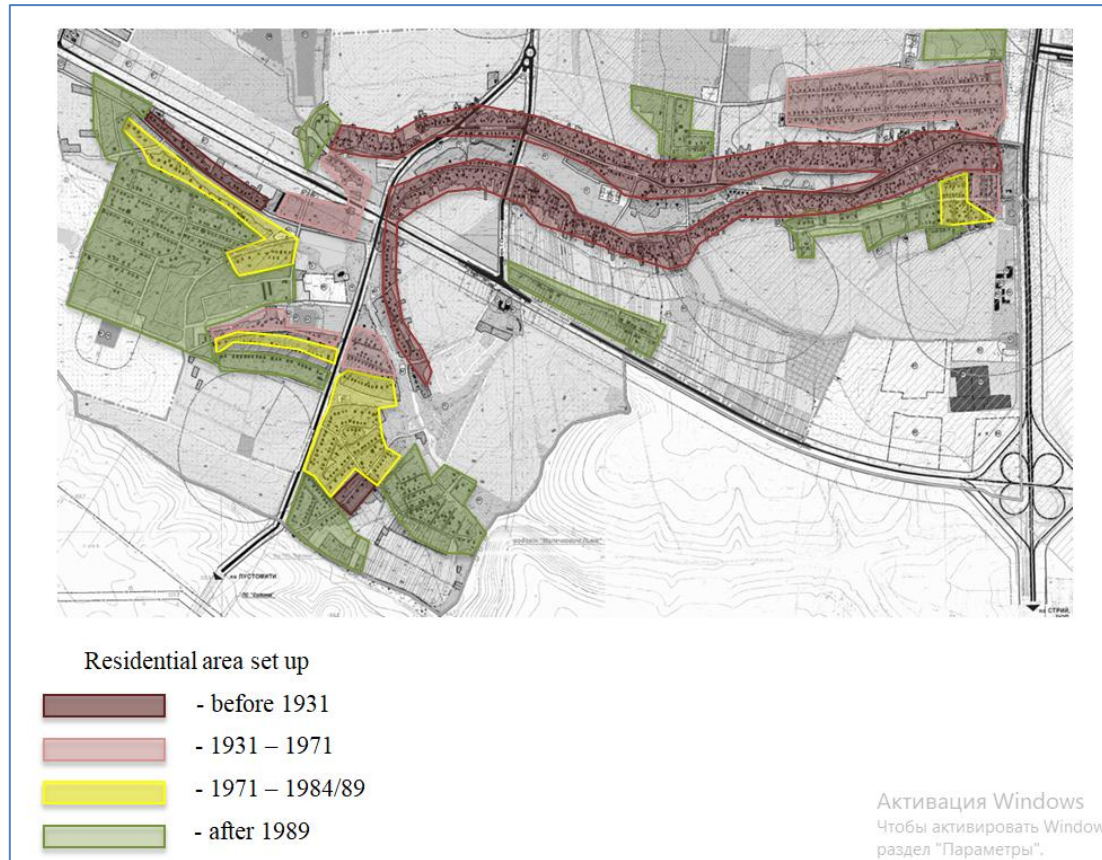

Fig. 4. Growth of residential areas of Sokilnyky in XX century

After 1989 several new subdivisions emerged, as well as a bunch of new houses in older subdivisions. After collapse of the Soviet Union the construction of houses was conducted gradually by individuals, not by developers. As the land became part of the new market economy, it was sold by owners to newcomers who built houses on their own basis and later years with the service of professional architects. The biggest subdivision was Panska Hora ("Rich Hill") in the west part of Sokilnyky and near the previous Golda hamlet in the southwestern part of Sokilnyky. Also, one street in the southern part of Sokilnyky near the ring road of Lviv city and several additional streets in the Soniachnyi subdivision emerged.

After collapse of the Soviet Union the size of house lot depended on the area where it was located and how the privatization process of state land from the Soviet era was conducted. In areas that had been growing during the last decade of the Soviet Union, the vacant land was purposely prepared for future housing constructions with suitable land lots and as result they are regularly located on the same distance from a street. These include the subdivision Panska Gora, Golda, and house lots close to the ring road. The street network of these residential areas is represented by something between cul-de-sac and greed, as some streets are long without intersections with

dead end. Other land was given for agriculture use of residents (*osobyte selianske hospodarstvo*) and only after this changed it status for house construction. As houses were built in the area of former privatized agriculture fields, the house lots reshaped the former field sizes and it location is irregularly. In some cases, house lots were much bigger than average as new residents bought nearby fields. In addition to detached houses, a few multi-floor houses and gated cottages were constructed in different parts of Sokilnyky in the 2000s and 2010s this time by developers.

The emergence of commercial units affected urban morphology significantly especially after 2000s. Malls, hotels, gas stations, warehouses, manufactories were erected in outskirts of Lviv city within the juridical boundary of Sokilnyky close to main roads. New commercial units are fragmented (unconnected), car oriented and concentrated near highways and incoherent with each other and with lack of integrity with existing residential areas. Such mono-use planning and concentration of commercial units in one area that dominated in second half of XX century is out of date and opposite to mixed-use approach and transit oriented development (TOD) in contemporary urban planning.

The effect of land distribution and privatization

on peri-urban transformations. Based on the analysis of changes in land ownership, household farming, detached houses' number and size, household income and urban morphology in Sokilnyky allow finding out three key consequences of land distribution and privatization on peri-urban villages in largest Ukrainian cities.

Firstly, privatization of land provided opportunities for small scale supplemental self-farming used as a surviving strategy for one class of people, rural and even urban residents, which was especially relevant for western Ukraine during the economic crisis of the 1990s. However, after the 2000s, when the income of the Ukrainians increased, the role of the supplemental farming decreased. For another class of people changes in land-policy gave space for housing and commercial construction causing the emergence of eclectic landscapes of peri-urban settlements with mixing different classes of people with different lifestyles.

Secondly, this land distribution and privatization was crucial in the emergence of chaotic, fragmented and ad hoc new housing and commercial units as parcellation

of land in the 1990s preceded urban planning and master plan elaboration⁴ or was based on old master plans of the 1970s and 1980s. Master plans have been updated or modified after the major waves of land distribution. The village council was often forced to adjust the master plan for existing sites or land uses. An example of such planning mismatch is a part of village where the land was initially distributed for self-farming and later became a housing lot with or without changes of juridical status of land, and the roads between agriculture fields became streets in new residential areas. Former agricultural land/fields (*osobyste selianske hospodarstvo*), their size, shape, orientation and driveway between them - everything that was drawn by a local land manager (*zemleporiadnyk*) in the mid-1990s for agricultural purposes and later was privatized – are becoming housing sites and in many cases are not suitable for comfortable life. In some places the construction of cottages is in the most unexpected places of former agricultural lands without integration to existing residential area (Fig. 5).

Fig. 5. Cottage house constructed in former agriculture plot in Sokilnyky follows the shape of former agriculture field (osobyste selianske hospodarstvo) on the left

Photo by Author 2016

Finally, the land distribution, privatization and commodification created conditions with biased for-profit land-development and shrinkage of public spaces and green open spaces. The former state owned orchard in Sokilnyky, abandoned in the 1990s and 2000s, but a popular for a weekend picnic place is marked in master plan for the future housing construction that has already begun. Instead, a green area is planned near the main highway, a few hundred meters from the runway of Lviv International Airport. In the other quarter, known as Golda, access to small streams with green shores is no longer available. They have been fenced off by homeowners with creation of artificial reservoirs, although in the master plan this area is public. The largest reservoir in this quarter is in private hands together with the restaurant "Kozatska Rada" and is accessible only to restaurant visitors (as for 2016). But the largest lake that is still

in communal ownership in the village is available to all. The vast majority of playgrounds and sports grounds are located in areas where housing is hampered by the proximity of groundwater, or where the size of the lot was too small for housing construction.

As urban planners informed in informal conversations (recorded interview was impossible to conduct as topic of privatization of land and even urban planning is highly sensitive) they usually got pressed from the side of village councils. Privatization of land explains why urban planners have a weak position during the elaboration of master plan with functional zoning. The village council hired a planning company to create a master plan of Sokilnyky, and village councils, holding a higher status as customer, dictated future zoning areas to maximize future housing and commercial units to get profit (both personal and for village council).

⁴ In the Ukrainian post-socialist context, a master plan does not guarantee a comfortable living environment because of the lack of up to date expertise in urban planning and especially in urban design on the one hand, and the ability to circumvent the comprehensive plan on the other hand through, for example, detailed plans of the area.

At the same time, urban planners having weak legal planning regulations, especially in rural area, are in a less powerful position. As a result, the Sokilnyky master plan gives an abnormal priority to residential and commercial zoning, and much less to public and green space. In a case when marsh and floodplains do not exist in Sokilnyky, future public spaces as green areas will not exist at all in the master plan.

Conclusion and discussion. After strict communist party control, architecture and urban planning regulations became weaker and offered space for housing and commercial constructions in peri-urban areas. The way land was distributed and privatized is key trigger that shaped the peri-urban villages that became chaotic, fragmented with ad hoc housing and commercial developments, shrinkage of public and green areas, and biased urban planning for profit in master plans. De jure peri-urban settlements are rural, but de facto – serving the needs of a large city.

The land distribution and privatization is an example how phenomenon, events and practices are part of broader social processes determined by social structures or system of relations. Post-socialist form of capitalism as system of relations with nepotism and corruption determined decision-making process of different actors involving officials, urban planners, businesses and residents resulting in tangible consequences described above. Those changes have long lasting effect as urban fabric (morphology, houses type, green and public spaces) is hardly to change where a lot of private and business interests are intersected.

As a result of land privatization peri-urban areas became a mix of different social classes living side by side, with some level of affluent residents concentration. But Ukrainian peri-urban areas are not as contrasting as the fast developing economies - Brazil, Nigeria, India, Mexico or Kenya. There's segregation and the difference in quality of life of colossal ones. Ukrainian peri-urban villages are not heterogeneous even comparing to our southwestern neighbors - Bulgaria, Macedonia and Albania, where unregulated residential areas border the rich one [28].

The case of the Lviv peri-urban village Sokilnyky shows the transformations are going alongside with changes in other countries of Central and Eastern Europe described by such authors as Sonia Hirt [10; 11], Kiril Stanilov, and Ludek Sykora [27]: a) the number of residents in suburb is growing (while in Ukraine overall population is shrinking); b) transformation of former *dacha* settlements into real suburbs (what is resented in other villages around Lviv); c) non-residential suburban development including big-box shopping centers, malls, warehouses, light industrial facilities, and office parks (the latter exists in plans in other part of the Lviv outskirt Riasne). However, the planned suburban communities by large international real estate investors, who are creating

“time-tested development schemes” without respect to local contexts in the case of Lviv, is only emerging with involving of national companies.

In addition to how land was distributed and privatized, the chaotic and fragmented development of the Ukrainian peri-urban areas is caused by the administrative fragmentation around cities. Administratively independent units have own, inconsistent with one another and with the city, goals and development strategies. At present, there is no coherent strategy and coordination between peri-urban villages and cities, and master plans for cities expansion have no clear juridical implementation or mechanisms of cooperation. The law adopted in 2018 about the possibility of an adjacent village to join the city - at the request of the village council and the community [30] - provides opportunities for joint development, but does not contain clear mechanisms for cooperation. The law about urban agglomerations in Ukraine with attempts to provide city and surrounding villages with mechanisms for cooperation was not adopted in August 2019.

The repeal of the moratorium on the sale of agricultural land - *paji* will not affect the peri-urban areas, since de facto the market for such land already exists through various forms of long-term lease. Only in the case of emergence of a state program initiation of small-scale farming support and lending on the basis of private land ownership can give impetus to the development of specialized agricultural entrepreneurship in the cities' environs, but not in close proximity. In addition, the market for land of personal farming (*osobyste selianske hospodarstvo*) up to 2 hectares has long been functioning in Ukraine with a possible change in the land status for construction.

Further research is needed to find answers for the questions that are especially relevant in the new conditions of decentralization when local municipalities are getting more and more power in decision-making and when legislative side of planning is still unclear and changible – how the urban planning expertise is developed and how it shapes master plan elaboration of peri-urban areas? How different actors were involved in decision-making process and how it affected priorities framed in master plans? Which narratives dominate regarding the future of peri-urban villages in different actors including city and international actors representatives – the EU and USA support programs – ULEAD, USAID, DOBRE? Qualitative methods such as ethnography, participant observation and in-depth interviews will come in handy. The answers to these questions will help to understand the focal processes in urban planning as complex political practice in order to advance juridical regulations and improve the quality of urban planning regarding the issues of social justice and environment friendly development.

References:

1. *Atlas avtodorih Ukrainy [Ukraine Road Atlas]*. (2012). Kartografiya: Kyiv [in Ukrainian].
2. Braychenko, O. (2018). Ukrainiske peredmystya i protsesy suburbanizatsii [Ukrainian suburbs and suburbanization processes]. *Anthropologii transformatsii. Ukrainiske suspilstvo v umovakh globalizatsii ta mizkulturnoi vzayemodii – Anthropology of transformations. Ukrainian society in the conditions of globalization and intercultural interaction*, (pp.162-180) [in Ukrainian].
3. Boytsun, M. (2014). Startegiya rozvytku i rezym nakopychennya: povernennya kapitalizmu do Ukrainy [Development strategy and accumulation regime: return of capitalism to Ukraine]. *Spilne – Commons*. Retrieved from <https://commons.com.ua/uk/strategiya-rozvitku-i-rezhim-nakopichennya-povernennya-kapitalizmu-do-ukrayini/> [in Ukrainian].
4. Cherevenko, N. (2014). Bahatokvartyrne zytlo u silskiy mistsevosti zony vplyvu Lvova [High-rise buildings in the rural area of Lviv influence zone] *Visnyk Lvivskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. «Seria Arkhitektura i silskohosodarske vyrobnytstvo» - Bulletin of Lviv National Agrarian University. «Architecture and Agricultural Construction Series»*, 15, 186-191 [in Ukrainian].
5. Cybriwsky, R.A. (2016). Whose City? Kyiv and its River After Socialism. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 98(4), 367-379.
6. Gnatyuk, O. (2017). Demographic dimension of suburbanization in Ukraine in the light of urban development theories. *AUC Geographica*, 52(2), 151-163.
7. Gomez, B., & Jones III, J.P. (Eds.). (2010). *Research methods in geography. A critical introduction*. Wiley-Blackwell.
8. Gregory, D., Johnston, R., Pratt, G., Watts, M., & Whatmore S., (Eds.). (2009). *The Dictionary of Human Geography, 5th ed*. Wiley-Blackwell.
9. Groth, P.E. (1997). Frameworks for cultural landscape study. *Understanding ordinary landscapes*. Groth, P.E., & Bressi, T.W. (Eds.). (pp.1-21). New Haven: Yale University Press.
10. Hirt, S. (2007). Suburbanizing Sofia: characteristics of post-socialist peri-urban change. *Urban Geography*, 28(8), 755-780.
11. Hirt, S. (2012). *Iron curtains: gates, suburbs, and privatization of space in the post-socialist city*. Hoboken, N.J.: Wiley & Sons.
12. Hirt, S., & Stanilov, K. (2009). *Twenty years of transition: the evolution of urban planning in Eastern Europe and the former Soviet Union, 1989-2009*. Nairobi, Kenya: U.N. HABITAT.
13. Holovaty, J. (1997). *Sokilnyky [Sokilnyky]*. Lviv. Kameniar [in Ukrainian].
14. Kitchin, R., & Thrift, N. (Eds.). (2009). *International Encyclopedia of Human Geography*. Elsevier.
15. Klimina, A. (2015). The role of economic class in understanding social provisioning processes in the post-soviet transition: the case of Ukraine. *Journal of Economic Issues*, 49 (2), 541-550.
16. Kubijovych V., (Eds.). (1938, 1943). *Geografiya ukraïnskyykh i sumeznykh zemel [Geography of Ukrainian and Neighboring Lands]*. Krakow: Ukrainske Vydavnytstvo.
17. Lovell, S. (2003). *Summerfolk: a history of the dacha, 1710-2000*. Ithaca: Cornell University Press.
18. Maidansky Mykola. (2016). Interview by author. Unrecorded interview. Sokilnyky.
19. Malchykova, D., & Pylyenko I. (2017). Vid “rozirvanoho” prostoru do metropolizatsii i suburbanizatsii: Khersonska miska aglomeratsia u novykh vymirakh urbogenezu [From “torn” space to metropolization and suburbanization: Kherson urban agglomeration in new dimensions of urbogenesis]. *Urbanistychna Ukraina: v epitsentri prostorovykh zmin – Urban Ukraine: in epicenter of spatial changes*, 326-338. Kyiv: Phenix [in Ukrainian].
20. Mezentsev, K., Brade, I., & Mezentseva, N. (2012). New social and economic processes in Kyiv’s hinterland. *Chasopys sotsialno-ekonomichnoi geografii – Human Geography Journal*, 12(1), 156-160.
21. Mezentsev, K., & Kluiko, T. (2015). Prostorovi transformatsii zytlovykh funktsiy u prymiskiy zoni Kyeva [Spatial transformations housing functions in suburban area of Kyiv]. *Chasopys sotsialno-ekonomichnoi geografii: – Human Geography Journal*, 18(1), 87-93 [in Ukrainian].
22. Mezentsev, K., & Kluiko, T. (2013). Spatial processes in Kyiv metropolitan region: globalization or post-Soviet transformation. *Kyivskyi geograhichni shchorichnyk – Kiev Geographic Annual*, 8, 92-98.
23. Mezentsev, K., & Manshylina, T. (2017). Prymiska zona Kyeva: dyfuziyni funktsii obsluhovuvannya [Kyiv Suburban Area: diffusional functions of services]. *Urbanistychna Ukraina: v epitsentri prostorovykh zmin – Urban Ukraine: in epicenter of spatial changes*, 228-303. Kyiv: Phenix [in Ukrainian].
24. Mezentsev, K., & Mezentseva, N. (2017). Zytlova suburbanizatsia v Ukraini: trendy ta vidminnosti [Housing suburbanization in Ukraine: trends and differences]. *Urbanistychna Ukraina: v epitsentri prostorovykh zmin – Urban Ukraine: in epicenter of spatial changes*, 268-287. Kyiv: Phenix [in Ukrainian].
25. Nefedova, T., & Savchuk, I. (2014). Second suburban residences of citizens in Russia and Ukraine: evolution of dachas and trends of their post-soviet change. *Regional Research on Russia*, 3(4), 163-71.
26. Ovsyuk, O., & Soboleva, O. (2019). U poshukakh zamiskoho komfortu: neformalni praktyky novoseliv kyivskoho peredmystya [In search of suburban comfort: informal practices of newcomers to the Kyiv suburbs]. *Spilne – Commons*, 12, 76-81.
27. Stanilov, K., & Sykora, L. (2014). The challenge of postsocialist suburbanization and managing suburbanization in postsocialist Europe. *Confronting suburbanization: urban decentralization in postsocialist Central and Eastern Europe*, edited by Stanilov, Kiril, and Luděk Sýkora, 1-32. Chichester, West Sussex: Wiley Blackwell.

28. Tsenkova, S., (2010). Informal settlements in post-communist cities: diversity factors and patterns. *Urbani Izziv*, 21(2), 73-84.
29. Ukrainian Census. Retrieved from <http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/>.
30. Proekt Zakonu pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrainy "Pro dobrovilne obyednannya terytorialnykh hromad" shchodo dobrovilnoho pryednannya terytorialnykh hromad sil, selyshch do terytorialnykh hromad mist oblasnoho znachennya» [Draft Law on amendments to the Law of Ukraine "On Voluntary Amalgamation of territorial hromadas" on the voluntary accession of territorial communities of villages, settlements to territorial communities of cities of regional importance]. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61814 [in Ukrainian].
31. Warf, B. (Ed.). (2006). *Encyclopedia of Human Geography*. Sage Publications.
32. Winchester, H.P.M., & Rofe, M.W. (2010). Qualitative research and its place in human geography. *Qualitative research methods in human geography*, Iain Hay (Ed.). Oxford University Press.
33. Zakon Ukrainy «Pro porядok vydilennya v naturi (na mistsevoosti) zemelnykh dilyanok vlasnykam zemelnykh chastok (paiv)» [The Law of Ukraine «On the procedure for allocation of land in kind (on the ground) to owners of land shares (paiv)»]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/899-15> [in Ukrainian].
34. Zakutynska, I., & Slyvka, R. (2017). Prostorovyi rozvytok prymiskoi zony Ivano-Frankivska: mentalni mezhi, nerivnomirnist, fragmentatsia [Spatial development of Ivano-Frankivsk suburban area: mental boundaries, irregularity, fragmentation]. *Urbanistychna Ukraina: v epitsentri prostorovykh zmin – Urban Ukraine: in epicenter of spatial changes*, 304-325. Kyiv: Phenix [in Ukrainian].
35. Zakutynska, I., & Slyvka, R. (2013). Dynamika tsin na zemelni dilyanky v mezakh prymiskoi zony mista Ivano-Frankivsk [Price dynamics for land within the suburban area of Ivano-Frankivsk]. *Visnyk Lvivskoho Universytetu. «Seria Geografia» - Bulletin of Lviv National University. «Geography Series»*, 43(2) 187-193 [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 03.11.2019 р.

Про автора:

Роман Лозинський – магістр географії, викладач кафедри культурології, Український католицький університет; аспірант кафедри соціально-економічної географії, Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна, roman.lozynskyi@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4425-8161>

Об авторе:

Роман Лозинский – магистр географии, преподаватель кафедры культурологии, Украинский католический университет; аспирант кафедры социально-экономической географии, Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Украина, roman.lozynskyi@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4425-8161>

УДК 911.3:796.5 (477.52)

DOI: 10.26565/2076-1333-2019-27-07

Анатолій Корнус

к. геогр. н., доцент кафедри загальної та регіональної географії
e-mail: a_kornsu@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5924-7812>

Олеся Корнус

к. геогр. н., доцент, завідувач кафедри загальної та регіональної географії
e-mail: olesyakornus@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7469-7291>

Сергій Сюткін

к. геогр. н., доцент кафедри загальної та регіональної географії
e-mail: siutkin-sergiy@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0871-0993>

Олена Данильченко

к. геогр. н., ст. викладач кафедри загальної та регіональної географії
e-mail: olena_danylchenko@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2881-843X>
Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка
вул. Роменська, 87, м. Суми, 40002, Україна

ГЕОГРАФІЯ ВИРОЩУВАННЯ ЗЕРНОВИХ ТА ЗЕРНОБОБОВИХ КУЛЬТУР У СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ

У статті розглянуто сучасні географічні особливості вирощування зернових та зернобобових культур у Сумській області. За останні роки в регіоні спостерігається зростання площ, відведених під посіви зернових та зернобобових культур. Найбільші посівні площі, зайняті під зернові та зернобобові культури, знаходяться у Роменському, Сумському, Глухівському, Білопільському і Конотопському районах, у цих же районах спостерігається і найбільший валовий збір зерна. Найвищі обсяги виробництва зернових і зернобобових культур фіксуються у Глухівському, Сумському, Білопільському та Роменському районах.

Провідну роль у зерновому господарстві області відіграє кукурудза. За показниками валового збору основними районами виробництва кукурудзи є Роменський, Глухівський і Білопільський. Посівні площі, відведені під урожай цієї культури, найбільші у Роменському, Білопільському і Буринському районах. Основні райони вирощування озимої пшениці – Сумський, Глухівський і Білопільський. У сільськогосподарських підприємствах Глухівського, Конотопського і Кролевецького районів відмічається найвища урожайність озимої пшениці, у той час найнижчі показники мають Ямпільський та Охтирський райони. У Сумському, Глухівському і Білопільському районах найбільшими є й посівні площі ярої пшениці. Шосткинський, Конотопський і Ямпільський райони вирізняються за посівами та виробництвом озимого жита. Основними регіонами вирощування ярого ячменю є Сумський, Конотопський і Глухівський райони. Шосткинський, Путивльський і Глухівський райони є лідерами за виробництвом вівса. Гречку вирощують у всіх адміністративних одиницях Сумської області (за винятком Сумської міської ОТГ), однак найбільшим валовий збір цієї культури є у сільгоспідприємствах Липоводолинського, Сумського і Краснопільського районів.

Вирощування сільськогосподарськими підприємствами власне зернобобових культур (горох, боби, люпин, квасоля; без зернових та сої) представлено майже у всіх адміністративно-територіальних одиницях Сумської області, окрім Путивльського району та сільських населених пунктів Сумської міської ОТГ. За валовим збором зернобобових культур виділяються Глухівський, Роменський і Шосткинський райони. Найменша урожайність зернобобових культур зафіксована у сільгоспідприємствах Середино-Будського району, а найвища – Роменського.

Ключові слова: сільське господарство, зернові культури, зернобобові культури, Сумська область, рослинництво, посівні площі.

Анатолій Корнус, Олеся Корнус, Сергей Сюткин, Елена Данильченко. ГЕОГРАФИЯ ВЫРАЩИВАНИЯ ЗЕРНОВЫХ И ЗЕРНОБОБОВЫХ КУЛЬТУР В СУМСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье рассмотрены современные географические особенности выращивания зерновых и зернобобовых культур в Сумской области. За последние годы в регионе наблюдается рост площадей, отведенных под посевы зерновых и зернобобовых культур. Наибольшие посевные площади, занятые под зерновые и зернобобовые культуры, находятся в Роменском, Сумском, Глуховском, Белопольском и Конотопском районах, в этих же районах наблюдается и наибольший валовой сбор зерна. Самые высокие объемы производства зерновых и зернобобовых культур фиксируются в Глуховском, Сумском, Белопольском и Роменском районах.

Ведущую роль в зерновом хозяйстве области играет кукуруза. По валовому сбору основными районами производства кукурузы является Роменский, Глуховский и Белопольский. Посевные площади, отведенные под урожай этой культуры, наибольшие в Роменском, Белопольском и Буринском районах. Основные районы выращивания озимой пшеницы – Сумский, Глуховский и Белопольский. В сельскохозяйственных предприятиях Глуховского, Конотопского и Кролевецкого районов отмечается наибольшая урожайность озимой пшеницы, тогда как самую низкую урожайность имеют хозяйства Ямпольского и Ахтырского районов. В Сумском, Глуховском и Белопольском районах наибольшие посевные площади яровой пшеницы. Шосткинский, Конотопский и Ямпольский районы выделяются посевами и производством озимой ржи. Основными регионами выращивания ярого ячменя являются Сумской, Конотопский и Глуховский районы.

Шосткинський, Путивльський і Глуховський райони – лідери по виробництву овса. Гречку вирощують у всіх адміністративних одиницях Сумської області (за виключенням Сумської городської ОТГ), однак найбільший валовий збір цієї культури спостерігається в сільськогосподарських підприємствах Липоводолинського, Сумського і Краснопольського районів.

Вирощування сільськогосподарськими підприємствами власноруч зернобобових культур (горох, боби, люпин, фасоль; без зернових і сої) представлено майже у всіх адміністративно-територіальних одиницях Сумської області, крім Путивльського району і сільських населених пунктів Сумської городської ОТГ. По валовому збору зернобобових культур виділяються Глуховський, Роменський і Шосткинський райони. Наименша урожайність зернобобових культур зафіксована в сільськогосподарських підприємствах Середино-Будського району, а найвища – Роменського.

Ключові слова: сільське господарство, зернові культури, зернобобові культури, Сумська область, рослинництво, посівні площі.

Anatolii Kornus, Olesia Kornus, Sergii Siutkin, Olena Danylchenko. GEOGRAPHY OF GROWING GRAIN AND LEGUMINOUS CROPS IN SUMY REGION

The article discusses the modern geographical features of the cultivation of grain and leguminous crops in the Sumy region. In recent years, the region has seen an increase in the area allotted for sowing grain and leguminous crops. The largest sown areas occupied by grain and leguminous crops are located in the Romny, Sumy, Glukhovsky, Belopolsky and Konotop districts, and the largest gross grain harvest is also observed in these districts. The highest production volumes of grain and leguminous crops are recorded in Glukhovsky, Sumy, Belopolsky and Romny districts.

The leading role in the grain industry of the region is played by corn. According to the gross harvest, the main districts of corn production are Romensky, Glukhovsky and Belopolsky. The sown area allotted for the harvest of this crop is the largest in the Romny, Belopolsky and Buryn regions. The main areas for growing winter wheat are Sumy, Glukhovsky and Belopolsky. Agricultural enterprises in the Glukhovsky, Konotop and Krolevets districts have the highest winter wheat harvest, while the lowest harvest is in the Yampol and Akhtyrsky districts. In Sumy, Glukhovsky and Belopolsky districts, the largest sown areas of spring wheat are also the largest. Shostka, Konotop and Yampol districts are distinguished by crops and production of winter rye. The main regions for growing spring barley are Sumy, Konotop and Glukhovsky regions. Shostka, Putivl and Glukhovsky districts are leaders in oat production. Buckwheat is grown in all administrative districts of the Sumy region (with the exception of the Sumy city UTC (united territorial community)), however, the largest gross harvest of this crop is observed in agricultural enterprises of the Lipovodolinsky, Sumy and Krasnopolsky districts.

The cultivation of legumes (peas, beans, lupins, beans; without grains and soybeans) by agricultural enterprises is represented in almost all administrative and territorial units of the Sumy region, except for the Putivl district and rural settlements of Sumy city UTC. According to the gross collection of leguminous crops, the Glukhovsky, Romensky and Shostkinsky districts are distinguished. The lowest yield of leguminous crops was recorded in agricultural enterprises of the Seredina-Budsky district, and the highest – Romny.

Keywords: agriculture, grain crops, legumes, Sumy region, crop production, sown areas.

Постановка проблеми. Рослинництво є провідною галуззю сільського господарства та займає особливе місце в структурі агропромисловості Сумської області. Останніми роками вирощування сільськогосподарських рослин, а саме зернових та зернобобових культур, на території регіону переживає суттєве піднесення, про що свідчить поступове зростання обсягів виробництва продукції рослинництва та збільшення урожайності цих культур як у сільськогосподарських підприємствах, так і господарствах населення. На території Сумської області спостерігається значна територіальна диференціація показників вирощування зернових та зернобобових культур. Остання зумовлена низкою факторів, серед яких природні та економічні. Далеко не завжди рослинницька спеціалізація адміністративно-територіальних одиниць Сумщини відповідає зональним природним передумовам, що провокує різноманітні деградаційні процеси у ґрунтового покриву. Відтак дослідження територіальних та часових особливостей вирощування зернових та зернобобових культур Сумської області є актуальним та потребує серйозного вивчення.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Географія рослинництва – традиційна галузь економічної географії. Однак, стосовно Сумської області територіальна та галузева структура вирощування сільськогосподарських рослин вивчені недостатньо. Першим таким дослідженням була праця П.А. Гудзенка [2], однак тоді ведення цієї галузі, як сільського господарства в цілому, відбувалося в умо-

вах зовсім іншої суспільно-економічної формації. Стан сільського господарства Сумщини наприкінці радянської епохи відображено у праці А.П. Голікова зі співавторами [3]. У цій роботі коротко описані основні галузі рослинництва та виділено п'ять сільськогосподарських районів, кожен з яких вирізнявся своєю рослинницькою спеціалізацією. Територіальна та галузева структура рослинництва, що склалася наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття частково відображена у працях Г.Г. Леонтєвої [4; 5], однак тоді рослинницька галузь переживала суттєву кризу. З моменту виходу останньої праці пройшло близько 15 років. За цей час у рослинницькому комплексі Сумського регіону сталися помітні зрушення, які ще не відображені у сучасних наукових дослідженнях.

Варто відзначити, що названі зрушення передусім проявилися у зміні структури посівних площ, у т.ч. й площ, відведених під вирощування зернових та зернобобових культур. Остання перестала відповідати зональним природним умовам, що призвело до дегуміфікації та зниження родючості ґрунтів, як це було показано у працях А.О. Корнуса [6; 7]. Все вищезазначене й зумовило мету цього дослідження.

Метою даного дослідження є визначення особливостей географії вирощування зернових та зернобобових культур Сумської області, динаміки вирощування цих сільськогосподарських культур за останні роки, з'ясування його структурних змін та територіальних відмінностей.

Виклад основного матеріалу. Диференціація агроґрунтових та агрокліматичних умов у межах

Сумської області, різна кількість ріллі, соціально-економічні та інші особливості зумовлюють географічні відмінності у розміщенні рослинництва, створюючи його територіальну структуру. Найбільша частка посівів сільськогосподарських культур у загальній площі адміністративної одиниці характерна для Білопільського, Буринського та Липоводолинського районів – понад 50 %, а найменша – у Середино-Будському і Ямпільському – менше 20 %. Розміщення зернових культур в адміністративних районах області нерівномірне, хоча у всіх районах сільгоспвиробники займаються зерновим господарством. Протягом останніх років, площа, з якої зібрано урожай зернових та зернобобових культур, у Сумській області збільшується.

Найбільші посівні площі, зайняті під зернові та зернобобові культури, знаходяться у Роменському, Сумському, Глухівському, Білопільському і Конотопському районах (понад 40 тис. га в кожному). Ці ж райони отримали і найбільший валовий збір зерна. Так, у Роменському районі валовий збір зерна у

2017 р. перевищив 366,5 тис. т, у Глухівському він склав 331,4 тис. т. Натомість найвища урожайність зернових та зернобобових культур у 2017 р. спостерігалася у Кролевецькому районі, де вона склала 78,4 ц/га (при середньообласному показнику 62,6 ц/га). Високою – більше 70 ц/га – урожайність була також у Недригайлівському та Роменському районах.

У 2018 р. площа, з якої було зібрано урожай зернових, порівняно із попереднім роком зросла на 4,3% – до 570,8 тис. га. Найбільші обсяги виробництва зернових і зернобобових культур були у Глухівському – 315,7 тис. т, Сумському – 342,3 тис. т і Білопільському – 365,4 тис. т районах, а у Роменському валовий збір урожаю цієї групи культур перевищив 558 тис. т. За підсумками 2018 р. середня урожайність зернових і зернобобових культур зросла до 73,3 ц/га, причому у Недригайлівському, Кролевецькому та Липоводолинському районах вона перевищила 80 ц/га, а у Роменському районі – 90 ц/га (рис. 1).

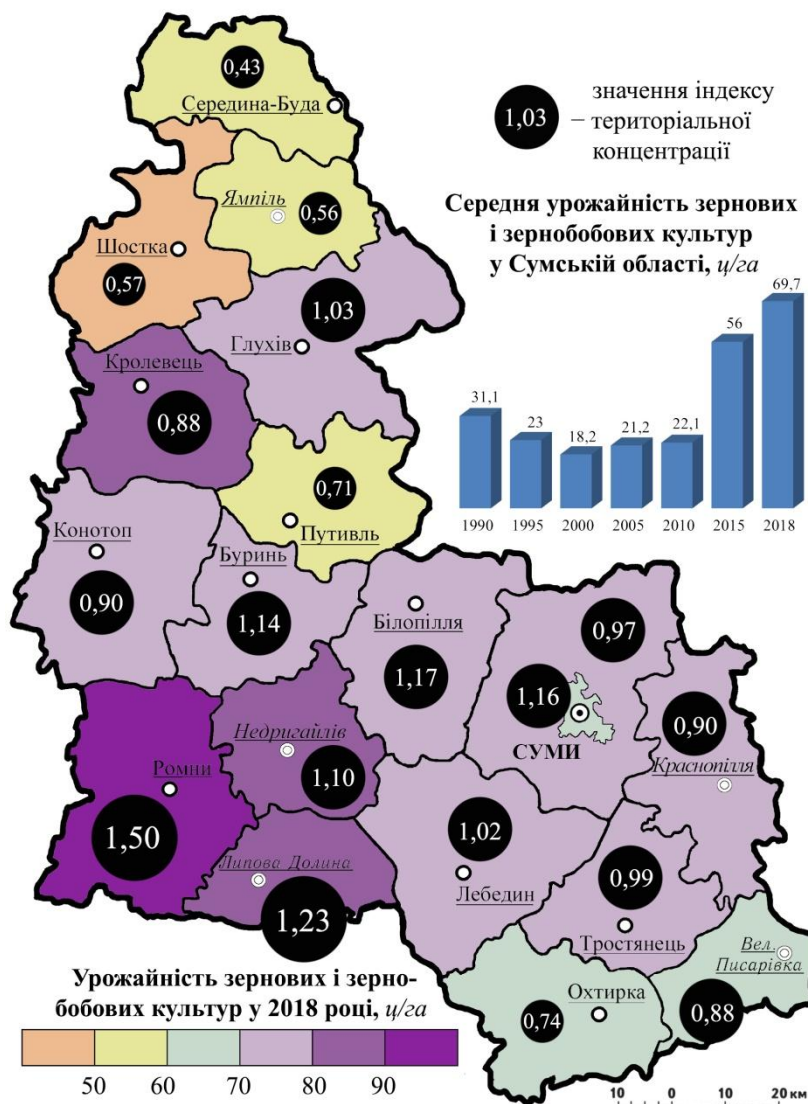

Рис. 1. Індекс територіальної концентрації вирощування сільськогосподарськими підприємствами зернових і зернобобових культур у 2018 р. за адміністративними одиницями Сумської області (розраховано за [1, 8, 9])

Для оцінки географічних відмінностей у обсягах вирощування зернових і зернобобових культур між різними адміністративними одиницями, з урахуванням площі земельних угідь у них, нами було обчислено значення індексу територіальної концентрації¹ валового збору урожаю культур названої групи. Цей індекс показує географічну поляризацію у розвитку/розміщенні певного явища на території області й розраховується за формулою $I_{TK} = \frac{p \cdot S}{s \cdot P}$, де I_{TK} – індекс територіальної концентрації, p – величина явища у певному адміністративному районі; P – величина явища у Сумській області; s – площа сільгоспугідь у районі; S – площа сільгоспугідь області).

Як бачимо (рис. 1), найвищі значення цього індексу характерні для Роменського, Липоводолинського, Білопільського і Буринського районів – 1,2-1,5. Найменше виробництво зернових і зернобобових

культур сільгоспідприємствами характерне для північних районів області – Шосткинського ($I_{TK} = 0,57$), Ямпільського (0,56) і, особливо, Середино-Будського ($I_{TK} = 0,43$).

Провідну роль у зерновому господарстві області відіграє кукурудза. Поляризація вирощування цієї культури за адміністративними одиницями Сумської області є більшою, ніж групи зернових і зернобобових у цілому, – значення I_{TK} коливаються від 0,27 у Ямпільському районі до 1,36 – у Недригайлівському (рис. 2). Так само суттєво відрізняється і урожайність кукурудзи, яка тісно корелює з показниками територіальної концентрації її вирощування. Після Недригайлівського району, найбільша територіальна концентрація вирощування кукурудзи сільгоспідприємствами характерна для Роменського ($I_{TK} = 1,33$), Буринського (1,32) та Липоводолинського ($I_{TK} = 1,20$) районів.

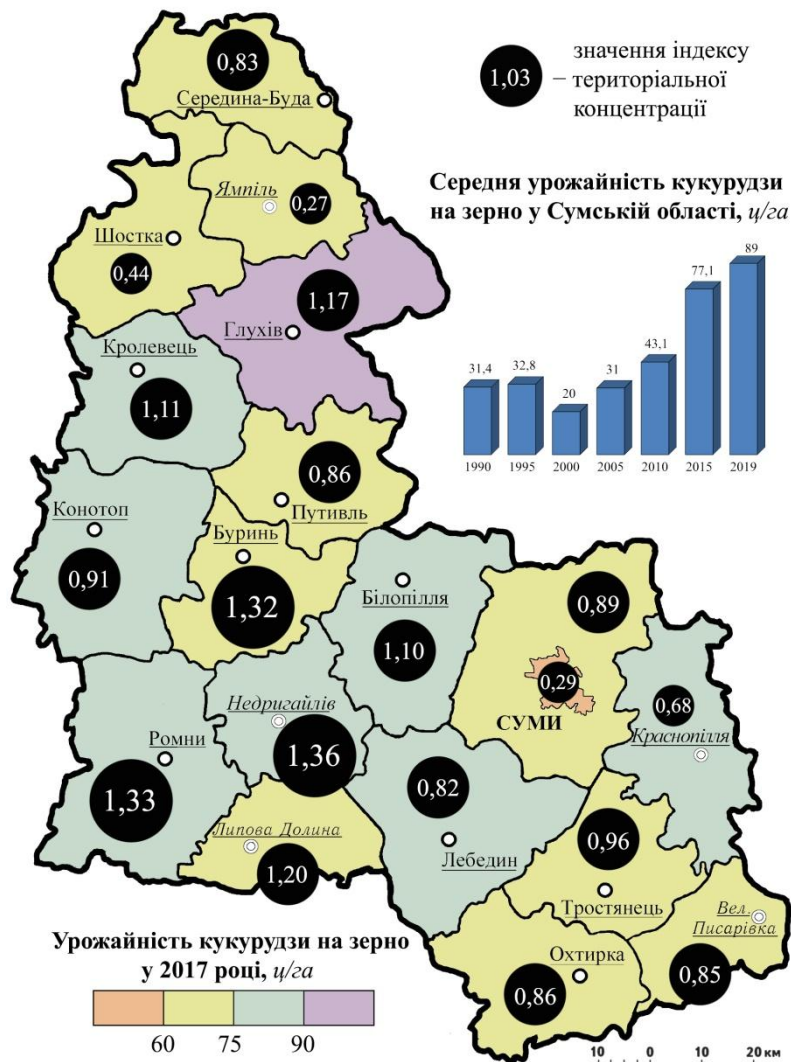

Рис. 2. Індекс територіальної концентрації вирощування сільськогосподарськими підприємствами кукурудзи на зерно у 2017 р. за адміністративними одиницями Сумської області (розраховано за [9])

¹Значення індексу менше 1,0 свідчить про низьку концентрацію того чи іншого явища у певній адміністративній одиниці, якщо ж показник вище одиниці, можна говорити про високу, яка перевищує середньообласний рівень, його зосередженість тут (спеціалізацію певної адміністративної одиниці).

За показниками валового збору, основні райони виробництва кукурудзи – Роменський, Глухівський і Білопільський (у 2006 р. такими були Охтирський, Великописарівський і Роменський, тобто південні лісостепові райони області). Урожай кукурудзи на зерно в цих районах у 2017 р. становив 272,1 тис. т, 196,6 тис. т і 188,4 тис. т відповідно. Посівні площі під кукурудзу найбільшими були у Роменському, Білопільському і Буринському районах (35,1 тис. га, 24,6 тис. га і 24,4 тис. га відповідно). Однак у останньому урожайність цієї культури склала 71,2 ц/га, при середньообласному показнику 75,7 ц/га. Найвищою ж урожайність кукурудзи на зерно в 2017 р. була у Глухівському районі, де вона перевищила 90 ц/га.

За підсумками 2018 р., середня урожайність кукурудзи на зерно у Сумській області зросла на 19,1%

порівняно із попереднім роком – до 89,0 ц/га. Причому у сільськогосподарських підприємствах це зростання склало 19,4% (90,4 ц/га), а у господарствах населення – 4,1% (урожайність кукурудзи на зерно у господарствах цієї категорії була значно меншою – 58,6 ц/га).

За показниками вирощування озимої пшениці виділяються Сумський, Глухівський і Білопільський райони (у кожному під посіви цієї культури відводиться понад 15 тис. га). Для цих же районів, а також для Тростянецького характерні і найвищі значення I_{TK} вирощування озимої пшениці сільгоспідприємствами (рис. 3): Глухівський ($I_{TK} = 1,57$), Сумський ($I_{TK} = 1,26$), Тростянецький ($I_{TK} = 1,21$), Білопільський ($I_{TK} = 1,17$).

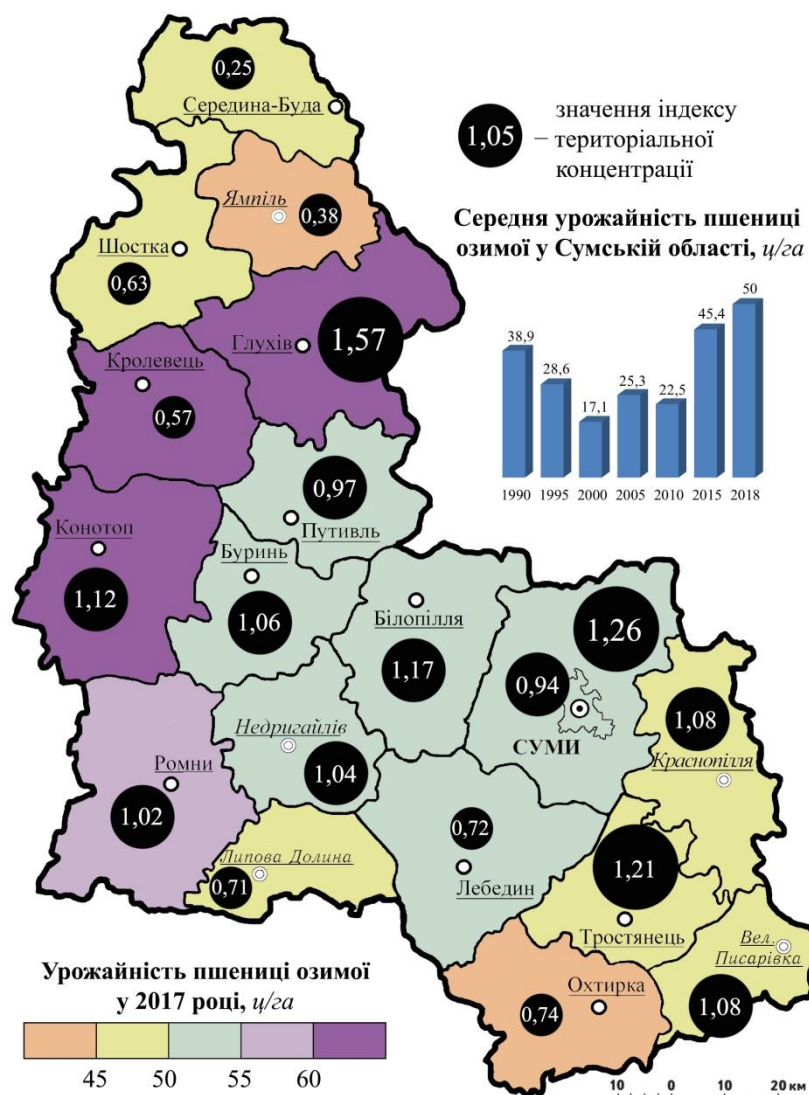

Рис. 3. Індекс територіальної концентрації вирощування сільськогосподарськими підприємствами озимої пшениці у 2017 р. за адміністративними одиницями Сумської області (розраховано за [1, 8, 9])

Територіальна концентрація вирощування озимої пшениці має ще більші відмінності у розрізі адміністративних одиниць, порівняно з вирощуванням кукурудзи на зерно. Значення I_{TK} коливаються від

0,25 у Середино-Будському районі до 1,57 – у Глухівському. У сільськогосподарських підприємствах Глухівського району, а також Конотопського і Кролевецького у 2017 р. була зафіксована і найвища

урожайність озимої пшениці – 61-62 ц/га (при середньообласному показнику 53,2 ц/га). Натомість найнижчою вона була у Ямпільському (43,7 ц/га) та Охтирському (44,4 ц/га) районах. За підсумками 2018 р., середня урожайність озимої пшениці у Сумській області зменшилася на 2,5 % порівняно із попереднім роком – до 50,0 ц/га. Якщо у сільськогосподарських підприємствах це зменшення склало 3,0% (51,5 ц/га), то у господарствах населення урожайність озимої пшениці навпаки зростає на 11,1%, але все одно була меншою – лише 40,0 ц/га.

У Сумському, Глухівському і Білопільському районах найбільшими є й посівні площі ярої пшениці. Шосткинський, Конотопський і Ямпільський райони вирізняються за посівами та виробництвом

озимого жита, що визначається особливостями ґрунтових і кліматичних умов північних районів області. Значний збір озимого жита характерний також для Кролевецького і Середино-Будського районів. Основними районами вирощування ярого ячменю є Сумський, Конотопський і Глухівський – у кожному з них за підсумками 2017 р. зібрано понад 75 тис. т цієї культури. Шосткинський, Путивльський і Глухівський райони виділяються за виробництвом вівса. Щодо останнього, то варто відзначити, що посіви вівса географічно розміщені досить нерівномірно, а сільськогосподарські підприємства Великописарівського району і Сумської міської ОТГ² узагалі не займаються вирощуванням цієї культури (рис. 4).

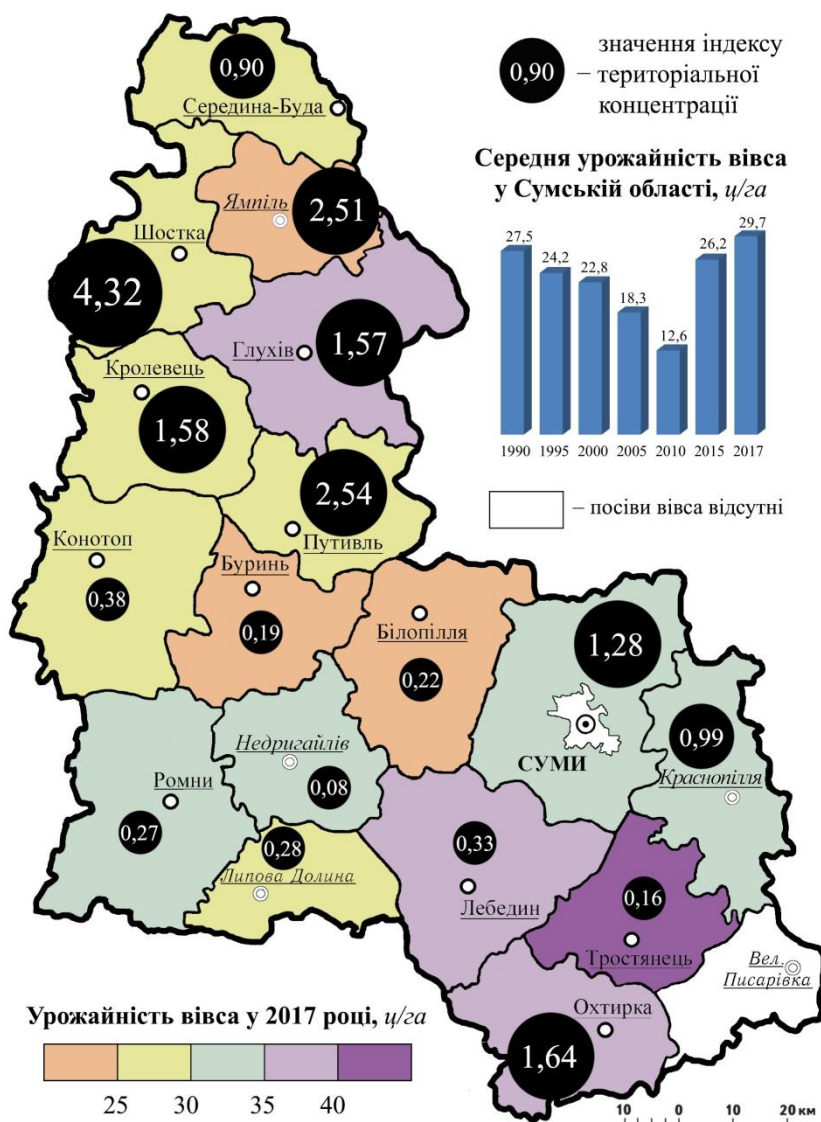

Рис. 4. Індекс територіальної концентрації вирощування сільськогосподарськими підприємствами вівса у 2017 р. за адміністративними одиницями Сумської області (розраховано за [9])

² У 2019 р. було створено Сумську міську об'єднану територіальну громаду, до якої увійшли м. Суми і населені пункти Піщанської сільської ради (села Піщане, Верхнє Піщане, Житєйське, Загірське, Кириаківщина і Трохименкове)

Як бачимо з рис. 4, значення I_{TK} вирощування вівса сільгоспідприємствами коливаються від 0,08 у Недригайлівському районі до 4,32 – у Шосткинському. Інакше кажучи, найбільш поляризовані адміністративно-територіальні одиниці Сумської області відрізняються за цим показником більше, ніж у 50 разів. Крім Шосткинського, високими значеннями I_{TK} вирощування вівса вирізняються Путивльський ($I_{TK} = 2,54$), Ямпільський ($I_{TK} = 2,51$), Охтирський ($I_{TK} = 1,64$), Глухівський та Кролевецький ($I_{TK} = 1,57-1,58$) райони. Разом з тим, найвища урожайність цієї культури була у Тростянецькому районі – 43,2 ц/га, хоча значення I_{TK} вирощування вівса тут було лише 0,16. Натомість у найбільш «вівсяному» Шосткинському районі урожайність складала 29,8 ц/га, що було на рівні середньої для області – 29,6 ц/га.

Гречку вирощують у всіх адміністративних одиницях Сумської області (за винятком Сумської міської ОТГ), однак найбільшим валовий збір цієї культури є у сільгоспідприємствах Липоводолинського,

Сумського і Краснопілляського районів – понад 20 тис. ц у кожному. Великими є посівні площі, відведені під урожай гречки у Шосткинському районі, однак урожайність її тут менша – лише 9,2 ц/га. За значеннями I_{TK} вирощування гречки (рис. 5) «найкращий» і «найгірший» райони відрізняються більше, ніж у 30 разів.

Вирощування цієї культури зосереджене, передусім, на землях Липоводолинського району ($I_{TK} = 4,05$), а також Шосткинського ($I_{TK} = 2,01$), Краснопілляського ($I_{TK} = 1,99$), Охтирського ($I_{TK} = 1,35$) та Сумського ($I_{TK} = 1,49$) районів. Менше всього гречку вирощують у Кролевецькому ($I_{TK} = 0,13$), Путивльському ($I_{TK} = 0,18$), Середино-Будському та Тростянецькому ($I_{TK} = 0,20-0,22$) районах. У цих же районах, зокрема у Путивльському, і найменша урожайність гречки – лише 3,2 ц/га, при середньообласному показнику 11,5 ц/га. Найвища урожайність гречки була отримана у Липоводолинському і Недригайлівському районах – 20,2 і 15,4 ц/га відповідно.

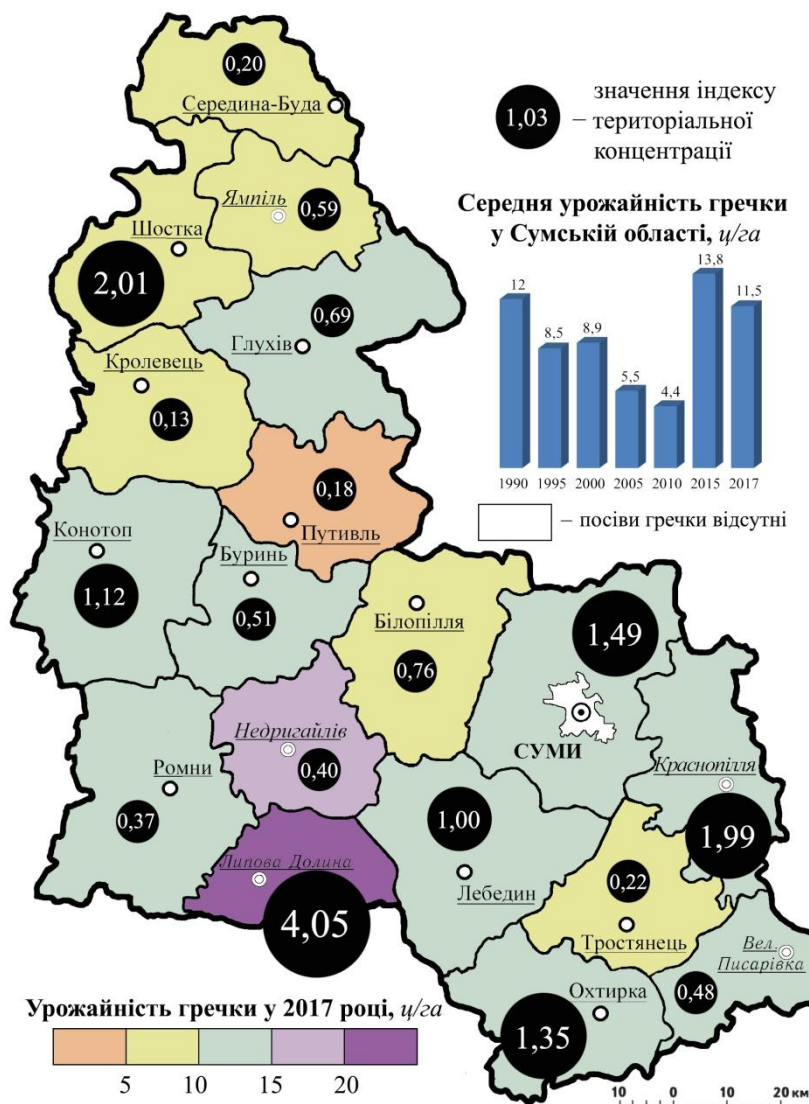

Рис. 5. Територіальна концентрація вирощування сільськогосподарськими підприємствами гречки у 2017 р. за адміністративними одиницями Сумської області (розраховано за [9])

Вирощування сільськогосподарськими підприємствами власне зернобобових культур (горох, боби, люпин, квасоля; без зернових та сої) також представлене практично у всіх адміністративно-територіальних одиницях Сумської області, окрім Путивльського району та сільських населених пунктів Сумської міської ОТГ (рис. 6). За вагомих збором зернобобових культур виділяються Глухівський, Ро-

менський і Шосткинський райони. У двох останніх урожай цієї групи сільгоспкультур у 2017 р. становив близько 50 тис. ц, а у Шосткинському районі їх було зібрано майже 90 тис. ц. Хоча у Шосткинському районі урожайність зернобобових також була далеко не найвищою – 20,7 ц/га, тоді як середньообласний показник склав 29,3 ц/га.

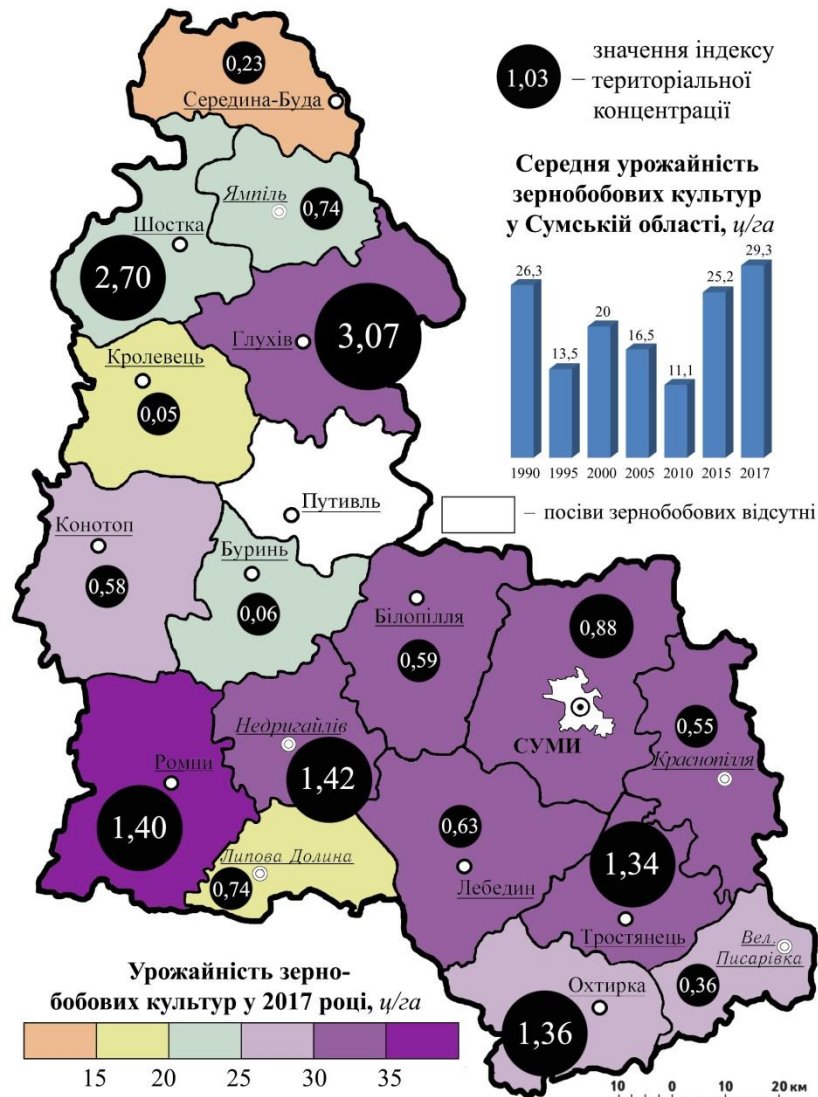

Рис. 6. Територіальна концентрація вирощування сільськогосподарськими підприємствами зернобобових культур у 2017 р. за адміністративними одиницями Сумської області (розраховано за [1, 8, 9])

Найменша урожайність зернобобових культур у сільгосп підприємствах – лише 9,8 ц/га зафіксована в Середино-Будському районі, а найвища – 39,4 ц/га, – у Роменському. Високою (30-35 ц/га) урожайність зернобобових є у Лебединському, Тростянецькому, Краснопільському, Білопільському, Недригайлівському, Сумському і Глухівському районах. Найбільше виробництво культур цієї групи сконцентроване у сільськогосподарських підприємствах Глухівського району ($I_{TK} = 3,07$), а також Шосткинського ($I_{TK} = 2,70$), Роменського ($I_{TK} = 1,40$) та Недригайлівського ($I_{TK} = 1,42$) районів. Відтак, «найкращий» і «найгірший» район Сумської області за індексом територіа-

льної концентрації вирощування зернобобових культур і їх урожайністю відрізняються у 61,4 і 4 рази відповідно.

Висновки. Рослинництво є головною галуззю сільського господарства регіону. За підсумками 2018 р. вирощено 44701 тис. ц зернових та зернобобових культур, у т.ч. 32733,9 тис. ц кукурудзи на зерно, 9069 тис. ц пшениці, 1851,7 тис. ц ячменю.

Загальна посівна площа в Сумській області у 2014 р. складала 1086,3 тис. га, у 2016 р. вона зросла до 1114,9 тис. га, а у 2018 р. ще на 44,8 тис. га – до 1159,7 тис. га, основна частина яких – 641,6 тис. га використовується під посіви зернових та зернобобо-

вих культур (з них на власне зернобобові припадає лише 15,3 тис. га). Із 2000 по 2018 роки посівна площа змінювалася непропорційно для різних груп культур. Так, за вказаний час, площі, відведені під посіви зернових і зернобобових, зросли на 93,1 тис. га (з 548,5 до 647,3 тис. га). Основну частину у їх складі починає займати кукурудза на зерно – 368,1 (57,4 % площ, відведених під посіви зернових і зернобобових культур), хоча пріоритетним для Сумщини в рослинництві завжди було вирощування озимої пшениці, під урожай якої у 2016 р. було відведено 218,6 тис. га, а у 2018 р. – лише 181,6 тис. га.

У сучасних умовах на зернові та зернобобові культури припадає 55,3 % загальної площі посівів у Сумській області. Якщо порівняти цю частку з аналогічною, але станом на 1990 рік, то тоді на зернові та зернобобові культури припадало 44,7 %. Це свідчить про те, що посівні площі, зайняті під зернові й зернобобові культури, стрімко збільшилась. Відтак у районах, що раніше спеціалізувалися на бурякоцукровому виробництві й картоплярстві, сьогодні замість цукрових буряків та картоплі ми спостерігаємо переважання посівів фуражного та продовольчого зерна і олійних культур.

Список використаних джерел:

1. Виробництво культур зернових і зернобобових у підприємствах Сумської області по містах обласного значення та районах у 2018 році. URL: <http://sumy.ukrstat.gov.ua/?menu=935&level=3> (дата звернення: 29.07.2019 р.)
2. Гудзенко П.А. Сумська область: географічний нарис. К.: Рад. школа, 1958. 121 с.
3. Голиков А.П., Панасенко Л.Г., Сонько С.П., Шульженко Л.С. Сумская область (экономико-географическая характеристика) // Экономическая география. 1987. Вып. 39. С. 107-121.
4. Леонтьева Г.Г. Економічна і соціальна географія Сумської області: навч. посібник. Вид. 2. Суми: РВВ СДПУ ім. А.С.Макаренка, 1999. 88 с.
5. Леонтьева Г.Г., Корнус А.О. Географія Сумської області: населення і господарство: навч. посібник. Суми: СумДПУ, 2006. 72 с.
6. Корнус А.О. Структура рослинництва та її відповідність природним передумовам як чинник сталого розвитку агровиробництва (на прикладі Сумської області). Фінансово-облікове забезпечення сталого розвитку аграрного сектора України: колективна монографія / за заг. ред. Л.І. Катан та Н.І. Демчук. Дніпро: Пороги, 2017. Розділ 2, глава 2.4. С. 163–173.
7. Корнус А.О. Географічна оцінка родючості ґрунтів Сумської області // Наукові записки СумДПУ ім. А.С.Макаренка. Географічні науки. Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2013. Вип. 4. С. 35-38.
8. Рослинництво у Сумській області (1995-2018 рр.). URL: <http://sumy.ukrstat.gov.ua/?menu=175&level=3> (дата звернення: 28.07.2019 р.)
9. Рослинництво Сумщини у 2017 році: Статистичний збірник / За ред. В.В. Куніциної; Сумське обласне управління статистики. Суми, 2019. 170 с.

References:

1. Vyrobnystvo kultur zernovykh i zernobobovykh u pidpriemstvakh Sumskoi oblasti po mistakh oblasnoho znachennya ta rayonakh u 2018 rotsi [Production of crops of cereals and legumes in enterprises of Sumy region by cities of regional importance and districts in 2018]. (n.d.). <http://sumy.ukrstat.gov.ua>. Retrieved from <http://sumy.ukrstat.gov.ua/?menu=935&level=3> [in Ukrainian].
2. Hudzenko, P.A. (1958). *Sumska oblast: geografichnyi narys* [Sumy region: a geographical sketch]. K.: Radyanska shkola, 121 [in Ukrainian].
3. Golikov, A.P., Panasenko, L.G., Sonko, S.P., & Shulzhenko, L.S. (1987). Sumskaya oblast (ekonomiko-geograficheskaya kharakteristika) [Sumy region (economic and geographical characteristic)]. *Ekonomicheskaya geografiya – Economical geography*, 39, 107-121 [in Ukrainian].
4. Leontieva, H.H. (1999). *Ekonomichna i sotsialna geografira Sumskoi oblasti* [Economic and social geography of Sumy region]. Sumy: SDPI im. A.S. Makarenka, 87 [in Ukrainian].
5. Leontieva H.H., & Kornus A.O. (2006). *Geografiya Sumskoi oblasti: naseleennya i hospodarstvo* [Geography of Sumy region: population and economy]. Sumy: SumDPU imeni A.S. Makarenka, 72. [in Ukrainian].
6. Kornus, A.O. (2017). *Struktura roslynnytstva ta yii vidpovidnist pryrodnym peredumovam yak chynnyk staloho rozvytku agrovyrobnytstva (na prykladi Sumskoi oblasti)* [The structure of crop production and its compliance with natural conditions as a factor of sustainable development of agricultural production (on the example of Sumy region)]. *Finansovo-oblikove zabezpechennia staloho rozvytku ahrarnoho sektora Ukrainy: za zah. red. L.I. Katan ta N.I. Demchuk*. Dnipro: Porohy, Rozdil 2, hlava 2.4, 163-173. [in Ukrainian].
7. Kornus, A.O. (2013). *Geografichna otsinka rodyuchosti gruntiv Sumskoi oblasti* [Geographic assessment of soil fertility in Sumy region]. *Naukovi zapysky SumDPU imeni A.S. Makarenka. Geografichni nauky – Scientific Notes of Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko. Geographical Sciences*, 4, 35-38 [in Ukrainian].
8. Roslynnytstvo u Sumskiy oblasti (1995-2018 rr.) [Crop production in Sumy region (1995-2018)] (n.d.). <http://sumy.ukrstat.gov.ua>. Retrieved from <http://sumy.ukrstat.gov.ua/?menu=175&level=3> [in Ukrainian].
9. Kunitsyna, V.V. (2019). *Roslynnytstvo Sumshchyny u 2017 rotsi: Statystychnyi zbirnyk* [Sumy Region Crops in 2017: Statistical Compilation]. Sumske oblasne upravlinnya statystyky. Sumy, 170 [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 07.10.2019 р.

About the authors:

Anatolii Kornus – PhD (Geography), Associate Professor of the Department of General and Regional Geography, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Romenska st., 87, Sumy, 40002, Ukraine, a_kornus@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-5924-7812>

Olesia Kornus – PhD (Geography), Associate Professor, Head of the Department of General and Regional Geography, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Romenska st., 87, Sumy, 40002, Ukraine, olesyakornus@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7469-7291>

Sergii Siutkin – PhD (Geography), Associate Professor of the Department of General and Regional Geography, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Romenska st., 87, Sumy, 40002, Ukraine, siutkin-sergiy@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-0871-0993>

Olena Danylchenko – PhD (Geography), Senior Lecturer of the Department of General and Regional Geography, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Romenska st., 87, Sumy, 40002, Ukraine, olena_danylchenko@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-2881-843X>

Об авторах:

Анатолій Корнус – кандидат географічних наук, доцент кафедри загальної та регіональної географії, Сумської державної педагогічної університету імені А.С. Макаренка, Україна, a_kornus@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-5924-7812>

Олеся Корнус – кандидат географічних наук, доцент, завідувача кафедрою загальної та регіональної географії, Сумської державної педагогічної університету імені А.С. Макаренка, Україна, olesyakornus@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7469-7291>

Сергей Сюткин – кандидат географічних наук, доцент кафедри загальної та регіональної географії, Сумської державної педагогічної університету імені А.С. Макаренка, Україна, siutkin-sergiy@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-0871-0993>

Елена Данильченко – кандидат географічних наук, старший преподаватель кафедри загальної та регіональної географії, Сумської державної педагогічної університету імені А.С. Макаренка, Україна, olena_danylchenko@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-2881-843X>

УДК 911.3

DOI: 10.26565/2076-1333-2019-27-08

Ганна Кучерява

к. геогр. н., доцент кафедри історії України і туризму
e-mail: annakucheryava12@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1742-0605>

Тетяна Козак

магістрант кафедри історії України і туризму
e-mail: super_koshak@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3333-6443>
Київський національний лінгвістичний університет,
вул. Велика Васильківська, 73, м. Київ, 03680, Україна

РОЗВИТОК ТУРИЗМУ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Стаття присвячена аналізу розвитку туризму у Великій Британії. Зазначено, що конкурентною перевагою країни на ринку туристичних послуг є її фізико-географічне та економіко-географічне положення. Країна володіє потужним природно-рекреаційним та історико-культурним потенціалом, має сучасну індустрію гостинності, розгалужену транспортну мережу. До головних видів туризму у Великій Британії належать культурно-пізнавальний, діловий, освітній, подієвий, спортивний, ностальгічний та сільський. В країні розроблений туристичний бренд. Його просуванням на міжнародній туристичній арені займається національне агентство з розвитку туризму «Visit Britain».

Визначено, що за показниками туристичних прибуттів Велика Британія посідає шосте місце серед країн Європейського туристичного регіону. Проаналізовано динаміку прибуттів туристів до країни за період 2006-2018 рр. Встановлено, що з 2012 р. спостерігається поступове збільшення кількості іноземних туристів, виключенням є 2018 р. У цілому виїзний туризм в країні переважає над в'їзним.

Встановлено, що основними споживачами британського туристичного продукту є туристи з США та країн Західної Європи. Найчастіше країну відвідують працездатні особи у віці 25-34 років. За метою поїздки до Великої Британії переважають тури вихідного дня. Найпопулярнішим туристичним центром країни залишається Лондон, його відвідують більш ніж половина туристів, які прибувають до Великої Британії. Популярними туристичними центрами є також Лотіан, Великий Манчестер, Західний Мідленд та Кент.

Зазначено, що в країні формуються нові політичні умови, викликані ініціюванням її виходу з Європейського Союзу. Це матиме як виклики, так і нові можливості для туристичної галузі.

Виконано SWOT-аналіз туристичної сфери Великої Британії. Встановлені проблеми і перспективи розвитку туризму в країні з урахуванням сучасного її соціально-економічного та геополітичного становища. Пріоритетними завданнями є просування Великої Британії як туристичного напрямку, підвищення продуктивності та зростання доходів від туризму, створення нових робочих місць та збільшення рівня доходів осіб, зайнятих у туристичному секторі.

Ключові слова: туризм, туристичний бренд, ринок туристичних послуг, конкурентні переваги, види туризму, туристичні прибуття, туристичні центри, структура туристичного потоку, перспективи розвитку туризму.

Анна Кучерява, Татьяна Козак. РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА В ВЕЛИКОБРИТАНИИ: ОСОБЕННОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Статья посвящена анализу развития туризма в Великобритании. Отмечено, что конкурентным преимуществом страны на рынке туристических услуг является её физико-географическое и экономико-географическое положение. Великобритания обладает мощным природно-рекреационным и историко-культурным потенциалом, а также имеет современную индустрию гостеприимства и разветвленную транспортную сеть. Основными видами туризма в Великобритании являются культурно-познавательный, деловой, образовательный, событийный, спортивный, ностальгический, сельский. Страна имеет туристический бренд. Его продвижением на международной туристической арене занимается национальное агентство по развитию туризма «Visit Britain».

Выявлено, что по количеству туристов, въезжающих в страну, Великобритания занимает шестое место среди стран Европейского туристического региона. Проанализирована динамика потока иностранных туристов, посетивших страну за период 2006-2018 гг. Определено, что с 2012 года наблюдается постепенное увеличение числа иностранных туристов, исключением является только 2018 год. В целом выездной туризм в стране преобладает над въездным.

Установлено, что основными потребителями британского туристического продукта являются туристы из США и стран Западной Европы. Чаще всего страну посещают туристы в возрасте 25-34 года. По целям поездок в Великобританию преобладают туры выходного дня. Самым популярным туристическим центром страны остаётся Лондон. Столицу посещают более половины туристов, въезжающих в страну. Также популярными туристическими центрами являются Лотиан, Большой Манчестер, Западный Мидленд и графство Кент.

Отмечено, что в стране формируются новые политические условия, вызванные инициированием выхода Великобритании из Европейского Союза. Это приведет как к вызовам, так и даст новые возможности для туристической отрасли страны.

Выполнен SWOT-анализ туристической сферы Великобритании. Выявлены проблемы и перспективы развития туризма в стране с учётом её нынешнего социально-экономического и геополитического положения. Приоритетными задачами являются продвижение Великобритании как туристического направления, повышение производительности и рост доходов от туризма, создание новых рабочих мест и увеличение уровня доходов лиц, занятых в туристическом секторе.

Ключевые слова: туризм, туристический бренд, рынок туристических услуг, конкурентные преимущества, виды туризма, туристические прибытия, туристические центры, структура туристического потока, перспективы развития туризма.

Hanna Kucheriava, Tatiana Kozak. THE DEVELOPMENT OF TOURISM IN GREAT BRITAIN: PECULIARITIES AND PROSPECTS

This paper analyzes tourism development in Great Britain. It is noted that the competitive advantage of the country in the market of tourist services is its physical, geographical as well as economic and geographical position. The country has a strong natural, recreational, historical and cultural potential, a modern hospitality industry and a vast transport network. Cultural, business, educational, event, sport, nostalgic and rural tourism are the main types of tourism in Great Britain. A tourism brand is designed in the country. The National Visit Britain Tourism Development Agency deals with its promotion internationally.

It is estimated that according to global tourist arrivals figures Great Britain ranks 6th among the countries of the European tourist region. The dynamics of tourist arrivals to the country for the period of 2006-2018 is analyzed. It is determined that there has been a gradual increase in the quantity of foreign tourism since 2012, except for the year of 2018. In general, outbound tourism outweighs the inbound one in the country.

It is established that the main consumers of the British tourist product are tourists from the US and Western Europe. Most often the country is visited by working people aged 25-34. Weekend tours are predominant in terms of the purpose of travelling to Great Britain. London is the most popular tourist centre of the country. Half the number of tourists coming to Great Britain visits it. Lothian, Greater Manchester, West Midland and Kent are also popular tourist centres.

It is stated that new political conditions are being created in the country caused by the initiation of its withdrawal from the EU. This will bring about both new challenges and new opportunities for the tourism sphere.

A SWOT analysis of the UK tourism industry was carried out. The problems and prospects of tourism development in the territory of the country have been identified taking into account its current social and economic and geopolitical situation. The priority tasks are to promote Great Britain as a tourism destination, to increase tourism productivity and revenue, to create new jobs and to increase the income level of people employed in the tourism sector.

Keywords: tourism, tourism brand, tourist services market, competitive advantages, types of tourism, tourist arrivals, tourism centres, structure of tourism flow, prospects for tourism development.

Постановка проблеми. Світовий туризм за останні роки сформувався у глобальний бізнес, що за темпами росту навіть випереджає сферу цифрових технологій. На регіональних ринках туристичних послуг спостерігаються суттєві зміни, пов'язані з трансформацією туристичних потреб та смаків туристів.

Однією з найпопулярніших серед туристів країн Європи є Велика Британія, зокрема Лондон входить до п'ятірки найбільш відвідуваних міст світу. Туризм у Великій Британії є однією з найважливіших експортних галузей, а його внесок у ВВП країни становить майже 11%. Туризм забезпечує близько 10% робочих місць в країні.

Будучи країною зародження туризму як форми культурного дозвілля, Велика Британія на світовому ринку туристичних послуг належить до країн, які приймають значні туристичні потоки з-за кордону. Успіх туризму сприяє економічному та соціальному добробуту країни. Головний інтерес для більшості туристів представляють історико-культурні та архітектурні об'єкти, зокрема пам'ятки давньоримської епохи, середньовічні замки, музеї. Крім цього, значною популярністю серед як іноземних, так і внутрішніх туристів користуються національні парки, найбільші з яких розташовані в Шотландії, Уельсі та в Північній Англії.

Сьогодні Велика Британія знаходиться на шляху соціально-економічних та геополітичних змін, що неодмінно позначається на розвитку туризму. У зв'язку з цим постає потреба дослідження сучасного стану та перспектив розвитку туристичної сфери країни.

Аналіз попередніх досліджень. Дослідженню особливостей формування і розвитку туризму та індустрії гостинності у Великій Британії присвячені роботи багатьох закордонних науковців. Зокрема, J. Greenwood, A. Williams, G. Shaw у праці [10] розкрили особливості політики у сфері туризму на прикладі Корнуоллу – графства на південному заході Англії.

У дослідженнях К. Janson [12, 13] розглянуто значення туризму як фактору росту економіки Великої Британії та особливості політики пост-брекситського туризму. Представлено ідеї стосовно того, як туристична політика Великої Британії може змінитися в умовах «Brexit», зокрема К. Janson вказує на необхідність внесення змін до Положення про туристичні подорожі, важливість розробки нової авіаційної стратегії, перегляду паспортного контролю тощо.

Слід підкреслити, що важливе значення у Великій Британії має так званий ностальгічний туризм, оскільки вихідці з країни або їхні нащадки проживають у багатьох країнах світу, передусім у США та країнах Британської Співдружності націй. Саме вони становлять значну частку в'їзних туристів. Дослідженню впливу ностальгічного туризму на економіку Великої Британії присвячена робота А. Logan [14].

Parker A. у роботі [16] аналізує перспективи розвитку індустрії гостинності Великої Британії та розкриває роль Британської асоціації гостинності.

У роботі N. Foley, C. Rhodes [9] на основі ґрунтовного аналізу статистичних даних представлені головні тенденції в'їзного та виїзного туризму у Великій Британії, охарактеризовано внесок туризму в економіку країни.

Особливості туристичного бізнесу Великої Британії висвітлені у науковій праці Н.Ю. Логинової [2]. У роботі представлено огляд туристського потенціалу країни, розглянуто історію розвитку туризму, основні напрямки в'їзного та виїзного туризму, структуру державного управління галуззю, а також перспективи її розвитку. Особлива увага приділена опису напрямів ділового, спортивного та музичного туризму.

Аналіз організації туризму у Великій Британії, оцінка туристичної політики країни представлена у колективній монографії за редакцією А.Ю. Парфіненка [5]. Управління розвитком туризму у Великій Британії та державне регулювання тури-

стичної галузі країни досліджено Є.А. Фалько та представлено у колективній монографії [7]. Умови розвитку туризму у Великій Британії та головні туристичні центри охарактеризовані у праці М.П. Мальської та ін. [3].

Аналіз попередніх досліджень туристичної галузі Великої Британії дозволив встановити, що наразі найбільш дискусійними та проблемними є питання щодо впливу Brexit на формування британсько-європейських відносин, у тому числі у сфері туризму. Зокрема, цим аспектам присвячені роботи [1, 8, 13, 17]. Дослідники аналізують наслідки, які очікуються від виходу Великої Британії з Європейського Союзу на британський в'їзний, в'їзний та внутрішній туризм. На думку науковців, занепокоєння викликають можливі обмеження в пересуванні та безпеці туристів, потенційний дефіцит персоналу в індустрії гостинності, що може вплинути на якість послуг, скорочення доступу до програм та фінансування ЄС тощо.

Іншим дискусійним питанням є дослідження Світового досвіду створення національних брендів, у т. ч. Великої Британії. Окремі аспекти цієї проблеми висвітлені у роботі Г.Г. Полішко [6].

Інформаційну базу дослідження становлять статистичні та аналітичні матеріали Всесвітньої туристичної організації [19], дані британського національного агентства з розвитку туризму «Visit Britain» [18], управління національної статистики Великої Британії [15].

Метою написання статті є аналіз сучасного стану розвитку туризму у Великій Британії як найважливішого європейського туристичного напрямку в умовах сучасних соціально-економічних та геополітичних перетворень у країні.

Виклад основного матеріалу. Туризм у Великій Британії, як внутрішній, так і міжнародний, базується на потужному туристсько-рекреаційному потенціалі. Велика Британія традиційно для багатьох туристів є найбажанішим напрямком для подорожування.

До основних передумов розвитку туризму у Великій Британії слід віднести:

- унікальність фізико-географічне положення країни, а саме безпосередня близькість до морського узбережжя будь-якого регіону країни, що сприяє туристичним прибуттям;

- різноманітність та мальовничість британського ландшафту, який характеризується поєднанням гірських районів з численними річками та озерами;

- наявність пам'яток історії й архітектури, що належать до різних епох, пам'ятних історичних місць, музеїв, зокрема художніх, історичних, літературних, пов'язаних із життям відомих письменників, учених, державних і військових діячів;

- на території Великої Британії розташовані культурні і природні об'єкти Світової спадщини ЮНЕСКО загальною кількістю 31 найменування, що становить 2,85% від їх сукупної кількості у світі. Найбільш відвідуваними об'єктами цього списку є мегалітичні пам'ятки Стоунхендж, Ейвбері і прилеглі археологічні об'єкти в Південно-Західній Англії, замки і фортеці короля Едуарда I у королівстві

Гвінед, Вестмінстерський палац, Вестмінстерське абатство і церква святої Маргарити в Лондоні, Старе і Нове місто в Единбурзі, Кентерберійський собор, Абатство Святого Августина і церква Святого Мартіна в Кентербері та ін. Крім цього, в країні є унікальні міста-пам'ятки: Бат, Честер, Кентербері, Оксфорд, Дарем, Йорк і Страдфорд-на-Ейвоні [3, 18]. Це створює значні можливості для пізнавального туризму;

- розвинена туристична інфраструктура, а саме потужний готельно-ресторанний комплекс, розгалужена сучасна транспортна система. Велика Британія характеризується вигідним транзитним положенням, зокрема туристи, які направляються з Канади та США в країни Західної Європи, а також з країн Азії в країни Північної Америки користуються послугами сфери гостинності Лондона, зупиняючись у британській столиці на декілька днів. У Лондон також зазвичай заходять і судна круїзних маршрутів, що пролягають навколо Європи у Балтійському і Північному морях, а також в Атлантичному океані;

- наявність у країні світових фінансових і торгових центрів, таких як Лондон, Глазго, Ліверпуль тощо, що створює можливості для розвитку ділового туризму. Ділові поїздки, а саме відвідування виставок і ярмарків, конференцій, симпозіумів складають значну частку перебування іноземних туристів у Великій Британії. Одним із найбільших центрів ділового туризму Європи та світу є Лондон, де щороку проводиться близько 800 виставкових заходів, які відвідують понад 10 млн туристів [18];

- Велика Британія є світовим освітнім центром, університети якої мають майже тисячолітню історію і бездоганну репутацію. Щороку в країну приїжджають близько мільйона іноземних студентів, які бажають отримати якісну освіту в найкращих університетах Оксфорду, Кембриджу, Единбургу. Крім цього, популярними є освітні програми з вивчення англійської мови для дорослих та дітей. Зазначене створює передумови для розвитку освітнього туризму у Великій Британії, як одного з найпопулярніших видів в'їзного туризму;

- різноманітні події культурного та спортивного життя Великої Британії створюють передумови для розвитку подієвого туризму. Серед них найбільш популярними є музичні фестивалі, концерти, спортивні змагання та інші заходи, що проводяться переважно у Лондоні. Суттєво вплинули на формування туристичного іміджу країни Олімпійські ігри, які відбулися у Лондоні у 2012 році [18];

- підтримка туризму на державному рівні. Сферу туризму у Великій Британії очолює Міністерство культури, засобів масової інформації і спорту. Йому підпорядковується британське національне агентство з розвитку туризму «Visit Britain», діяльність якого спрямована для просування Великої Британії як туристичного напрямку в багатьох країнах світу шляхом створення та підтримки туристичних продуктів та здійснення різноманітних маркетингових кампаній. Складовою «Visit Britain» є мережа з понад 70 туристичних представництв у різних країнах світу, що є найперспективнішими ринками для британського туристичного продукту. Іншою

організацією, яка сприяє підвищенню ролі туризму в національній економіці є VisitEngland. Крім цього, у Великій Британії створені регіональні туристичні ради, які відіграють значну роль у державному регулюванні туристичної галузі [5, 7];

- активна промоційна діяльність з популяризації Великої Британії як туристичної дестинації через засоби масової інформації та інтернет-ресурси. Для планування подорожей до країни туристи активно використовують веб-сайт агентства «Visit Britain» www.visitbritain.com, який переведено 21 мовою [18].

У сучасній Великій Британії туризм відіграє ключову роль у розвитку економіки, створенні робо-

чих місць та є джерелом доходів значної кількості місцевого населення. У 2018 році загальний внесок туризму у ВВП країни становив 310,9 млрд дол. США, що складає 10,99% ВВП країни (ВВП країни у 2018 році – 2 828,83 млрд дол. США [4]).

Велика Британія належить до Північного туристичного району Європейського туристичного регіону. У 2018 р. країну відвідали 36,3 млн осіб, що становить 5,1% від загальної кількості в'їзних туристів у Європі. За цим показником Велика Британія у 2018 р. посіла 6 місце серед країн Європейського туристичного регіону (рис. 1).

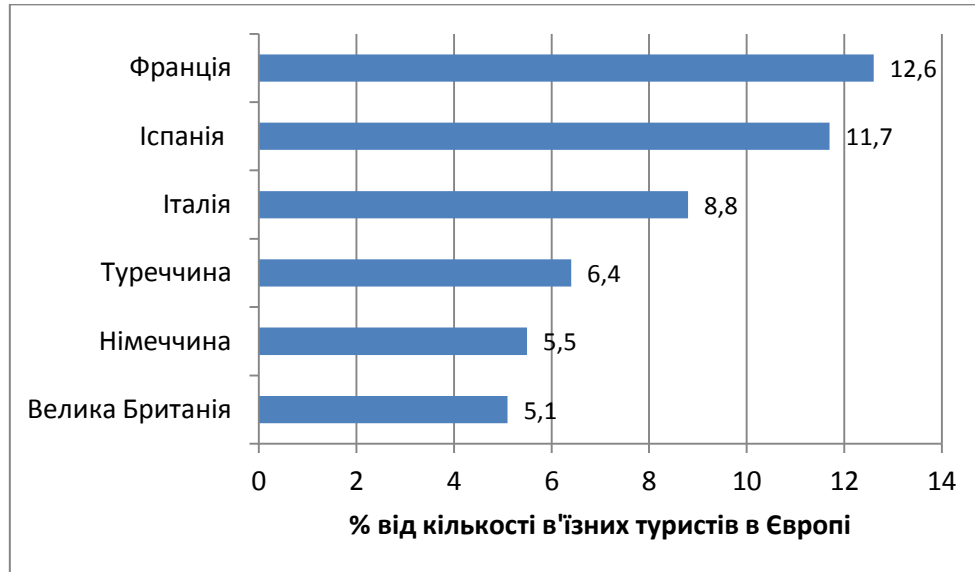

Рис. 1. Місце Великої Британії за показниками в'їзного туризму серед країн Європейського туристичного регіону у 2018 р. (за даними [19])

За досліджуваній період (2006-2018 рр.) можна виділити наступні етапи динаміки туристичних прибуттів у Велику Британію (рис. 2):

- 2006 – 2008 рр.: кількість туристичних прибуттів коливається у межах 30 – 31 млн осіб;

- 2009 – 2012 рр.: значне скорочення кількості туристів, які відвідали Велику Британію у 2009 р. (28,2 млн осіб, що на 6,4% менше показників попереднього року), що викликано наслідками світової фінансової кризи;

- 2013-2017 рр.: збільшення кількості туристів, поштовхом чого стало проведення Олімпійських ігор у Лондоні у 2012 р. Максимальна кількість туристів за цей період спостерігалася у 2017 р. – 37,6 млн осіб, що на 22,1% більше, ніж у 2012 р.;

- 2018 – 2017 р.: скорочення числа туристів на 3,5%.

У 2019 році прогнозується збільшення туристичних прибуттів у Велику Британію до 38,9 млн

осіб, тобто на 2,6 млн осіб у порівнянні із 2018 роком [18].

У 2018 р. кількість британських туристів, які відвідали туристичні дестинації за межами своєї країни становила 71,7 млн осіб, що на 3,4% менше показників 2017 р. (рис. 3). У цілому в країні виїзний туризм майже у 2 рази перевищує в'їзний.

Основні споживачі туристичних послуг на території Великої Британії – жителі європейських країн, частка яких у загальному туристичному попиті становить 71%. Значним споживачем туристичних послуг у країні є також країни Північної Америки (13%). На інші країни припадає 16% споживання туристичних послуг.

Серед іноземців, що приїжджають до Великої Британії, переважають громадяни США, Франції, Німеччини, Ірландії, Іспанії, Нідерландів, а також Австралії, Канади, Нової Зеландії тощо (рис. 4). В останні роки відзначається зростання числа туристів з Японії, а також з країн, що стрімко розвиваються, таких як Китай і Індія.

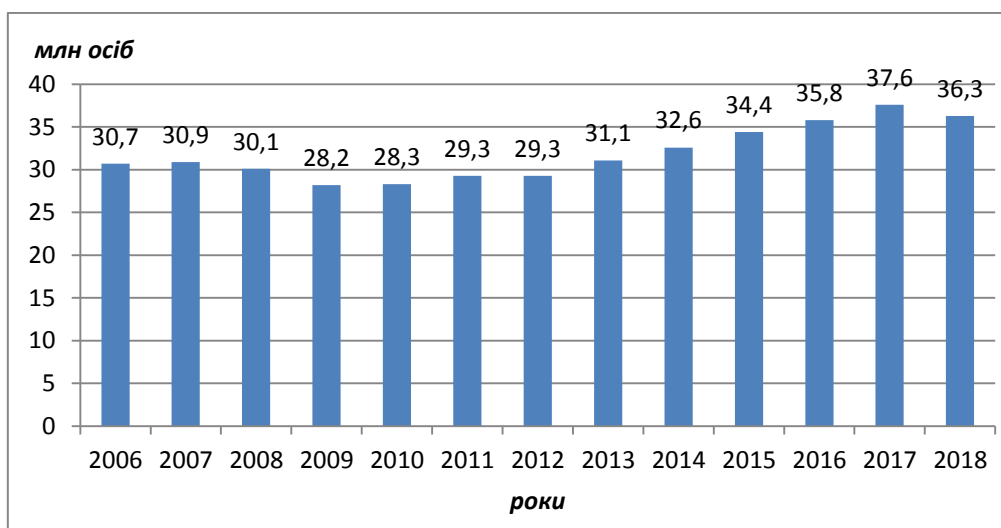

Рис. 2. Динаміка в'їзного туризму Великої Британії за період 2006-2018 рр. (за даними [4, 19])

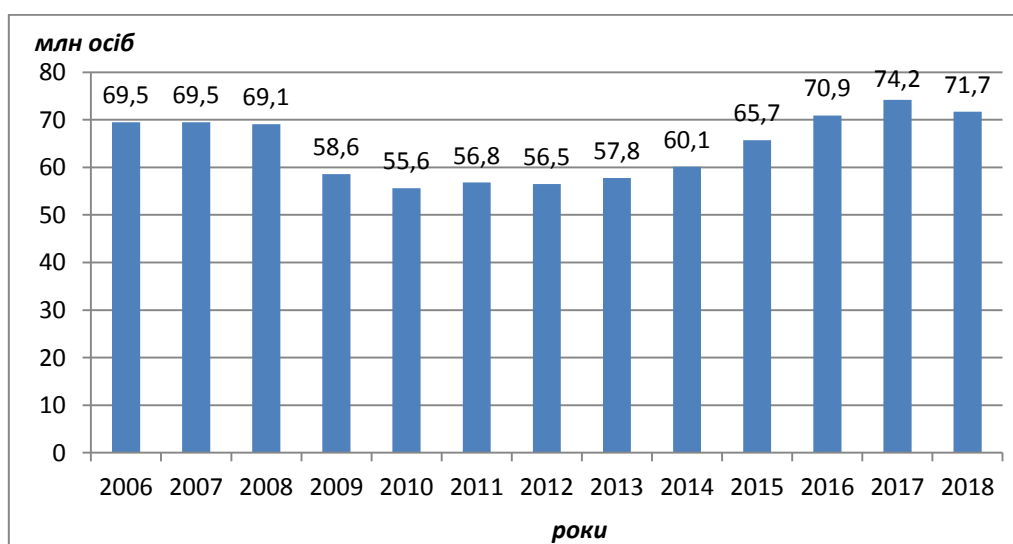

Рис. 3. Динаміка виїзного туризму Великої Британії за період 2006-2018 рр. (за даними [4, 19])

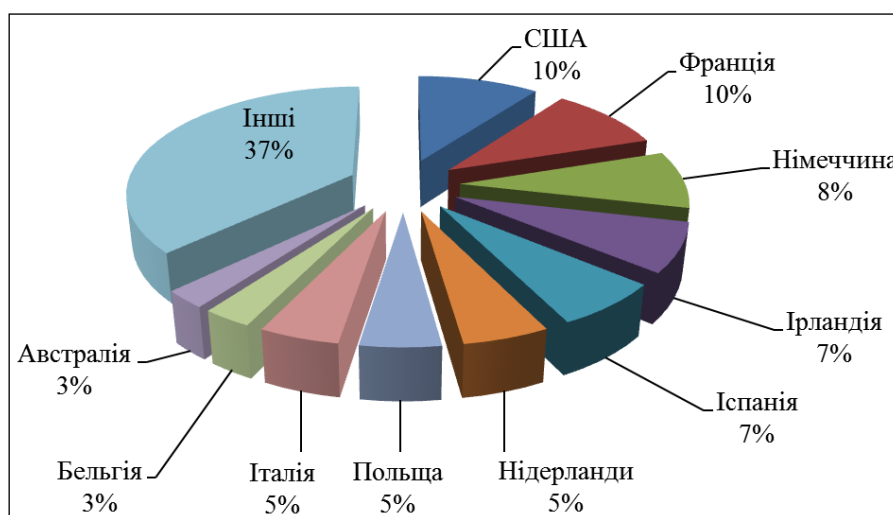

Рис. 4. Географічна структура туристичного потоку до Великої Британії у 2018 р. (за даними [9])

Найбільш відвідуючою країною серед мешканців Великої Британії є Іспанія. У 2018 р. кількість туристичних прибуттів становила 15,6 млн осіб. До найпопулярніших туристичних напрямів серед британців також належать Франція (8,6 млн), Італія (4,3 млн), США (3,5 млн), Ірландія (3,2 млн), Португалія (2,8 млн), Німеччина (2,8 млн), Нідерланди (2,7 млн), Польща (2,5 млн), Греція (2,5 млн).

Найчастіше Велику Британію відвідують особи у віці 25-34 років (23% від загальної кількості туристів) (рис. 5). Це пов'язано із соціально-

економічними аспектами життя в Європі, коли у цьому віці людина уже фінансово спроможна здійснювати подорожі та є достатньо мобільною та не прив'язаною до місця проживання.

Достатньо часто країну відвідують також туристи віком 35-44 років (22%) та 45-54 років (20%), що пояснюється їх мобільністю та соціальною активністю. Значну частку туристів становлять особи у віці 55-64 роки, що пов'язано із вивільненням робочого часу та достатньо високим рівнем життя. Туристи віком 16-24 роки (13%) подорожують зазвичай з родиною або у складі освітніх турів.

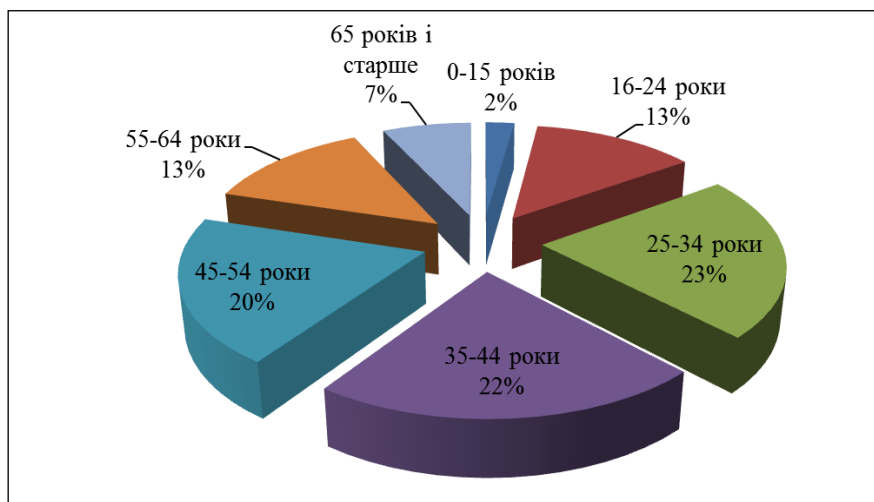

Рис. 5. Вікова сегментація туристичного попиту у Великій Британії у 2018 році (за даними [9])

Аналіз туристичних потоків до Великої Британії (рис. 6) дозволяє визначити головні цілі туристичних прибуттів до країни. Протягом останніх трьох років серед цілей поїздки до Великої Британії домінують тури вихідного дня (15,1 млн осіб, або 39,8% у 2018 році).

Також традиційно одним з основних мотивів відвідування країни залишається відвідування родичів (11,7 млн осіб, або 31% у 2018 році), що

пов'язане з географічною близькістю Великої Британії та інших країн – лідерів у туристичному попиті.

Окремим пунктом виділяється діловий туризм, оскільки у країні зосереджені найбільші світові фінансові та торговельні центри, такі як Лондон, Глазго, Ліверпуль та ін. Частка ділового туризму у 2018 році склала 22,3% від загальної кількості прибуттів, або 8,4 млн осіб.

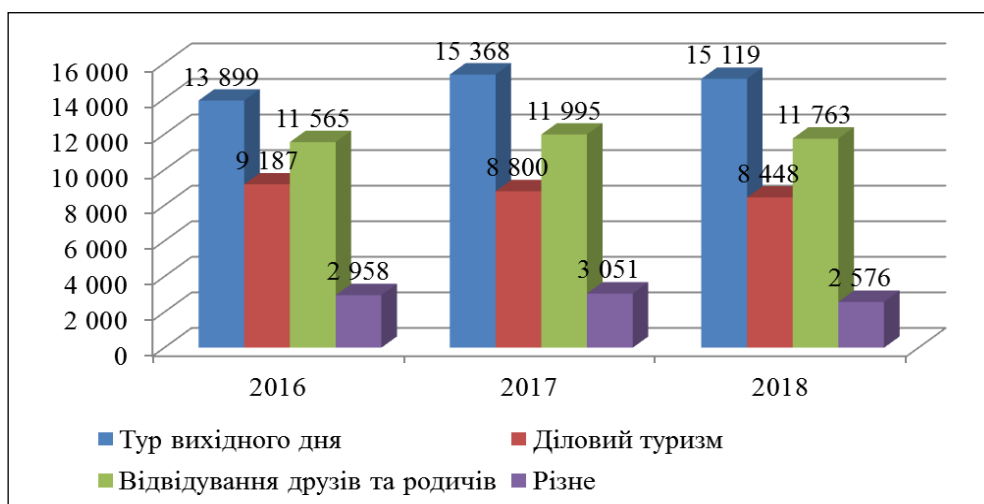

Рис. 6. Цілі відвідування Великої Британії іноземними туристами, млн осіб (за даними [18])

Основні напрями туристичної діяльності у 2018 році включали міський туризм, відвідування найвідоміших туристичних місць, відвідування історичних пам'яток, активний відпочинок і дозвілля, сільський туризм, культурні / музичні / спортивні події, спортивний та екстремальний туризм, освітні тури (рис. 7).

Найчастіше туристи долучаються до міського туризму (55,7%), що включає обіди в ресторанах, шопінг, відвідування пабів, спілкування з місцевими жителями, відвідування парків або садів, відвідування музеїв чи художніх галерей, барів та нічних клубів, салонів краси та спа-зон.

Близько 11,8% відвідувань пов'язані з візитами всесвітньо відомих туристичних місць, відомих пам'ятників / споруд, екскурсій, зоопарків, акваріумів або інших пам'яток дикої природи, участю у літературних, музичних, телевізійних, кіно-фестивалях. Окремо виділяється відвідування

історичних пам'яток (10,6%) – замків чи історичних будівель, культових споруд тощо.

Щороку 8,7% туристів займаються різними видами активного відпочинку і дозвілля. Таких туристів цікавлять прогулянки в сільській місцевості та в горах, вздовж узбережжя, гра у гольф та риболовля.

До сільського туризму долучаються 6,4% відвідувачів Великої Британії. Культурні / музичні / спортивні події привертають увагу 5,8% туристів, включаючи відвідування театрів, мюзиклів, опери, балету, музичних подій, перегляд спортивних змагань у прямому ефірі тощо.

Окрему нішу займає освітній туризм, відвідувачі прибувають до країни з метою вивчення англійської мови. До Великої Британії 0,5% туристів приїждять, щоб долучитися до спортивного та екстремального туризму.

Рис. 7. Основні напрями туристичної діяльності у Великій Британії у 2018 р. (за даними [18])

Географія туризму у Великій Британії характеризується диверсифікованістю (рис. 8). Однак найбільш популярним туристичним центром країни залишається її столиця – Лондон. У 2018 році столицю Великої Британії відвідали понад 19 млн. осіб., що становить 52,6% від загальної кількості туристичних прибуттів. Тобто, кожен другий турист, що відвідує країну, обов'язково приїждить до її столиці.

Окрім Лондона, найбільш відвідуваними регіонами у країні також є Лотіан (2,4 млн осіб), Великий Манчестер (1,6 млн осіб), Західний Мідленд (1,4 млн осіб) та Кент (1,1 млн осіб) (рис. 8).

Нинішнє геополітичне становище Великої Британії є досить невизначеним, зокрема відкритим залишається питання щодо її виходу зі складу Європейського Союзу. З точки зору розвитку туризму, зараз немає єдиної думки стосовно того, як Brexit вплине на британський в'їзний, виїзний та внутрішній туризм у коротко- та довгостроковій перспективі. Brexit може призвести до створення більш формальних бар'єрів між Великою Британією та ЄС, переш-

коджати в'їзду туристів до Великої Британії та виїзду з неї. Хоча Угода про відкликання та Політична декларація зобов'язуються забезпечити короткострокову безвізову поїздку для громадян Великої Британії, які подорожують в ЄС, і навпаки, ймовірно, що туристам, які подорожують до Великої Британії та з неї, потрібно буде оформляти візу після Brexit. Окрім того, Велика Британія іноді використовується туристами, які не є членами ЄС, як «ворота» до інших європейських країн [18]. Особливо це стосується туристів із США. Якщо подорожі між Великою Британією та ЄС ускладняться, цей ринок може бути втрачено. Хоча слід зазначити, що Велика Британія та деякі інші країни ЄС вже мають різні умови для відвідувачів з третіх країн, і в цьому випадку Brexit матиме обмежений вплив [9]. Однак, попри виклики, поставлені Brexit, існують також нові можливості, пов'язані з цим явищем. Зокрема, це залучення туристів з країн, які не є членами ЄС. Велика Британія користується популярністю серед туристів з таких країн, як Австралія, Нова Зеландія та Канада і

співпрацює з широким колом урядових департаментів, щоб реалізувати свій туристичний продукт.

Окрім того, з часу проведення референдуму за вихід із ЄС у червні 2016 року фунт стерлінгів втратив близько 18% своєї вартості відносно долара та 15% від вартості відносно євро. Послаблення фунту означає, що іноземним туристам стане більш вигідно відвідувати Велику Британію, що потенційно може

зробити Велику Британію більш привабливим місцем для міжнародного туризму [9].

Однією із перспектив розвитку туризму у Великій Британії в умовах Brexit є розвиток внутрішнього туризму, який за результатами дослідження Всесвітньої ради з подорожей і туризму зростає з початку 2017 року швидше, ніж міжнародний.

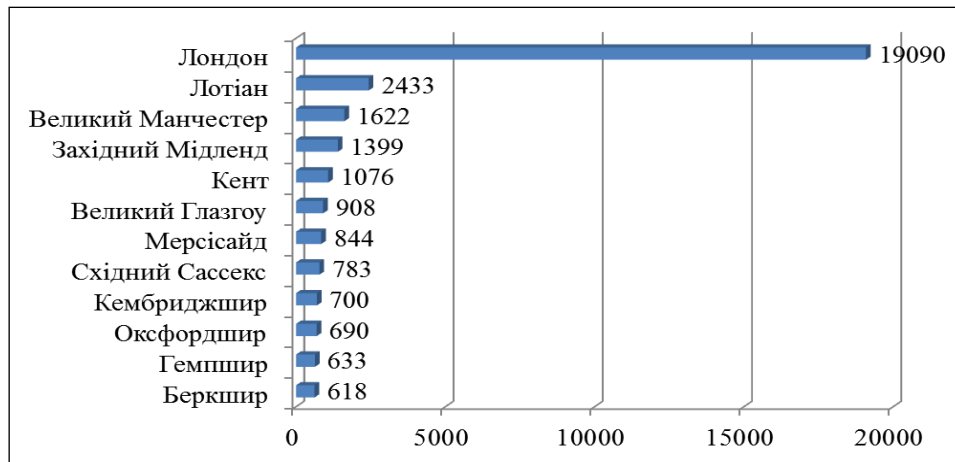

Рис. 8. Найбільш відвідвані регіони Великої Британії у 2018 р., тис. осіб на рік (за даними [10, 19])

Хоча туристична галузь відіграє значну роль в економіці Великої Британії, її подальший розвиток ускладнюється рядом ключових проблем, які можна викласти у наступних пунктах:

1. Важливість для Великої Британії локального ринку туристичних продуктів, який включає країни Європи (Францію, Німеччину, Іспанію, Ірландію, Нідерланди, Польщу, Італію та ін.) і США та генерує 1/3 усіх коштів, витрачених відвідувачами у Великій Британії. Однак, з 2006 року Велика Британія поступово втрачає ці ринки [18], що вказує на те, що країні потрібно зберігати обсяг, вартість та частку туристичного ринку у цих країнах.

2. Нові тенденції попиту. Міжнародний туризм вимагає нові види діяльності, які б могли зацікавити туристів протягом усього року. Популярності набувають екотуризм, оздоровчий, активний, спортивний, освітній туризм, що вказує на зменшення інтересу до історико-культурних та природно-географічних особливостей країни. Тому, щоб привернути увагу туристів, галузь повинна розвиватися з урахуванням цих вимог.

3. Посилення конкуренції та розвиток нових туристичних центрів. Країни, що розвиваються, такі, як Китай, Малайзія та ОАЕ – швидко закріплюють свої позиції у туристичній сфері, інвестуючи значні кошти в маркетингові кампанії та вирішуючи проблеми на законодавчому рівні. Тому перед керівними органами Великої Британії у сфері туризму стоїть завдання створення конкурентоспроможної туристичної індустрії з інноваційним туристичним продуктом.

5. Особливості оподаткування окремих видів туристичних послуг. Зокрема, готелі та ресторани Великої Британії сплачують занадто високі податки, що негативно позначається на їх функціонуванні.

6. Візовий режим. Складність отримання в'їзної візи до Великої Британії є важливим фактором, що знижує туристичну конкурентоспроможність країни. Крім цього, сама віза коштує значно вище, ніж за іншими напрямками у міжнародному туризмі.

7. Погодні умови, які у Великій Британії розглядаються як недолік та перешкода туризму у країні. Погода у Великій Британії непередбачувана і це негативно впливає на галузь, оскільки погодні умови відлякують значну кількість потенційних туристів, які через це втрачають інтерес до подорожей у Велику Британію.

У 2017 році урядом Великої Британії розроблено стратегію розвитку туризму в країні під назвою «Tourism Sector Deal: Informing the Long-Term Tourism Strategy for Britain» [9, 18]. В основі стратегії виклики, що стоять перед туристичним сектором Великої Британії, а саме:

- формування туристичних зон навколо наявних транспортних вузлів на основі державно-приватного партнерства, як домінуючої частини місцевої економіки;

- створення належних умов для підготовки кваліфікованих кадрів для галузі туризму з метою задоволення потреб місцевого ринку праці;

- надання туристам можливостей ділитися у мережі Інтернет досвідом відвідування Великої Британії, оскільки це один із маркетингових засобів залучення нової потенційної аудиторії;

- розширення використання мультимедійних технологій електронних служб для подорожей, що дозволить ефективно розв'язувати питання, пов'язані з митними та візовими формальностями.

У 2019 році урядом Великої Британії опубліковано «Індустріальну стратегію» розвитку туристичного сектору (повна назва: «Industrial Strategy

Tourism Sector Deal: Building a world-class experience economy») [11], покликану сприяти розвитку туризму у країні до 2025 року. Основна мета стратегії полягає у встановленні довгострокових партнерських відносин між туристичною галуззю та урядом, що має на меті підвищити продуктивність та збільшити доходи у туристичному секторі Великої Британії.

Ключовими аспектами розвитку туризму у Великій Британії, відповідно до представленої стратегії, є:

- створення Центру даних про туризм, що дасть можливість малому бізнесу обмінюватися даними з великими туристичними підприємствами та отримувати ринкову інформацію, необхідну для розуміння споживчих інтересів;

- створення нових робочих місць та збільшення рівня доходів осіб, зайнятих у туристичному секторі. Кампанія передбачає заходи, направлені на демонстрацію молодим людям того, що туризм може бути кар'єрою на все життя;

- покращення туристичної інфраструктури Великої Британії та залучення інвестицій від дер-

жавного та приватного секторів економіки в такі сфери індустрії туризму, як транспорт та розміщення. Це дозволить країні залишатися одним зі світових лідерів на постійно зростаючому конкурентному ринку, при цьому асортимент туристичного продукту повинен стати більш різноманітним;

- формування середовища для проведення ділових заходів у Великій Британії, що дозволить країні зберегти свою позицію як провідної дестинації ділового туризму;

- створення нового простору на веб-сайті Британської туристичної адміністрації, щоб ділитися передовою практикою та обговорювати стратегії поєднання бізнесу та туризму, а також надавати туристам вичерпну інформацію про доступність туристичних послуг. Велика Британія повинна стати найдоступнішим пунктом призначення в Європі [11].

Проблеми і перспективи розвитку туризму у Великій Британії визначені за допомогою SWOT-аналізу, результати якого наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

SWOT-аналіз туризму у Великій Британії

Strengths (Сильні сторони)	Weaknesses (Слабкі сторони)
<ol style="list-style-type: none"> 1. Потужний туристсько-рекреаційний потенціал. 2. Високий рівень розвитку туризму у країні на сучасному етапі, привабливий туристичний образ країни на міжнародній арені. 3. Популярність країни серед жителів європейських країн та країн Північної Америки. 4. Державна підтримка туризму у країні та субсидіювання туризму з ЄС, навіть у процесі Brexit. 5. Високий рівень розвитку міського, ділового, сільського, активного, освітнього туризму. 6. Зручне транспортне сполучення між Великою Британією та іншими країнами світу. 7. Розвинута мережа закладів розміщення та харчування на території країни, високий рівень підготовки кадрів, зайнятих у сфері послуг. 8. Активне використання сучасних інформаційних технологій для просування та продажу туристичних продуктів. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Значний рівень фрагментованості туристичної інфраструктури. 2. Сконцентрованість туристичного ринку переважно на країнах Європи. Недостатні туристичні зв'язки із більш віддаленими країнами. 3. Нові тенденції розвитку сучасного туризму, попит туристів на нові види туризму. 4. Посилення конкуренції та розвиток нових туристичних центрів у країнах Азії. 5. Високі рівні оподаткування житла та харчування для туристів. 6. Ускладнений візовий режим. 7. Погодні умови, які відлякують деякі категорії туристів.
Opportunities (Можливості)	Threats (Загрози)
<ol style="list-style-type: none"> 1. Розвиток дитячого і підліткового туризму. 2. Розвиток нових видів туризму, таких, як екотуризм, гастрономічний туризм, кінотуризм, індустріальний та духовний туризм. 3. Залучення туристів з країн, які не є членами ЄС. 4. Розвиток туризму вихідного дня як різновиду внутрішнього туризму. 5. Підвищення рівня зайнятості місцевих мешканців у туристичному секторі через відтік мігрантів, пов'язаного із Brexit. 6. Розвиток туризму в малих містах. 7. Створення стратегічних міжнародних альянсів. 8. Спрощення процедури отримання туристичної візи. 9. Формування електронного Центру даних про туризм з метою надання інформації малому бізнесу про особливості та можливості розвитку туризму. 10. Державне та приватне інвестування у туристичну інфраструктуру та розвиток туристичного бізнес-середовища. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Створення більш формальних бар'єрів між Великою Британією та ЄС. 2. Можлива втрата фінансування з боку ЄС для туристичних районів та організацій управління туристичними дестинаціями після Brexit. 3. Можливий вплив Brexit на політику у галузі захисту прав споживачів. 4. Обмеження та ускладнення транспортного сполучення між Великою Британією та іншими країнами ЄС. 5. Зниження рівня міграції з ЄС до Великої Британії та зменшення кількості працівників з ЄС у сфері обслуговування.

Висновки та напрями подальших досліджень. Велика Британія займає провідні позиції на ринку туристичних послуг Європи та світу в цілому. Важливими конкурентними перевагами країни є її потужний туристсько-рекреаційний потенціал та активна робота державних органів влади щодо просування країни як туристичного напрямку. Проведений аналіз свідчить, що сильні сторони розвитку туризму у Великій Британії пов'язані із привабливим туристичним образом країни.

Головні завдання розвитку туристичної сфери Великої Британії полягають у впровадженні нових форм туризму та охопленні нової аудиторії, розширенні географії туризму в країні, а також посиленні ролі внутрішнього туризму, підвищенні продуктивності і дохідності туристичного ринку країни. Основними пріоритетами є створення туристичних зон та активізація співпраці державних та бізнесових

структур для виробництва конкурентоспроможного туристичного продукту, використання сучасних інформаційних технологій для задоволення туристичного попиту та збору статистичної інформації, необхідної малому бізнесу для організації туристичної діяльності. Важливим аспектом розвитку туризму в країні є створення нових робочих місць та забезпечення галузі висококваліфікованими кадрами.

Проведене дослідження демонструє широкі перспективи для подальшого вивчення туризму у Великій Британії, зокрема, важливим аспектом є аналіз процесу впровадження Нової стратегії розвитку туризму, затвердженої британським урядом, та виявлення проблемних зон, які гальмують розвиток туризму у країні. Перед туризмом у країні постають певні загрози, пов'язані із Brexit, та потенційні можливості, які будуть ним викликані, що вимагає ґрунтовних подальших досліджень цього питання.

Список використаних джерел:

1. Кокшаров И.П., Поддубный С.И., Чирочкин А.И. Брексит и формирование британско-европейских отношений. *Проблемы науки*. 2018. № 3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/breksit-i-formirovanie-britansko-evropeyskih-otnosheniy> (дата звернення: 05.09.2019).
2. Логинова Н.Ю. Туристский бизнес Великобритании: история и основные направления развития отрасли. *Научный журнал «Сервис PLUS»*. 2015. Т. 9. № 2. С. 19-24.
3. Мальська М.П., Гамкало М.З., Бордун О.Ю. Туристичне країнознавство. Європа: Навч. посіб. – 2-ге вид. К.: Центр учбової літератури, 2010. 224с.
4. Мировой атлас данных. Великобритания. Туризм. URL: <https://knoema.ru/atlas/%D0%92%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F/topics/%D0%A2%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC> (дата звернення: 8.09.2019).
5. Особливості формування та реалізації туристичної політики держави: міжнародний, національний, регіональний досвід: монографія / кол. авт., за ред. А.Ю. Парфінєнка. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. 280 с.
6. Полішко Г.Г. Світовий досвід створення національних брендів. *БізнесІнформ*. 2015. № 11. С. 80-85.
7. Регіональний туризм: стратегія, ресурси, перспективи розвитку: Монографія / кол. авторів; ред. Н.П. Мешко, В.Є. Редько, О.П. Крупський. Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 2016. 321 с.
8. McKee, D., McKee, M. What might Brexit mean for British tourists travelling to the rest of Europe. *Journal of the royal college of physicians of Edinburgh*. Volume 48. Issue 2. June 2018. P. 134-140.
9. Foley N., Rhodes C. Tourism: statistics and policy. London: House of Commons Library, 2019. 27 p.
10. Greenwood J., Wililams A., Shaw G. Policy implementation and tourism in the UK: Implications from recent tourism research in Cornwall. *Tourism Management*. Volume 11, Issue 1, 1990, P. 53-62.
11. Industrial Strategy Tourism Sector Deal: Building a world-class experience economy. URL https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/812944/tourism-sector-deal-print.pdf (дата звернення: 05.09.2019).
12. Jansen K. Tourism is leading UK economy growth. *Caterer & Hotelkeeper*. 2014. Vol. 204. Is. 4844. P. 22.
13. Janson K. Four policies for post-Brexit tourism. *Tourism (London)*. 2017. №167. P. 4-5.
14. Logan A. The impact of heritage tourism for the UK economy, 2016. 43 p.
15. Office for National Statistics. URL: <https://www.ons.gov.uk> (дата звернення: 05.09.2019).
16. Parker A. The Future Development of the UK Hospitality Industry: The Role of the British Hospitality Association. *Tourism and Hospitality Research*. 1999, Vol. 1, № 3, P. 279-282.
17. Sima C. *Brexit impacts on British tourism. Strategii Manageriale*, 2017. № 5(34). P. 297-303.
18. Visit Britain. URL: <https://www.visitbritain.org/> (дата звернення: 12.09.2019).
19. World Tourism Organization UNWTO. URL: <http://www2.unwto.org/> (дата звернення: 05.09.2019).

References:

1. Koksharov, I.P., Poddubnyi, S.I., & Chirochkin, A.I. (2018). Breksit i formirovanie britansko-evropeyskikh otnosheniy [Brexit and the formation of British-European relations]. *The problems of science*. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/breksit-i-formirovanie-britansko-evropeyskikh-otnosheniy> [in Russian].
2. Loginova, N.Yu. (2015). Turistskiy biznes Velikobritanii: istoriya i osnovnye napravleniya razvitiya otrasli [UK tourism business: history and main directions of the industry development]. *Scientific journal «Servis PLUS»*, 9(2), 19-24 [in Russian].

3. Malska, M.P., Hamkalo, M.Z., & Bordun, O.Yu. (2010). *Turystychnе krayinoznavstvo. Evropa [Tourist country studies. Europe]*. Kiev: Learning Center, Ukraine, 224 [in Ukrainian].
4. *Mirovoy atlas dannykh. Velikobritaniya. Turizm. [World Data Atlas. Great Britain. Tourism]*. Retrieved from: <https://knoema.ru/atlas/%D0%92%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F/topics/%D0%A2%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC> [in Russian].
5. Parfinenko, A.Yu. (ed.) (2013). *Osoblyvosti formuvannya ta realizatsii turystychnoi polityky derzhavy: mizhnarodnyi, nacionalnyi, regionalnyi dosvid [Features of formation and realization of the state tourism policy: international, national, regional experience]*. Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine, 280 [in Ukrainian].
6. Polishko, H.H. (2015). Svitovyi dosvid stvorennia natsionalnykh brendiv [Worldwide experience in creating national brands]. *BusinessInform*, 11, 80-85 [in Ukrainian].]
7. Meshko, N.P., Redko, V.Ye., & Krupskiyi, O.P. (2016). *Regionalnyi turizm: strategiya, resursy, perspektyvy rozvytku [Regional tourism: strategy, resources, development prospects]*. Dnipropetrovsk: Oles Honchar Dnipropetrovsk National University, Ukraine, 321 [in Ukrainian].
8. McKee, D., & McKee, M. (2018). What might Brexit mean for British tourists travelling to the rest of Europe. *Journal of the royal college of physicians of Edinburgh*, 48 (2), 134-140.
9. Foley, N., & Rhodes, C. (2019). *Tourism: statistics and policy*. London: House of Commons Library, 27.
10. Greenwood, J., Wililams, A., & Shaw, G. (1990). Policy implementation and tourism in the UK: Implications from recent tourism research in Cornwall. *Tourism Management*, 11 (1), 53-62.
11. Industrial Strategy Tourism Sector Deal: Building a world-class experience economy. Retrieved from: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/812944/tourism-sector-deal-print.pdf.
12. Jansen, K. (2014). Tourism is leading UK economy growth. *Caterer & Hotelkeeper*, 22.
13. Janson, K. (2017). Four policies for post-Brexit tourism. *Tourism (London)*, 167, 4-5.
14. Logan, A. (2016). *The impact of heritage tourism for the UK economy*, 43.
15. Office for National Statistics. Retrieved from: <https://www.ons.gov.uk/>.
16. Parker, A. (1999). The Future Development of the UK Hospitality Industry: The Role of the British Hospitality Association. *Tourism and Hospitality Research*. 1 (3), 279-282.
17. Sima, C. (2017). *Brexit impacts on British tourism. Strategii Manageriale*, 5(34), 297-303.
18. Visit Britain. Retrieved from: <https://www.visitbritain.org>.
19. World Tourism Organization UNWTO. Retrieved from: <http://www2.unwto.org/>

Надійшла до редколегії 06.11.2019 р.

About the authors:

Hanna Kucheriava – PhD (Geography), Associate Professor of the Department of History of Ukraine and Tourism, Kyiv National Linguistic University, Velyka Vasylkivska st., 73, Kyiv, 03680, Ukraine, annakucheryava12@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1742-0605>.

Tatiana Kozak – MSc Student of the Department of History of Ukraine and Tourism, Kyiv National Linguistic University, Velyka Vasylkivska st., 73, Kyiv, 03680, Ukraine, super_koshak@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-3333-6443>.

Об авторах:

Анна Кучерявая – кандидат географических наук, доцент кафедры истории Украины и туризма, Киевский национальный лингвистический университет, annakucheryava12@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1742-0605>.

Татьяна Козак – магистрант кафедры истории Украины и туризма, Киевский национальный лингвистический университет, super_koshak@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-3333-6443>.

УДК 911.3

DOI: 10.26565/2076-1333-2019-27-09

Людмила Мельник

к. геогр. н., викладач кафедри геоінформаційних систем і технологій
e-mail: lysil@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2932-3773>

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. М. Ломоносова, 81, м. Київ, 03680, Україна

Світлана Батиченко

к. геогр. н., мол. наук .співроб. за темою № 19БФ042-01М
e-mail: batechenko_sveta@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5400-9076>

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, Україна

**ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ ЯК ПЕРЕДУМОВА
ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ**

Визначальний вплив на формування та розвиток трудового потенціалу країни мають демографічні процеси. Демографічні фактори впливають переважно на кількісну складову трудового потенціалу. У статті розкриті питання динаміки чисельності населення в регіонах України, а також показники народжуваності, смертності, середнього віку, відтворення населення. Згруповані регіони України за показником вікової структури населення, і відповідно виділені регіони з переважанням частки пенсіонерів над підлітками, регіони з переважанням частки населення молодшого за працездатний вік над пенсіонерами, а також регіони з найвищою часткою працездатного населення.

Окрім природного приросту/скорочення населення на демографічний потенціал країни впливає й механічний рух населення, тобто особливості міграційних процесів населення. За показниками міграційного приросту/скорочення виділені відповідні групи регіонів України. На сучасному етапі відбуваються істотні зміни у демографічній структурі населення, що викликало у свою чергу істотне погіршення кількісного та якісного стану трудового потенціалу країни. Скорочення чисельності населення, високий рівень смертності й низький – народжуваності, негативне сальдо міграції свідчить, що демографічна ситуація потребує значної уваги з боку держави. Українцям необхідно стає реагування та впровадження відповідних заходів, спрямованих якщо не на підвищення кількісних параметрів трудового потенціалу, то хоча б на збереження існуючого стану. Основними важелями регулювання трудових ресурсів є: ріст доходів та рівня життя; збільшення тривалості життя; збільшення народжуваності; скорочення міграційних процесів тощо.

Ключові слова: демографія, народжуваність, смертність, вікова структура, демографічне навантаження, міграція населення, трудовий потенціал.

Людмила Мельник, Светлана Батиченко. ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ В РЕГИОНАХ УКРАИНЫ КАК ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Определяющее влияние на формирование и развитие трудового потенциала страны имеют демографические процессы. Демографические факторы влияют в основном на количественную составляющую трудового потенциала. В статье раскрыты вопросы динамики численности населения в регионах Украины, а также показатели рождаемости, смертности, среднего возраста, воспроизводство населения. Сгруппированы регионы Украины по показателю возрастной структуры населения, и соответственно выделены регионы с преобладанием доли пенсионеров над подростками, регионы с преобладанием доли населения моложе трудоспособного возраста над пенсионерами, а также регионы с высокой долей трудоспособного населения.

Кроме естественного прироста / сокращения населения, на демографический потенциал страны влияет и механическое движение населения, то есть особенности миграционных процессов. По показателям миграционного прироста / сокращения выделены соответствующие группы регионов Украины. На современном этапе происходят существенные изменения в демографической структуре населения, что привело к существенному ухудшению количественного и качественного состояния трудового потенциала страны. Сокращение численности населения, высокий уровень смертности и низкий – рождаемости, отрицательное сальдо миграции свидетельствуют, что демографическая ситуация требует повышенного внимания со стороны государства. Крайне необходимым становится реагирование и внедрение соответствующих мероприятий, направленных если не на повышение количественных параметров трудового потенциала, то хотя бы на сохранение существующего состояния. Основными рычагами регулирования трудовых ресурсов являются: рост доходов и уровня жизни; увеличение продолжительности жизни; увеличение рождаемости; сокращение миграционных процессов и т.п.

Ключевые слова: демография, рождаемость, смертность, возрастная структура, демографическая нагрузка, миграция населения, трудовой потенциал.

Lyudmila Melnik, Svitlana Batychenko. DEMOGRAPHIC SITUATION IN THE REGIONS OF UKRAINE AS A PREREQUISITE OF LABOR POTENTIAL FORMATION AND DEVELOPMENT

The formation of labor potential is a crucial prerequisite for the socio-economic stability of the country, and its effective use is the basis of productivity of the national economy. In the context of Ukraine's integration into the world economic space, an important task is to study the internal and external factors that influence the country's labor potential formation. The factors of external influence include: the level of socio-economic development of the region, country; level of demographic development of the region, country; state of the national and regional labor market and conditions of labor price formation; the legal framework governing social and labor relations; social and entrepreneurial investment. The magnitude of the labor potential of the country and the region depends more on the demographic situation (total population, its structure, life expectancy, birth rate and death rate).

Demographic factors mainly influence the quantitative component of labor potential. The article deals with the issues of population dynamics in the regions of Ukraine, as well as birth rate, death rate, middle age, population reproduction. The regions of Ukraine are grouped according to the age structure of the population, and the regions with the prevalence of the share of pensioners over adolescents, the regions with the prevalence of the share of the population younger than the working age, and also the regions with the highest proportion of the working population respectively.

In addition to natural population growth / decline, the population's demographic potential is affected by mechanical movement of the population, that is, features of migration processes of the population. According to the indicators of migration growth / reduction, the corresponding groups of regions of Ukraine are highlighted. At the present stage there are significant changes in the population demographic structure, which in turn caused a significant deterioration in the quantitative and qualitative status of the country's labor potential. Population reductions, high death rates and low birth rates, and a negative migration balance, indicate that the demographic situation needs a lot of attention from the state. It is extremely necessary to respond and implement appropriate measures, if not to increase the quantitative parameters of labor potential, at least to preserve the existing status. The main levers of regulation of labor potential include: increase in income and standard of living; increase in life expectancy; increase in natality; return of compatriots working abroad, etc.

Keywords: demography, fertility, mortality, age structure, demographic burden, population migration, labor potential.

Постановка проблеми. Стабільність розвитку держави залежить від демографічної складової, а оптимальний розвиток демографічних процесів являється першочерговим інтересом держави. Найважливішою рисою населення є те, що воно виступає основою формування трудових ресурсів. Зміни в структурі трудового потенціалу країни нерозривно пов'язані з демографічними змінами. Демографічні показники мають визначальне значення у формуванні трудового потенціалу як країни в цілому, так і регіонів зокрема. Важливим індикатором формування та розвитку трудового потенціалу є не лише відсоток працездатного населення як в регіоні, так в країні, а й співвідношення частки дітей та підлітків до частки пенсіонерів. Тим самим дане співвідношення впливатиме на навантаження на працездатне населення, а також впливатиме на формування трудового потенціалу в майбутньому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання демографічних процесів висвітлені у роботах багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних вчених та дослідників. Особливо великої уваги питанням демографії та розвитку трудового потенціалу приділяють колектив Інституту демографії та соціальних досліджень імені В.Н. Птухи, а особливо Е. Лібанова. У роботах дослідників інституту демографії та соціальних досліджень імені В.Н. Птухи визначено причини та історичні корені сучасної демографічної ситуації. Дано характеристику демографічних процесів в Україні на фоні загальноєвропейських тенденцій, проаналізовано зміни у складі населення та стан природного і міграційного руху за повоєнні часи, сформульовано гіпотези щодо основних чинників демографічних зрушень, побудовано моделі і визначено взаємозв'язки.

Вагомий внесок у дослідження проблем використання трудового потенціалу та його складових внесли і вносять такі відомі вчені, як Д. Богиня, М. Голдін, М. Долішній, О. Котляр, В. Костаков, Г. Купалова, В. Лишиленко, Е. Лібанова, І. Лукінов, Ю. Муромцева, В. Онікієнко, Б. Попов, П. Саблук та інші. У роботах вчених інституту демографії та соціальних досліджень імені В.Н. Птухи висвітлені теоретичні питання трудового потенціалу. Проаналізовано особливості ринку праці в регіонах країни, а також місце на ринку праці трудового потенціалу країни.

У роботах Е. Лібанової [2, 6] та О. Позняка [6] висвітлені питання зміни чисельності населення на основі механічного руху населення, особливо трудової еміграції. Проаналізовано соціально-економічні характеристики зовнішніх трудових мігрантів, напрямки трудової еміграції, фінансові складові трудової еміграції. Обґрунтовано актуальність проблем транскордонного руху населення в Україні в праці Г. Балабанова [1].

Ю. Муромцева [9] аналізує питання чисельності населення, відтворення населення (народжуваність населення, репродуктивна поведінка) та ряд інших демографічних питань (смертність, природний рух населення, міграційний рух населення).

А також вивченням явища демографічної безпеки населення займався І. Цвігун [14]. Демографічну ситуацію висвітлено у роботах Т. Яковенко [15].

У роботі К. Мезенцева, Г. Підгрушного та Н. Мезенцевої [7] охарактеризовано особливості пострадянських економічних трансформацій та демографічних змін у регіонах держави, наслідком яких стало посилення суспільно-просторової нерівності та поляризації соціально-економічного розвитку. Виявлено їхні загрози за соціально-економічними та демографічними показниками.

Мета дослідження. Проаналізувати динаміку демографічних показників як визначальної передумови формування трудового потенціалу країни в цілому та її регіонів зокрема. Для досягнення мети необхідно проаналізувати динаміку демографічних показників, а саме, коефіцієнти народжуваності, смертності, природного приросту/скорочення населення, вікової структури населення, показники очікуваної тривалості життя та середнього віку, міграційного приросту/скорочення. Виділити регіони з різним впливом демографічних факторів на стан трудового потенціалу країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зростання або скорочення трудового потенціалу країни в цілому, та її регіонів нерозривно пов'язано з демографічними процесами. Формування трудових ресурсів залежить від ряду демографічних факторів, а саме, інтенсивності відтворення населення (чим вищий рівень народжуваності, тим вищий рівень трудового потенціалу), сальдо міграції (в залежності від співвідношення прибуття та вибуття населення збільшується або зменшується кількість та структура трудових ресурсів). Демографічні процеси та рівень

розвитку виробничих відносин у суспільстві визначають кількісні характеристики трудового потенціалу. Якісні – відображають ті чинники, що формують рівень розвитку здатності до праці та загальний рівень особи. Кількісні показники трудового потенціалу як країни в цілому, так і її регіонів залежать від демографічних факторів, а особливо зміни чисельності населення, особливості природного та механічного рухів населення, статево-вікової структури населення. В останні роки демографічна ситуація в Україні характеризується проявом несприятливих процесів щодо відтворення населення. А саме, знижуються показники народжуваності, зростає смертність, відбувається відтік населення за межі України, що негативно позначиться й на формуванні та розвитку трудового потенціалу країни. В цілому за період з 1991 року по 2018 рік населення України скоротилося на 19%, проте динаміка показника чисельності населення України характеризувалася змінною тенденцією: до 1993 року зростання чисельності населення, починаючи з 1994 року спостерігається скорочення населення за рахунок природного скорочення населення та міграції. У 2018 році чисельність наявного населення України складала 42,15 млн. осіб. У абсолютному вимірі чисельність населення України за період з 2001-2018 роки скоротила на понад 6 млн. осіб. У відсотковому співвідношенні чисельність населення за досліджуваний період скоротилася на 13%. Максимальне абсолютне скорочення чисельності населення характерне для наступних регіонів країни: Донецької, Луганської та Дніпропетровської областей (понад 300 тис. осіб). Тоді як мінімальне для – Закарпатської, Рівненської, Чернівецької, Волинської, Івано-Франківської областей (менше 50 тис. осіб). У відсотковому співвідношенні найбільше скорочення населення у період з 2001-2018 роки відбулося у Чернігівській, Сумській, Кіровоградській та Луганській областях (понад 15%), тоді як мінімальні значення показника скорочення чисельності населення характерні для Закарпатської, Рівненської, Чернівецької, Волинської, Івано-Франківської, Одеської, Львівської, Київської областей (менше 5%). Зростання чисельності населення за досліджуваний період характерне лише для м. Києва (на 323 тис. осіб, або 12%) [12].

На формування чисельності населення впливають як природний, так і механічний рух населення. Досліджуючи природний рух населення, варто розглянути територіальні особливості розподілу коефіцієнтів народжуваності та смертності. У 2018 році показник народжуваності населення був на рівні 8,7 осіб на 1000 осіб наявного населення. Максимальні значення коефіцієнта народжуваності характерні для ряду західних регіонів країни та столиці, а саме, м. Києва, Рівненської, Закарпатської, Волинської областей (понад 10,0 осіб на 1000 наявного населення), тоді як мінімальні показники народжуваності населення характерні для Сумської та Чернігівської областей (менше 7,0 осіб на 1000 наявного населення). Максимальне значення показника народжуваності населення перевищувало мінімальне значення у 1,8 рази у 2018 році. За період з 2001-2018 роки по-

казник народжуваності населення характеризувався позитивною динамікою, тобто за досліджуваний період він зріс на 13%. Максимальне зростання показника народжуваності за 18 років характерне для м. Києва, де він зріс на 60% за досліджуваний період. Понад 10% зростання показника характерне для Київської та Одеської областей. А у Тернопільській, Івано-Франківській, Сумській, Кіровоградській, Черкаській, Вінницькій та Чернівецькій областях відбулося скорочення показника народжуваності населення. У Чернігівській області рівень народжуваності населення у 2018 році був на рівні 2001 року.

Гострою демографічною проблемою для України є достатньо високий рівень смертності населення. Аналіз динаміки рівня смертності населення України свідчить про збільшення даного показника до 2001 року та про поступове подальше його скорочення. За період з 2001-2018 роки ситуація зі смертністю населення погіршилася у Закарпатській, Львівській, Запорізькій, Дніпропетровській, Івано-Франківській, Харківській, Тернопільській областях та м. Києві. За досліджуваний період максимальне скорочення показника смертності населення характерне для Сумської, Одеської, Кіровоградської, Полтавської, Вінницької областей [11].

У 2018 році коефіцієнт смертності населення України складав 14,8 на 1000 осіб. Максимальні значення показника смертності населення характерні для Чернігівської, Полтавської, Черкаської, Житомирської, Сумської, Кіровоградської, Київської, Запорізької, Дніпропетровської областей. А мінімальні – для м. Києва, Закарпатської, Чернівецької, Рівненської, Івано-Франківської областей. Перевищення максимальних значень показника смертності населення над мінімальними показника у 2018 році складало 1,7 разів.

Відповідно до вище сказаного, а саме, низьких показників народжуваності та високих показників смертності населення в Україні характерна депопуляція населення. У 2018 році показник природного приросту населення України складав -6,1 особи на 1000 жителів. Катастрофічний рівень природного скорочення населення в Чернігівській, Сумській, Полтавській, Черкаській областях. Лише в м. Києві характерно природний приріст населення (0,8 осіб на 1000 жителів). Аналізуючи регіональні особливості коефіцієнта природного приросту населення, виділено наступні групи регіонів (рис. 1):

1) Регіони з природним приростом населення: м. Київ;

2) Регіони з незначним природним скороченням населення: Рівненська, Закарпатська, Волинська, Чернівецька, Івано-Франківська, Львівська, Одеська області;

3) Регіони з середнім рівнем природного скорочення населення: Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Миколаївська, Вінницька, Київська, Житомирська області;

4) Регіони із значним рівнем природного скорочення населення: Дніпропетровська, Харківська, Кіровоградська, Запорізька області;

5) Регіони з катастрофічно високим рівнем природного скорочення населення: Черкаська, Полтавська, Сумська, Чернігівська області (рис. 1).

За період з 2001-2018 роки негативні тенденції щодо природного скорочення склалися на території

Закарпатської, Запорізької, Івано-Франківської та Тернопільської областей. Тоді, як на території м. Києва, Одеської та Київської областей спостерігається позитивна тенденції показника природного приросту/скорочення населення.

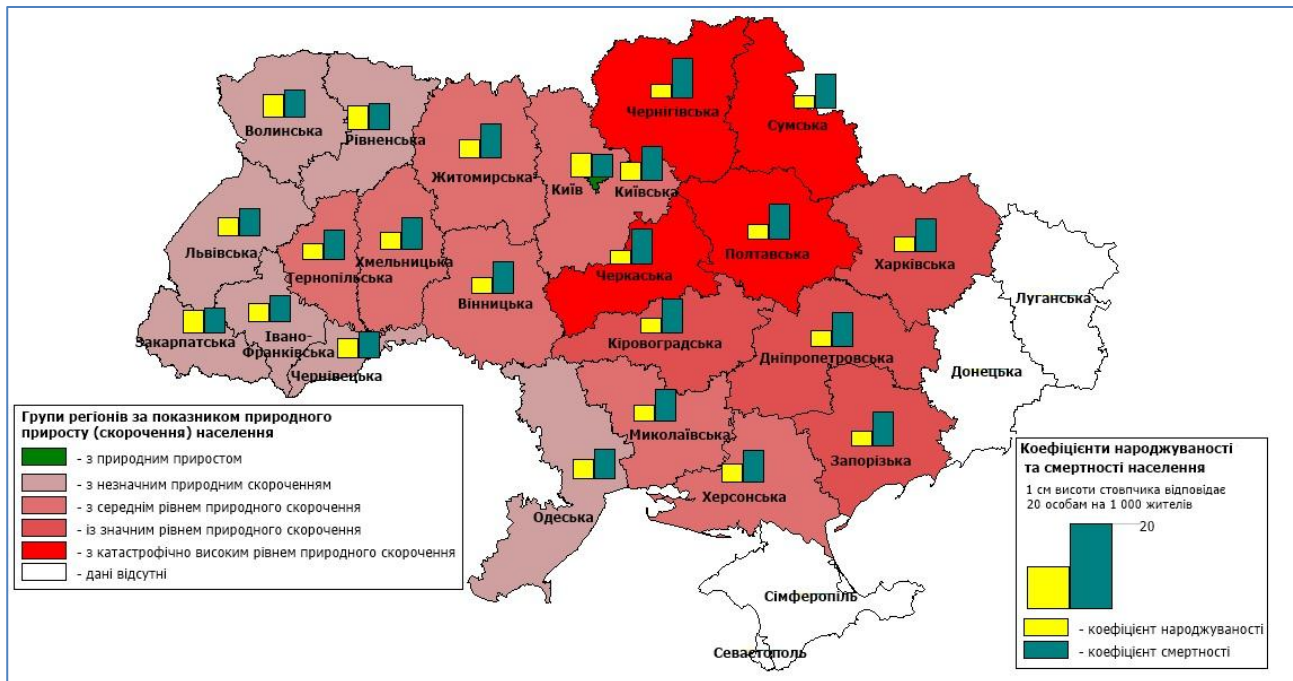

Рис. 1. Природний приріст/скорочення населення в регіонах України у 2018 році
(побудовано авторами за даними [10, 13])

Середній вік населення у 2018 році був на рівні 41,6 років. Він відрізнявся для жіночого та чоловічого населення. Так для жінок середній вік на рівні 44 років, тоді як для чоловіків – 38,7 років. В залежності від типу поселень середній вік був на рівні 41,7 – для міст та 41,1 – сільських поселеннях. Найменший середній вік населення був у Закарпатській, Рівненській, Волинській областях, а найбільший – Луганській, Донецькій, Чернігівській, Сумській областях. В залежності від типу поселень чи гендерної приналежності територіальні особливості показника середнього віку населення мало відрізнялися від загальних територіальних особливостей показника середнього віку населення [10].

Очікувана тривалість життя при народженні в Україні у 2018 році становила 71,8 років. Даний показник різнився для чоловічого та жіночого населення. Так, для чоловіків він був на рівні 66,7 років, а для жінок – 76,7 років. За показником очікуваної тривалості життя населення при народженні у 2018 році регіони України можна згрупувати наступним чином:

- регіони України з низькими показниками очікуваної тривалості життя населення (менше 70,99 років): Житомирська, Київська, Дніпропетровська, Херсонська, Чернігівська, Кіровоградська, Одеська, Закарпатська області;

- регіони з середніми в Україні показниками очікуваної тривалості життя населення (71,0 – 71,99 років): Миколаївська, Запорізька, Харківська, Во-

линська, Полтавська, Черкаська, Рівненська області;

- регіони України з високими показниками очікуваної тривалості життя населення (72,0 – 72,99 років): Сумська, Хмельницька, Вінницька області;

- регіони з найвищими показниками очікуваної тривалості життя населення (понад 73,0 років): Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська, Чернівецька області та м. Київ.

Аналізуючи вікову структуру населення спостерігаємо поширення процесу старіння нації. Так, за шкалою розробленою ООН, молодим вважається населення країни, де частка осіб віком 65 років і старше складає 4%, 4-7% – населення на порозі старості, 7% та більше – старе населення. У 2018 році в Україні частка осіб віком старше 65 років складала 16,8%, відповідно до демографічної шкали ООН Україна відноситься до демографічно старих країн [9]. За шкалою демографічного старіння Ж. Боже-Гарньє – Е. Россета менше 8% складає населення вікової групи 60 років і старше – молоде населення, 8-10% – біля порогу старості, 10-12% – власне поріг старості, 12% і вище – демографічна старість, яка поділяється наступним чином; 12-14% – початковий рівень демографічної старості, 14-16% – середній рівень старості, 16-18% – високий рівень старості, понад 18% – дуже високий рівень демографічної старості. Частка осіб віком 60 років і старше у 2018 році в Україні складала 23,4%. Відповідно за шкалою демографічного старіння Ж. Боже-Гарньє – Е. Россета Україна знаходиться на рівні значної демографічної

старості [8, 40].

У період з 1991-2018 роки у віковій структурі населення відбувалися зміни. У 1991 році в 13 регіонах країни частка дітей та підлітків переважала над часткою пенсіонерів (м. Київ, Закарпатська, Рівненська, Івано-Франківська, Львівська, Волинська, Чернівецька, Миколаївська, Херсонська, Одеська, Запорізька, Дніпропетровська області та АР Крим), тоді як у 2018 році дана ситуація була характерна для 12 регіонів, а саме, для м. Києва, Закарпатської, Рівненської, Волинської, Чернівецької, Івано-Франківської, Львівської, Київської, Одеської, Тернопільської, Житомирської, Херсонської областей. У Луганській та Донецькій областях частка дітей та підлітків удвічі менша за частку пенсіонерів. Значне переважання частки пенсіонерів над підлітками характерне також для Чернігівської, Сумської, Черкаської, Полтавської, Харківської, Кіровоградської, Запорізької областей. Найбільша частка дітей та

підлітків характерна для Рівненської, Закарпатської, Волинська, Чернівецька, Івано-Франківської, Київської та Одеської областей. В зазначених регіонах в майбутньому формується потенціал робочої сили. А найнижча частка дітей та підлітків спостерігалася в Луганській, Донецькій, Сумській, Чернігівській, Харківській областях. Відповідно зворотна ситуація у географічному розподілі характерна для частки пенсіонерів, а саме найбільша частка характерна для регіонів, де найменша частка дітей та підлітків, і навпаки. Що стосується осіб працездатного віку, які є основою трудового потенціалу регіону, то найвища частка їх у віковій структурі населення у 2018 році характерна для Харківської, Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Сумської, Чернівецької, Закарпатської областей та м. Києва, а найнижча – для Кіровоградської, Вінницької, Чернігівської, Житомирської областей (рис. 2) [10].

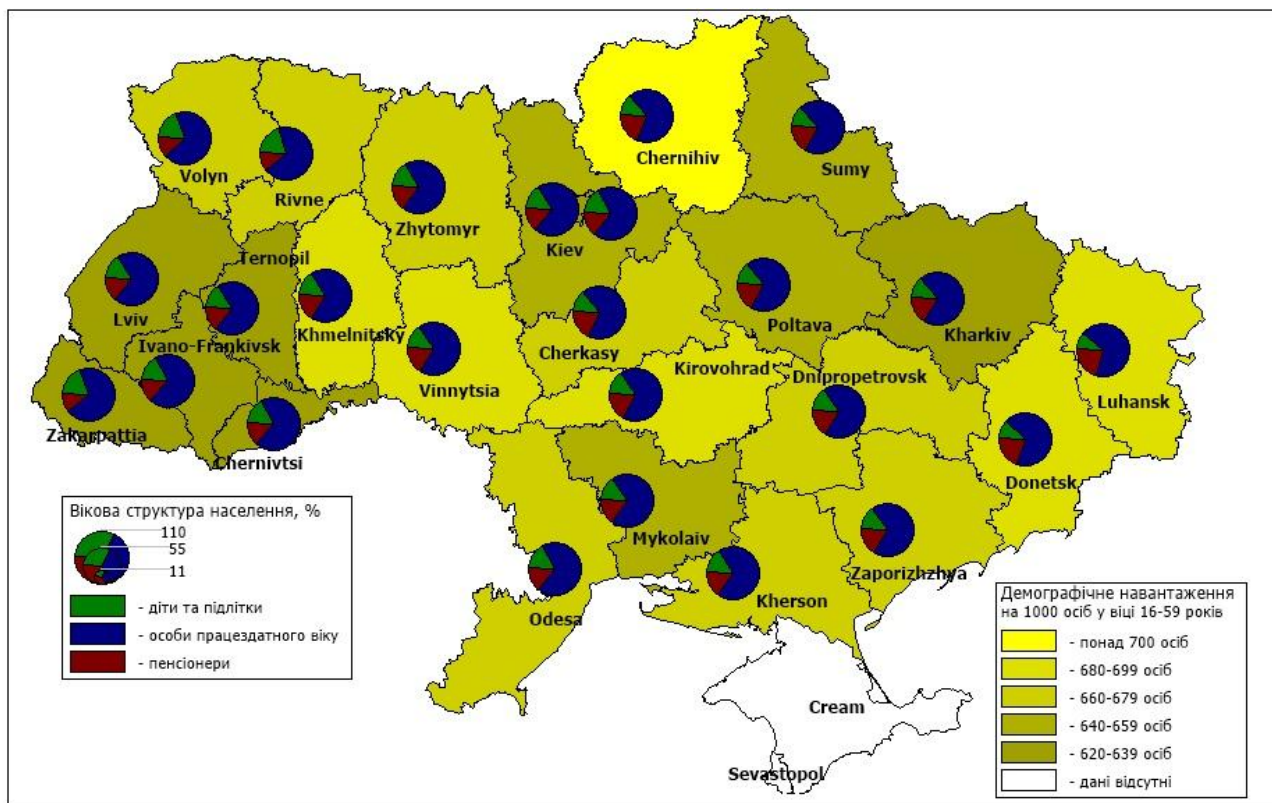

Рис. 2. Вікова структура населення України у 2018 році (побудовано авторами за даними [10])

У 2018 році демографічне навантаження було на рівні 660 осіб на 1000 осіб у працездатному віці. Найгірша ситуація склалася на території Чернігівської, Донецької, Кіровоградської, Луганської та Хмельницької областей. причому, частка дітей та підлітків вдвічі вища за частку пенсіонерів в даних регіонах., і відповідно основне навантаження на працездатне населення здійснюють саме пенсіонери. Тоді як у межах Рівненської, Волинської та Закарпатської областей значне навантаження на осіб працездатного віку здійснюють діти та підлітки. Сприятлива ситуація з демографічним навантаженням склалася на території Харківської, Івано-

Франківської, Чернівецької, Львівської, Закарпатської, Тернопільської областей та м. Києва. Регіональні особливості демографічного навантаження відображені на рис. 2.

Одним із основних чинників, які впливають на трудовресурсний потенціал території є особливості міграційних процесів населення. В межах України склалася наступні особливості міграційних процесів. Так, за період з 2001-2018 роки показник міграційного скорочення в Україні переріс в міграційний приріст. За досліджуваний період для міграційних потоків в Україні характерні наступні тенденції динаміки: 2001-2005 роки зменшення числа мігра-

ційного скорочення та перехід до міграційного приросту; 2005-2012 роки зростання міграційного приросту і досягнення максимуму; 2012-2016 роки зменшення міграційного приросту; 2017-2018 роки незначне підвищення міграційного приросту. У 2018 році міграційний приріст населення склав 18589 осіб (4,4 на 10 тис. наявного населення). Динаміка показника міграційних потоків в Україні різнилася в залежності від типу поселення. Для сільської місцевості за досліджуваний період характерно міграційне скорочення, виняток становлять останні роки (незначний міграційний приріст починаючи з 2014 року). Для міських поселень характерно міграційний приріст населення (виняток складають 2002 та 2016 роки для яких характерно незначне міграційне скорочення). Сільське населення незалежно від віку бере участь у зовнішніх трудових міграціях суттєво частіше, аніж мешканці міст (у середньому 8,0% селян та 3,5% містян віком 20–64 роки). Серед жителів міст частота працевлаштування за кордоном поступово зменшується зі зростанням їх віку, водночас у

селян спостерігаються два вікові піки виїзду за кордон (15-24 роки та 40–49 років) зі зниженням у старших вікових групах. Щодо гендерної приналежності, то загалом міграційна активність чоловіків є вищою, ніж жінок (7,0% проти 2,7% у віці 20–64 роки).

У 2018 році максимальні значення показника міграційного скорочення характерні для Луганської, Донецької, Вінницької, Кіровоградської, Херсонської, Черкаської областей (понад 20 осіб на 10 тис. населення). Для Миколаївської, Сумської, Рівненської, Чернігівської, Запорізької, Житомирської областей характерно відносно високі показники міграційного скорочення характерні для Волинської та Хмельницької областей. Для решти регіонів країни характерно міграційний приріст, при чому максимальні значення міграційного приросту характерні для Одеської, Київської областей та м. Києва (понад 30 осіб на 10 тис. населення) (див. рис. 3) [13].

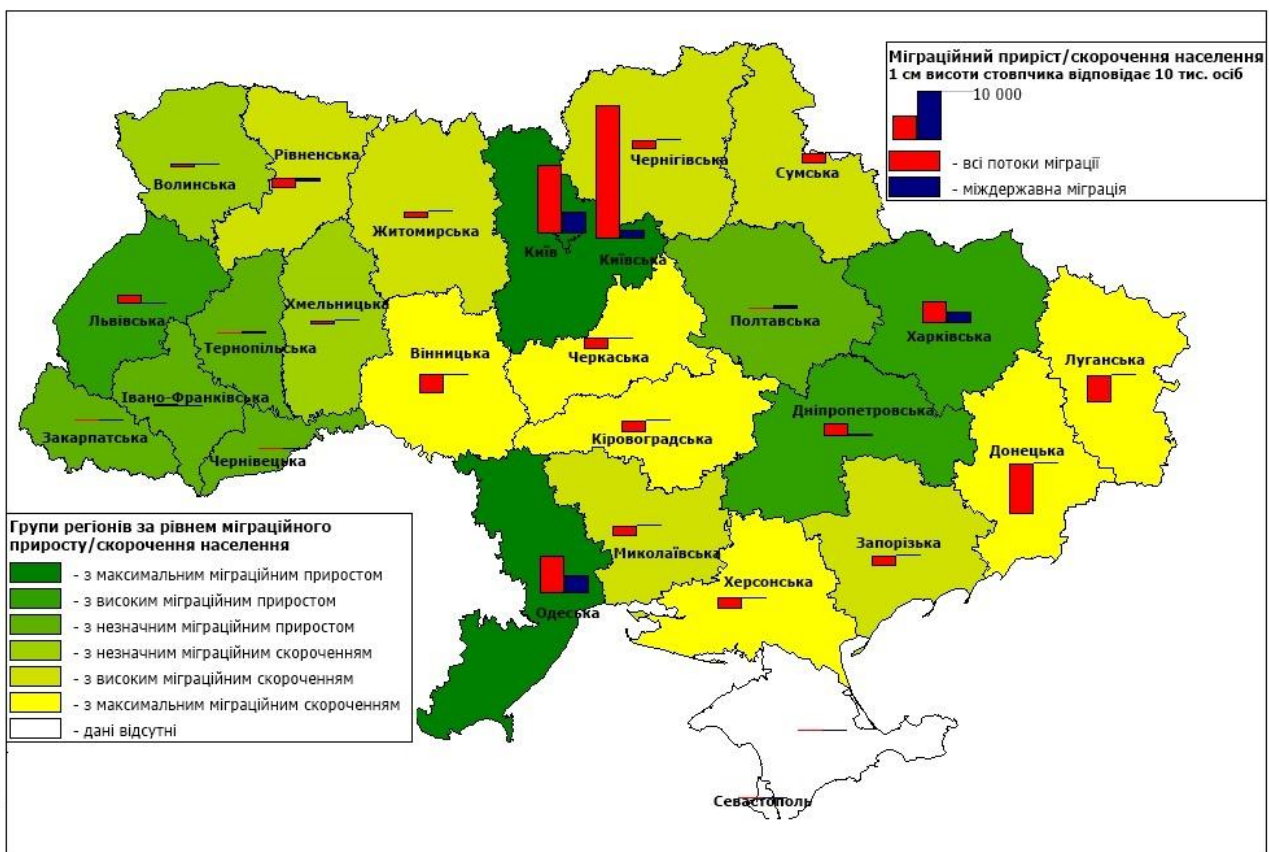

Рис. 3. Міграційний приріст/скорочення населення в регіонах України у 2018 році
(побудовано авторами за даними [13])

В останні роки зросло число трудових мігрантів з України. В результаті військово-політичної ситуації в країні та отриманням безвізового режиму з країнами Європи, показник трудової міграції українців до Російської Федерації скоротився, а при цьому зріс до Польщі та ряду інших країн Західної Європи. Ріст чисельності трудових мігрантів з одного боку позитивно впливає на економічну складову країни, оскільки за оцінками експертів грошові пере-

кази трудових мігрантів становлять більше 8% ВВП. Разом з тим, негативний ефект трудової міграції – формує дефіциту кадрового потенціалу в окремих галузях на ринку України, який в майбутньому буде зростати. Крім того, за останні 10 років більше як в 5 разів зросла частка молоді, яка здобуває вищу освіту за межами України, а саме, в країнах Європи. При чому у географічному розрізі лідером є Польща.

Що стосується трудових українських емігрантів,

то за оцінками експертів станом на 2018 рік кількість українських трудових мігрантів складала понад 4 млн. осіб (16% працездатного населення). Третину з яких складають так звані «маятникові» мігранти, по 20% припадає на довгострокові та короткострокові міграції. Частка нелегальних мігрантів складає 10%. У структурі мігрантів також виділяються мігранти, які повернулися – майже 15%, решта – мігранти, які покинули країну всією сім'єю. Що стосується географії українських міграційних потоків після 2014 року змінюється вектор з Росії на Польщу. За період з 2014-2018 роки офіційна міграція українців до Польщі зростає втричі.

Регіони України згруповано щодо впливу на формування трудового потенціалу демографічних чинників за допомогою методу ранжування. Відповідно при групуванні враховані наступні демографічні показники: коефіцієнт природного приросту/скорочення населення, частка дітей та підлітків, частка населення працездатного віку, частка пенсіонерів, середній вік населення, очікувана тривалість життя населення при народжуваності, демографічне навантаження на працездатне населення, коефіцієнт міграційного приросту/скорочення населення (рис. 4).

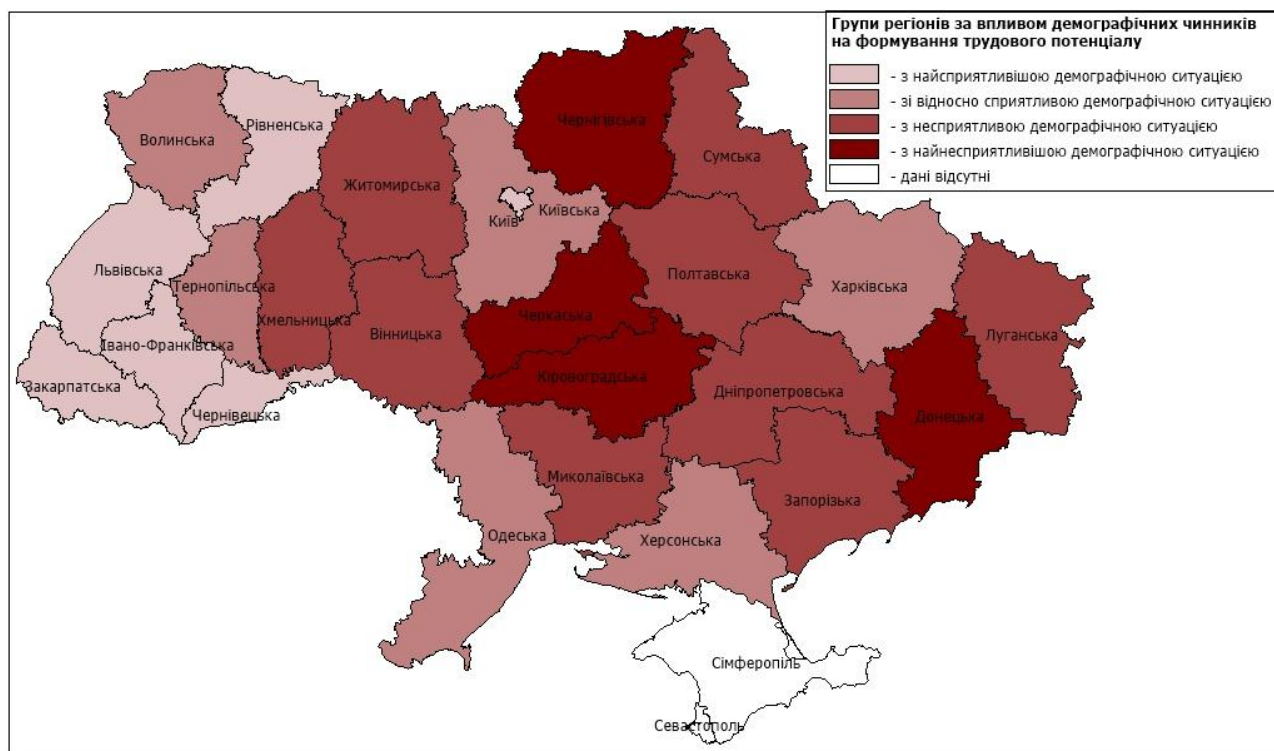

Рис. 4. Групи регіонів України за впливом демографічних чинників на формування трудового потенціалу (побудовано авторами за даними [10, 13])

1. Регіони з найсприятливішою демографічною ситуацією щодо її впливу на формування трудового потенціалу території: м. Київ, Закарпатська, Львівська, Рівненська, Чернівецька області;

2. Регіони зі відносно сприятливою демографічною ситуацією щодо її впливу на формування трудового потенціалу території: Волинська, Київська, Одеська, Тернопільська, Харківська, Херсонська області;

3. Регіони з несприятливою демографічною ситуацією щодо її впливу на формування трудового потенціалу території: Вінницька, Дніпропетровська, Житомирська, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Полтавська, Сумська, Хмельницька області;

4. Регіони з найнесприятливішою демографічною ситуацією щодо її впливу на формування трудового потенціалу території: Донецька, Кіровоградська, Черкаська та Чернігівська області.

Отже, низькі показники народжуваності, високі показники смертності, природного скорочення насе-

лення, поширення процесу старіння нації та міграції населення з країни негативно позначиться на кількісній та якісній складовій трудового потенціалу країни. Відповідно регіони з несприятливою демографічною ситуацією є найбільш вразливими та відповідно перші потрапляють до категорії трудодефіцитних.

Разом з тим, окрім демографічної складової як кількісного фактору, на величину трудового потенціалу регіону впливають якісні фактори, а також стан економічного розвитку території. Оскільки враховуючи частку осіб працездатного віку, рівень зайнятості населення, безробіття, рівень економічної активності населення, регіонами з найвищим трудовим потенціалом є Харківська, Сумська, Миколаївська, Київська, Дніпропетровська, Львівська області, а от найнижчий рівень трудового потенціалу характерний для Волинської, Донецької, Кіровоградської, Тернопільської, Закарпатської, Полтавської, Хмельницької, Вінницької областей. Як бачимо, для ряду

західних регіонів України при відносно сприятливій демографічній ситуації високих, існують ряд проблем формування трудового потенціалу регіону, а в більшості випадків в даних регіонах відбувається процес еміграції робочої сили до країн Європи. Оскільки на концентрацію робочої сили впливає економічний розвиток регіону, рівень заробітної плати та попит та пропозиція на ринку праці. Саме міжрегіональні центри є потужними притягачами робочої сили в Україні.

Україні необхідним стає реагування та впровадження відповідних заходів, спрямованих якщо не на підвищення кількісних параметрів трудового потенціалу, то хоча б на збереження існуючого стану. До основних важелів регулювання трудового потенціалу можна віднести: збільшення доходів та рівня життя; збільшення тривалості життя; збільшення народжуваності; повернення співвітчизників, які працюють за кордоном тощо.

Висновки. Скорочення чисельності населення, високий рівень смертності й низький – народжуваності, негативне сальдо міграції свідчить, що демографічна ситуація потребує значної уваги з боку держави. Несприятлива демографічна ситуація негативно позначається на трудовому потенціалі країни як на сучасному етапі розвитку країни та в майбутньому. На території Донецької, Кіровоградської, Черкаської та Чернігівської областей склалася несприятлива демографічна ситуація, яка негативно позначиться на формуванні кількісних показників трудового потенціалу. Відповідно для столиці та ряду західних регіонів країни сформувалася відносно сприятлива демографічна ситуація та її позитивний вплив на кількісні показники трудового потенціалу. Разом з тим, варто враховувати і якісні показники розвитку трудового потенціалу, які мають сприятливі передумови на території центрів регіонального розвитку.

Список використаних джерел:

1. Балабанов Г. Сучасна Україна крізь призму транскордонних потоків населення / Г. Балабанов // Економічна та соціальна географія. – К, 2015. – Вип. 17. – С. 10-17.
2. Лібанова Е.М. Демографічний колапс // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2004. - №34. – С. 2-4.
3. Лібанова Е.М. Прогноз демографічного розвитку України на період до 2050 року / Е.М. Лібанова // Світогляд. – 2008. - №3. – С. 48-51.
4. Лібанова Е.М. Українське суспільство: міграційний вимір: нац. Доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. – К., 2018. – 396 с.
5. Лібанова Е.М., Пирожков С.І., Власенко Н.С. та ін. Демографічна криза в Україні: її причини та наслідки. Монографія / Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. – К., 2003. – 230 с.
6. Лібанова Е.М., Позняк В.О. Населення України. Трудова еміграція. Монографія / Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. – К., 2010. – 233 с.
7. Мезенцев К.В., Підгрушний Г.П., Мезенцева Н.І. Регіональний розвиток в Україні: суспільно-просторова нерівність і поляризація: Монографія. – К.: ДП «Прінт Сервіс», 2014. – 132 с.
8. Мезенцева Н.І., Батиченко С.П., Мезенцев К.В. Захворюваність та здоров'я населення в Україні: суспільно-географічний вимір: Монографія. – К.: ДП «Прінт Сервіс», 2018. – 136 с.
9. Муромцева Ю.І. Демографія : Навчальний посібник / Ю.І. Муромцева. – К.: Кондор, 2008. – 300 с.
10. Статистичний збірник «Природний рух населення» за 2018 рік. – К., Державна служба статистики України, 2019. – 108 с.
11. Статистичний щорічник «Населення України» за 2017 рік. – Київ, Державна служба статистики України, 2018. – 138с.
12. Статистичний щорічник України за 2001 рік / За ред. О.Г. Осауленка. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2002. – 559 с.
13. Статистичний щорічник України за 2018 рік / За ред. І.Є. Вернера. – К.: ДП «Держаналітінформ», 2019. – 482 с.
14. Цвігун І.А. Демографічна безпека України та напрями її регулювання: монографія / І.А. Цвігун. — Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2013. – 400 с.
15. Яковенко Т.В. Особливості сучасної демографічної кризи в Україні // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – 2014. - № 1122. – С. 77-83.

References:

1. Balabanov, H. (2015). Modern Ukraine through cross-border population flows. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya*, 71, 10-17 [in Ukrainian, abstr. in English].
2. Libanova, E.M. (2003). *Demografichna kryza v Ukraini: yiyi prychnyny ta naslidky [The demographic crisis in Ukraine: its causes and consequences]*. Instytut demografii ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy, Kiev, 230 [in Ukrainian].
3. Libanova, E.M. (2004). Demografichniy kolaps [Demographic collapse]. *Krayeznavstvo. Geografiya. Turyzm – Local History. Geography. Tourism*, 34, 2-4 [in Ukrainian].
4. Libanova, E.M. (2008). Prohnoz demografichnoho rozvytku Ukrainy na period do 2050 roku [Forecast of demographic development of Ukraine for the period up to 2050]. *Svitohlyad – Outlook*, 3, 48-51 [in Ukrainian].
5. Libanova, E.M. (2018). *Ukrainske suspilstvo: mihratsiyniy vymir [Ukrainian society: migration dimension]*. Instytut demografii ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy, Kiev, 396 [in Ukrainian].

6. Libanova, E.M., & Pozniak, V.O. (2010). *Naselelnyya Ukrainy. Trudova emigratsiya v Ukraini [The population of Ukraine. Labor emigration in Ukraine]*. In-t demografii ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy, Kiev, 233 [in Ukrainian].
7. Mezentsev, K.V., Pidhrushnyi, H.P., & Mezentseva, N.I. (2014). *Regionalnyi rozvytok v Ukraini: suspilno-prostorova nerivnist i polyaryzatsiya [Regional development in Ukraine: socio-spatial inequality and polarization]*. K.: DP Print servis, 132 [in Ukrainian].
8. Mezentseva, N.I., Batychenko, S.P., & Mezentsev, K.V. (2018). *Zakhvoryuvanist i zdorovya naselelnyya v Ukraini: suspilno-geografichniy vymir [Population morbidity and health in Ukraine: a socio-geographical dimension]*. K.: DP Print servis, 136 [in Ukrainian].
9. Muromtseva Yu.I. (2006). *Demohrafiya [Demography]*. K.: Condor, 300 [in Ukrainian].
10. State Statistics Service of Ukraine (2019), *Statistic Yearbook Natural population movement*, SSSU, Kiev [in Ukrainian].
11. State Statistics Service of Ukraine (2018), *Statistic Yearbook Population of Ukraine*, SSSU, Kiev [in Ukrainian].
12. State Statistics Service of Ukraine (2001), *Statistic Yearbook of Ukraine*, SSSU, Kiev [in Ukrainian].
13. State Statistics Service of Ukraine (2018), *Statistic Yearbook of Ukraine*, SSSU, Kiev [in Ukrainian].
14. Tsvihun, I.A. (2013). *Demografichna bezpeka Ukrainy ta napryamy yii rehulyuvannya [Demographic security of Ukraine and directions of its regulation]*. Kamyanets-Podilskyi: Vydavets PP Zvoleiko D.H., 400 [in Ukrainian].
15. Iakovenko, T.V. (2014). *Osoblyvosti suchasnoi demografichnoi kryzy v Ukraini [Features of the current demographic crisis in Ukraine]*. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya Sociologichni doslidzhennyya suchasnoho suspilstva: metodologiya, teoriya, metody – Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series "Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods"*, 1122, 77-83 [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 08.11.2019 р.

About the authors:

Lyudmila Melnik – PhD (Geography), Lecturer of the Department of Geoinformation Systems and Technologies, Taras Shevchenko National University of Kyiv, M. Lomonosov, str., 81, Kyiv, 03680, Ukraine, lysil@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-2932-3773>.

Svitlana Batychenko – PhD (Geography), Research Fellow, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Volodymyrska str., 60, Kyiv, 01033, Ukraine, batechenko_sveta@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-5400-9076>.

Об авторах:

Людмила Мельник – кандидат географических наук, преподаватель кафедры геоинформационных систем и технологий, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Украина, lysil@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-2932-3773>.

Светлана Батыченко – кандидат географических наук, младший научный сотрудник по теме № 19БФ042-01М, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Украина, batechenko_sveta@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-5400-9076>.

Правила оформлення та подання статей

«Часопис соціально-економічної географії» приймає до друку матеріали обсягом понад 20 друкованих сторінок до рубрики «Горизонти науки», понад 15 сторінок до рубрики «Наукові повідомлення», до 5 сторінок до рубрики «Рецензії», до 3 сторінок до рубрики «Постаті», до 1 сторінки до рубрик «Хроніка» та «Ювілеї».

Згідно *Постанови ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України»* за № 7-05/1 від 15 січня 2003 р. стаття повинна мати такі необхідні *елементи*:

1) постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 2) аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Згідно з вимогами, що висуваються до наукових видань міжнародного рівня, статті мають містити глибокий аналіз попередніх досліджень; 3) виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; 4) формулювання цілей статті (постановка завдання); 5) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; 6) висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Вимоги до оформлення статті: Текстовий редактор Microsoft Word. Всі поля по 20 мм, формат 210x297 мм, шрифт Times New Roman 14 пт, інтервал 1,5. Для статті необхідно вказати УДК (у лівому верхньому куті), нижче посередині рядка ім'я та прізвище автора, під ними – його науковий ступінь, вчене звання та посада. Нижче наводяться e-mail та ORCID ID автора, відомості про установу, її поштова адреса з індексом. Після цього з нового рядка посередині великими буквами наводиться заголовок статті.

Під заголовком з абзацу наводиться *анотація статті* (не менш як 1800 знаків) та *ключові слова* (5 – 8 слів чи словосполучень) українською мовою (шрифт 10 пт). Нижче наводиться ім'я та прізвище автора, назва статті, анотація та ключові слова російською мовою (шрифт 10 пт).

Після анотацій подається ім'я та прізвище автора, назва статті, реферат та ключові слова англійською мовою (шрифт 10 пт).

Вимоги до реферату: обсяг не менше 1800 знаків; інформативність (не містити загальних речень); оригінальність (не бути калькою анотації українською чи російською мовами); змістовність (відображати головний зміст статті та результати досліджень); структурованість (відповідати логіці опису результатів у статті).

Нижче наводиться *текст статті*. Таблиці та рисунки мають бути розміщені у тексті статті. Рисунки мають бути виконані у чорно-білому форматі.

Список використаних джерел подається в кінці статті в алфавітному порядку і оформляється згідно з *ДСТУ 8302:2015*. До списку обов'язково повинна бути включена література за останні п'ять років.

Нижче подається *перелік посилань (References)* (кирилиця транслітерується в латиницю) та його переклад англійською мовою, який необхідно оформляти згідно міжнародного бібліографічного стандарту *APA (American Psychological Association)*.

Посилання на джерела слід давати у прямокутних дужках [] із зазначенням порядкового номера, а в окремих випадках і сторінок.

Автори подають окремим файлом *особисті дані* українською, англійською та російською мовами: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, поштова адреса установи з індексом, контактний телефон, e-mail, ORCID ID.

Рукописи, що не оформлені належним чином, не приймаються до публікації.

Редакція залишає за собою право проводити редакційну правку рукопису.

Статті перевіряються на наявність плагіату та проходять внутрішнє і зовнішнє рецензування.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, власних імен тощо.

Submission Requirements and Conditions of Paper Acceptance

«Human Geography Journal» seeks to publish those papers that are most influential in the fields or across the fields of Social and Economic Geography and that will significantly contribute to the advances of scientific understanding. We also welcome all other relevant subject areas. Selected papers should present novel and broadly important data, syntheses, concepts as well as some narrower research in the subject area. We welcome submissions from all fields of Geography and from any source. We are committed to the prompt evaluation and publication of submitted papers. «Human Geography Journal» is published in print twice per year.

«Human Geography Journal» accepts papers to the following sections: «Science Skylines» (more than 20 pages); «Research reports» (more than 15 pages); «Reviews» (up to 5 pages); «Personalities» (up to 3 pages); «Chronicle» (up to 1 page); «Jubilees» (up to 1 page).

All authors must agree to be so listed and must have seen and approved the manuscript, its content, and its submission to the Journal. The Journal will send an email to all authors to confirm receipt of each paper. Submission of a paper that has not been approved by all authors may result in immediate rejection without further appeal.

The article should contain all necessary information in compliance with the requirements and official decisions of the Higher Certification Commission of Ukraine (The Resolution № 7-05/1 of January 15, 2003 Increase of requirements for research periodicals included in the List of the Higher Certification Commission): 1) General research problem and relevant issues overview; 2) Introduction to the subject field with the latest advances analysis; 3) Emphasis of the problem components still required to be solved; 4) Paper goals outlining; 5) Presentation of the paper basics; 6) Research conclusions with research result validation and further research perspectives.

Requirements to the Manuscript: Every page field is 20 mm; 210x297 mm page format; Times New Roman 14; spacing 1.5. For his/her paper the author must specify universal decimal classification number (on the left) and the author's name is printed on the right (in the same line). The paper title is printed in the following line in capitals.

An abstract (up to 1800 characters) and **key words** (5 – 8) in Ukrainian and Russian (font 10) should be placed just below the paper title. It is followed by the author, a paper title, **summary** (200 – 250 words) and **keywords** in both English.

The summary must be: up to 1800 characters; informative (not include general sentences); original (not a copy of Russian or Ukrainian annotations); profound (show the main content of articles and research results); structuring (meet the description logic results in the article).

The paper text is placed just below this summary. All illustrations and figures should be embedded in the paper text. All visuals must be in black and white.

The list of references is placed in the end of the paper in alphabetical order. References should be given in the square brackets [] indicating the number of source in the list. In some cases the reference source pages should be indicated too. The list of references is given transferred to Latin (transliterated and translated into English if there is English version of the source) and links placed in accordance with international standards *APA (American Psychological Association)*.

Authors should submit the following **personal information**: full name, academic degree and academic status, place of employment, position, address of the organization, contact phone number, e-mail, ORCID ID.

Manuscripts that are not designed properly, will not be accepted for publication.

Editors reserve the right to make editorial revision of the manuscript.

Наукове видання

ЧАСОПИС **соціально-економічної географії**

Збірник наукових праць

Випуск 27

Українською, англійською та російською мовами

Комп'ютерне верстання – *Юрій Кандиба*

Підписано до друку 28.11.2019 р. Формат 60x84/8. Папір офсетний.

Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 8,6. Обл.-вид. арк. 10,0.

Наклад 50 пр. Ціна договірна.

Видавець та виготовлювач

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

61022, Харків, майдан Свободи, 4

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.09.